

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAFKASYA'DAN ANADOLU'YA ÇEÇEN GÖÇLERİ (1860-1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
H. Gizem ACER

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Sacit UĞUZ

HATAY 2021

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAFKASYA'DAN ANADOLU'YA ÇEÇEN GÖÇLERİ (1860-1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
H. Gizem ACER

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Sacit UĞUZ

HATAY 2021

ONAY SAYFASI

H. Gizem ACER tarafından hazırlanan "**Kafkasya'dan Anadolu'ya Çeçen Göçleri (1860-1918)"** adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü yönetmenliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği/oyçokluğu ile ***TARİH ANA BİLİM DALINDA YÜKSEKLİSANS TEZİ OLARAK*** kabul edilmiştir.

08/07/2021

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Sacit UĞUZ	
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI	
Doç. Dr. Mustafa ÇABUK	

H. Gizem ACER tarafından hazırlanan **"Kafkasya'dan Anadolu'ya Çeçen Göçleri (1860-1918)"** ***adlı*** tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. M. Onur KAN
Sos. Bil. Enst. Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜFDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 08/07/2021.

İmzası
Gizem ACER

ÖNSÖZ

Günümüzde ülkemizin muhtelif bölgelerinde meskûn olan Çeçenlerin bu topraklara geliş hikayesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Rusların Kafkasya üzerinde uyguladığı Ruslaştırma politikaları ve bu kapsamda tüm Müslüman Kafkas halkları üzerinde baskı kurması bu bölgeden Osmanlı topraklarına uzun yıllar sürecek bir göç hareketini başlatmıştır. Bu süreçte Rus asimilasyonundan kaçanlar içinde önemli topluluklardan biri de Çeçenlerdi. XIX. yüzyılda Şeyh Şamil'in önderliğinde Ruslara karşı verdikleri şanlı direnişle hatırlanan Çeçenler, 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlar ve diğer Kafkas halkları ile birlikte Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda Çeçenler genellikle Kafkas göçleri içerisinde toplu olarak ele alınmış, göçleri ve iskânları diğerlerinden ayrılmamıştır. Bu nedenle Çeçen muhâcirlerin göçleri ve iskânları konusu çoğunlukla muğlak kalmıştır. Bu araştırmada ise sadece Çeçenlerin göçleri ve iskanları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkması sürecinde manevi ve maddi desteklerini esirgemeyen aileme derinden minnet duygularımı sunuyorum. Ayrıca tezin hazırlanmasının her aşamasında yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Mustafa Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki danışman hocam sayın Doç. Dr. Sacit UĞUZ'a ilgisi ve yardımları sebebi ile şükranlarımı sunarım.

Kendisini her danıştığımda tezim adına motive olduğum, sözleri ve yorumları ile yolumu çizmemde önemli katkılarda bulunan sayın Doç. Dr. İsa KALAYCI, Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KALMIŞ hocalarım ile bu süreçte manevi desteklerini hissettirerek daima yanımda olan Osman UĞRAŞAN'a, Bilge GECEKUŞU'na ve M. Bilal SALUR'a yürekten teşekkür ederim.

Hatay, Temmuz 2021

H. Gizem ACER

Kafkasya’dan Anadolu’ya Çeçen Göçleri (1860-1918)

H. Gizem ACER
Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021
Danışman: Doç. Dr. Sacit UĞUZ

Chechen migrations from the Caucasus to Anatolia (1860-1918)

Master’s Thesis, H. Gizem ACER
History Administration Department, 2021
Supervisor: Assoc. Dr. Doç. Dr. Sacit UĞUZ

ÖZET

Kafkas coğrafyası ile 914’ten itibaren ilişki kuran Rusya’nın tarihi süreçte Kafkasya politikasında birçok dönüşüm yaşanmıştır. 1859’da Kafkas halkı Rus yayılmacılığına karşı direniş hareketlerini başlatarak Rusya’nın Kafkasya’da ilerlemesini bir süre durdurmuşlardır. Rusya 1774 Küçük Kaynarca ve 1829 Edirne Antlaşması ile birlikte Kafkasya’da hakimiyeti tekrar ele geçirerek Kafkas halklarının dini, siyasi ve sosyal hakları üzerinde tamamen tahakküm kurmuş ve bu halkları Osmanlı topraklarına göç etmeye zorlamıştır. Kafkasya’da direnişin sembol halkı olan Çeçenler de Rusya’nın Kafkasya politikasından nasibini almış ve Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir.

Çalışmada Çeçen muhâcirlerin, Osmanlı topraklarına geliş güzergahları, nüfusları, geçici ve kalıcı iskân mahalleri, devlet ve halk tarafından yapılan yardımlar, iskân öncesinde ve sonrasında yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler gibi konular üzerinde durulmuştur. Bunun yanında Osmanlı Devleti’nin iskân politikası, diğer devletlerin bu politikaya bakışı da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimler: Kafkasya, Osmanlı Devleti, Rusya, Çeçen Göçü, İskân

ABSTRACT

Russia, which has been in contact with the Caucasian geography since 914, has experienced many transformations in the Caucasus policy in the historical process. In 1859, the Caucasian people started resistance movements against Russian expansionism and stopped Russia's advance in the Caucasus for a while. With the 1774 Küçük Kaynarca and 1829 Treaty of Edirne, Russia regained its dominance in the Caucasus and completely dominated the religious, political and social rights of the Caucasian peoples and forced these peoples to migrate to the Ottoman lands. Chechens, the symbol people of the resistance in the Caucasus, also got their share from Russia's Caucasus policy and migrated to the Ottoman lands.

In the study, topics such as the arrival routes of the Chechen immigrants to the Ottoman lands, their population, temporary and permanent settlements, the aids made by the state and the public, and the positive and negative situations experienced before and after the resettlement were emphasized. In addition, the settlement policy of the Ottoman Empire and the view of other states on this policy were also discussed.

Keywords: Caucasus, the Ottoman Empire, Russia, Chechen Migration, Settlement

İÇİNDEKİLER

ÖZET..I

ABSTRACT...II

İÇİNDEKİLER...III

KISALTMALAR..VI

GİRİŞ..1

I. BÖLÜM

KAFKASLARIN TARİHİ COĞRAFYASI VE ÇEÇENİSTAN......................6

1.1. Kafkasya Bölgesi...6
1.1.1 Kafkas Coğrafyası ve Kafkas Adının Menşei...6
1.1.2. Kafkasya'nın Jeopolitik Durumu..7
1.1.3. Kafkasya'da Yaşayan Halklar...8
1.1.3.1. Çerkes Halkları...9
1.1.3.3. Dağıstan Halkları..13
1.1.3.4. Türk Halkları...15
1.1.3.5. Abhazlar-Abazalar...18
1.1.3.6. Gürcüler..19
1.1.3.7. Osetler...20
1.1.3.8. Ermeniler...20
1.1.4. Kafkasya da Konuşulan Diller...22
1.1.5. Kafkasya Bölgesinde Din ve İnanış..22

II. BÖLÜM

ÇEÇENLER VE RUSYA'NIN KAFKASYA POLİTİKASI...........................26

2.1. Çeçenler ve Çeçenistan..26
2.1.1. Çeçenlerin Menşei ve Çeçen Adının Kökenleri.....................................26
2.1.2. Çeçenistan Coğrafyası...27
2.1.3. Çeçenistan'nın Jeopolitik Önemi..28
2.1.4. Çeçenistan'ın Kısa Tarihi...28
2.1.5. Çeçenistan'da İdarî Yapı ve Yönetim..29
2.1.6. Çeçen Kültürü...32

2.1.7. Çeçenlerde Din ve Tarikatlar 33

2.2. Rusların Kafkasya Politikası 36
2.2.1. Rusların Kafkasya'da Yayılması ve Osmanlı Devleti 36
2.2.2. Rus Yayılmacılığına Karşı Kafkas Halklarının Birlik Kurma Teşebbüsü: Müridizim Hareketi 44
2.2.2.1. Muridizm Hareketi Ortaya Çıkışı 44
2.2.2.2. İmam Şeyh Mansur ve Müridizim'in Çeçen Halkına Yansıması...... 45
2.2.2.4. Çeçenistan'da Taymin Biybolat Dönemi 50
2.2.2.5. Rusların Kafkasya'yı İşgali ve Kafkasya'da Bağımsızlık Hareketleri 52
2.2.2.6. İmamlar Dönemi 54

III. BÖLÜM

ÇEÇENLERİN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇLERİ 66

3.1. Kafkasya'da Yaşanan Siyasi Gelişmeler 66
3.1.1. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrası 66
3.1.2. Kırım Savaşı (1853-1856) 69

3.2. Rusya'nın Çeçenleri Zorla Göç Ettirme Siyaseti 74

3.3. Çeçen Muhâcirlerin Osmanlı Topraklarına Kabulü Meselesi 77

3.4. Kırım Savaşı Sonrası Çeçen Göçleri 79

3.5. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Çeçen Göçleri 89

3.6. Çeçen Muhâcirlerin Göç Yolları 95

3.7. Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti 99

3.8. Muhâcirler ile İlgili Komisyonlar ve Faaliyetleri 100

3.9. Çeçen Muhâcirlere Yapılan Yardımlar 108
3.9.1. İaşe ve Yevmiye Yardımları 108
3.9.2. Arazi, Tohumluk ve Çift Hayvanı Yardımları 112

3.10. Çeçen Muhâcirlerin İskânlarıyla İlgili Karşılaşılan Sorunlar 117
3.10.1. Göç ve İskân Sürecinde Yaşanan Sorunlar 117
3.10.2. Çeçen Muhâcirlerin İskân Edildikleri Bölgelerden Ayrılmak İstemeleri 120

3.10.3. İskân Edilen Çeçen Muhâcirlerin Asayiş Bozucu Faaliyetleri ve Alınan Önlemler 122

SONUÇ...127

KAYNAKÇA 130

ÖZGEÇMİŞ..145

KISALTMALAR

Bkz : Bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C : Cilt
Çev : Çeviren
E.T : Erişim Tarihi
Ed : Editör
Edl : Editörler
MÖ : Milattan Önce
MS : Milattan Sonra
S : Sayı
s : Sayfa
T.C : Türkiye Cumhuriyeti
TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK : Türk Tarih Kurumu
vb : ve benzeri
vs : vesaire
Yay : Yayıncılık

GİRİŞ

Göç, ekonomik sosyal, siyasi ya da doğal afet vb., nedenleri ile insanların, yaşadığı coğrafyayı değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Bu değişiklik insanların kendi devlet sınırları dahilinde olabildiği gibi, uluslararası boyutta da yapılabilmektedir. Göç eden kişiyi tanımlayan *mülteci, sığınmacı, ülkesinde dışlanmış, sürülmüş ya da ekonomik göçmen* gibi ifadeler ile nüfus hareketliliğini tanımlayan *gönüllü/zorunlu, geçici/kalıcı, iç/dış, bireysel/kitlesel vb.* terimler göç kavramının içinde değerlendirilmektedir.[1]

Göç hareketliliği, genellikle doğal afetlere, kıtlıklara, verimsiz topraklara, dini baskılara ve iktisadi-sosyal nedenlere bağlıdır.[2] İnsanların içinde bulunduğu bu durumlar, onları yaşanabilir güvenli yerler bulmaya teşvik etmiştir.[3]

Göç sürecinde insanlar sadece fiziksel olarak yer değişikliği yapmamış aynı zamanda geçmişteki, sosyal hayatlarını, dillerini, kültürlerini, anılarını beraberinde göç ettirilecekleri bölgeye getirmişlerdir.[4]

Osmanlı topraklarına göç hareketleri daha çok XIX. yüzyılda görülmüştür. Bunun başlıca nedeni ise Kırm-Kafkasya ve Balkan topraklarında Osmanlı Eyaletleri aleyhinde yaşanan siyasi gelişmelerdir. Bu gelişmeler neticesinde milyonlarca Müslüman karşılaştıkları dini, siyasi ve sosyal baskılar nedeniyle Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Rusların Kırım ve Kafkasya'da yaşan halkları Slavlaştırma politikası çerçevesinde uygulamış olduğu politikalar bu bölgeden Osmanlı topraklarına göçü hızlandırmıştır. Göç eden kitlenin Müslüman olması Osmanlı Devleti'nin bu göçe duyarsız kalmasını imkânsızlaştırmıştır.[5]

---

[1] Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yay., Ankara 2016, s. 3.

[2] Süleyman Ekici ve Gökhan Tuncel, "Göç ve İnsan" C. 5, S. 9, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, s. 11.

[3] İsa Kalaycı, *Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1923-2000 (Irak ve Suriye Göçleri)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2014, s. 2.

[4] Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, s. 3.

[5] Ahmet Yüksel, "Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları", *Gemişten Günümüze Göç*, Ed.: Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2017, s. 405.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl'da hem siyasi hem de askeri bakımdan değişim yaşarken aynı zamanda kaybedilen savaşlarla mevcut sınırlarında daralma meydana gelmiştir. Bu daralma neticesinde özellikle Anadolu coğrafyasında Müslüman göçmen sayısı artmıştır. Bu durum iskân politikasının uygulanmasını zorlaştırmış zaman zaman iskân siyasetinin dışında farklı uygulamalara gidilmiştir. Devletin sınırlarının daralması doğrudan Osmanlı ekonomisini etkilemiştir. Bu doğrultuda gelen muhâcirlerden iktisadi açıdan fayda sağlamayı hedeflese de kitlesel göçlerin başlaması ile göç yönetiminin zorlaşması bu politikanın başarısız olmasına neden olmuştur.

Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'ya doğru uyguladığı yayılma politikası ve bunun neticesinde ortaya çıkan savaşlar göçlerin en belirleyici unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.[6] Özellikle göçlerin ivme kazandığı 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında, Kafkasya'dan ve Rumeli'den yüzbinlerce insan Anadolu'ya sığınmıştır.

Kırım Savaşı ve 1877-1878 savaşları sonrasında Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgelerinde Rus baskısı altında kalan ve akabinde Osmanlı Devleti'ne göç etmiş halklar ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan incelemeler doğrultusunda, Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerine dağınık olarak iskân edilmiş olan Çeçen muhâcirler hakkında geniş ve derli toplu bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu amaçla çalışmada, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar süren Çeçen göçleri, göç yolları, iskân mahalleri, iskân esnasında karşılaşılan güçlükler ve yaşanan sorunlar geniş bir bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kafkasya'dan gerek kara gerek deniz yolu ile Osmanlı topraklarına intikal eden Çeçen muhâcirlerin geçici ya da kalıcı mahalleri vesikalar ışığında ele alınarak alan tespiti yapılmaması çalışmanın temelini oluşturmuştur.

Çalışmanın başlangıç noktası 1860 yılı olarak belirlenmiştir. Zira Osmanlı topraklarına yapıldığı tespit edilen ilk Çeçen göçü bu tarihte gerçekleşmiştir. Bu tarihte münferit olarak başlayan göçler daha sonraki yıllarda kitlesel bir boyut kazanmış ve 1906 yılına kadar bu muhaceret arlıklarla

---

[6] Hakan Asan, *Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016, s. 1,2.

devam etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar tespit edilebilen bir Çeçen göçü bulunmamaktadır.

Yapılan bu çalışmada genel olarak; Çeçen muhâcirlerin hangi bölgelerden geldikleri, hangi yolları ve hangi limanları kullandıkları, Osmanlı topraklarında geçici ve kalıcı iskân mahalleri, devlet eli ile ya da yerel halk tarafından yapılan yardımlar ve iskân sonrası yaşanan muhtelif meseleler tahlil edilmiştir. Aynı zamanda muhâcirlerin iskân edildikleri mahallerde eşkıyalık faaliyetleri ve iskân sonrasında aşiretler ve Çeçen muhâcirlerin ilişkileri üzerinde de durulmuştur.

Çalışma kapsamında, birinci bölümünde; Osmanlı topraklarına yapılan göçün daha iyi anlaşılabilmesi için genel olarak Kafkas tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Kafkasya'da yaşan halkların coğrafi konumları incelenmiş, bunun yanında din, dil ve sosyo-kültürel özellikleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; Çeçenlerin Osmanlı topraklarına göç etmeden önceki durumları hakkında bilgi verilmiştir. Çeçenlerin tarihi coğrafyası incelenerek Rusların Kafkaslar ve Çeçenler üzerindeki politikasının tarihi arka planı ortaya konmaya çalışılmıştır. Rusların Kafkas halkı üzerine uygulamış olduğu Hıristiyanlaştırma politikasına karşı, Kafkas ve Çeçen halkının nasıl bir siyaset izlediği hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Bu minvalde Kafkas coğrafyasında direnişin simgesi haline gelen imamlar ve Kafkasya müridizmi-gazavatı anlatılmıştır. Ayrıca bu direnişin Osmanlı topraklarına göçü nasıl etkilediği konusu da ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; Osmanlı topraklarına yapılan Çeçen göçlerinin sebepleri üzerinde durularak ve bu süreçte Osmanlı Devleti'nin göç hazırlıkları incelenmiştir. Ardından muhâcirlerin göç güzergahları ve bu güzergahta yapılan değişiklikler, yol boyunca yaşanan olaylar, karşılaşılan güçlükler, devletin iskân öncesinde yaptığı hazırlıklar, iskân memurlarının görev ve sorumlukları ile iskânı komisyonları ve faaliyetleri ele alınmıştır. Bunun yanında Osmanlı topraklarına gelen muhâcirlerin iskân sırasında ve sonrasında yapılan yardımlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca iskân sürecinde yaşanan sorunlar ve devletin bu hususta aldığı tedbirler de incelenmiştir.

Çalışmada yararlanılan kaynakların büyük bir kısmını arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Osmanlı Arşivinde yer alan çeşitli defterler, dosyalar, belgelerin ilgili kısımları okunup tahlil edilmiştir. Bunun yanında Kafkasya coğrafyası, Rusya'nın Kafkasya siyaseti ve göçlerle ilgili çok sayıda araştırma ve inceleme eser bu çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçler hakkında araştırma yapılmış olmasına rağmen, bu göçler içerisinde Çeçenlerin ayırt edilmesi oldukça güç olduğu için Çeçen göçleri ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Çünkü Osmanlı Devleti Kafkasya'dan muhâcir kabul ederken özellikle ilk dönemlerde ırk, cinsiyet, millet ayrımı yapmadan tüm gelen muhâcirleri Kafkas ya da Çerkes olarak kaydetmiştir. Bu nedenle Çeçen muhâcirlerin diğerlerinden ayrılması mümkün olmamaktadır. Ancak iskânları sağlanan muhâcirler ile ilgili herhangi bir sorun meydana geldiğinde ya da yapılan yardımların kayıtlarında Çeçen muhâcirleri vurgusu yapılmıştır. Bu yolla Çeçen muhâcirler diğerlerinden ayırmak ve hangi bölgelere iskân edildikleri hakkında tespitler yapmak bir yere kadar mümkün olabilmiştir.

Göç konusu sadece tarih biliminin değil diğer birçok bilim dalının da araştırma alanına girdiği için Çeçen ya da daha geniş bir ifade ile Kafkas göçleri ile ilgili farklı disiplinlerde birçok çalışma da kaleme alınmıştır. Bütün bu çalışmalar şüphesiz Çeçen göçleri hususunda önemli veriler vermekte ve konunun daha iyi anlaşılmasına büyük katkılar sunmaktadır. Bu minvalde Abdullah Saydam'ın Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Süleyman Erkan'nın Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), Nedim İpek'in Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler 1877-1900, Hüseyin Muşmal'ın Çeçenlerin Konya Beyşehir'deki iskânlarını konu alan çeşitli makaleleri, Tarık Cemal Kutlu'nun Çeçen Direniş Tarihi adlı kitabı, Hayati Bice'nin Kafkas Göçleri'ni konu alan kitabı, Ufuk Tavkul'un Kafkasya ile ilgili çeşitli kitap ve makâleleri, Adolf Berje, John F Baddeley'in Ruslar'ın Kafkasya'yı işgali ve Şeyh Şamil kitabı gibi Kafkasya ve Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda genel olarak Osmanlı topraklarına Kafkas halklarının toplu halde iskân ettirilmesinin ve ardından yaşanılan gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir. Tarık Cemal Kutlu Çeçen Direnişi adlı

kitabında Çeçenlerin tarihi ile ilgili bölümlere geniş açıdan yaklaşılırken göç hususunda ayrıntılı olarak bilgi verilmemiştir.

Bu çalışmada ise diğerlerinden farklı olarak Çeçenlerin Osmanlı topraklarına göçleri ve iskânları Çerkesler başta olmak üzere diğer kavimlerden ayrılarak ele alınmış, göçlerin sebepleri, göç yolları, geçici ve kalıcı iskân faaliyetleri, yaşanan sorunlar ve alınan tedbirler kapsamında Çeçenlerin muhacereti üzerinde durulmuştur.

I. BÖLÜM

KAFKASLARIN TARİHİ COĞRAFYASI VE ÇEÇENİSTAN

1.1. Kafkasya Bölgesi

1.1.1 Kafkas Coğrafyası ve Kafkas Adının Menşei

Kafkasya coğrafyası, Taman Yarımadası'ndan başlayıp Bakü'nün doğusunda yer alan Apşeron burnuna kadar uzanan Kafkas dağlarının kuzey ve güneyindeki bölgeleri içine alır. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Karadeniz, güneyinde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri yer almaktadır. Kafkas dağları[7], bu coğrafyayı Kuzey ve Güney olarak ikiye ayırır. Bölgeye adını veren bu dağlar, Hazar Denizi kıyısından başlayarak Karadeniz kıyısındaki Anapa Kalesi boyunca uzun bir hat oluşturur.[8]

Kafkasya bölgesi, sadece Kafkas halklarının yaşadığı bir kültür coğrafyası değildir. Aynı bölgede bulunan Karaçay/Malkar, Kumuk, Nogay Tatarları, Stavropol Türkmenleri ve Kafkas ötesi denilen, Gürcistan, Meshetiya[9] bölgesindeki Ahıska Türkleri de bu kültür coğrafyasının ayrılmaz bir parçasıdır.[10] Kafkasya'nın bu şekilde birçok etnik unsura ev sahipliği yapıyor olması, bölge halkının ve Kafkasya dışındaki siyasi otoritelerin Kafkasya'yı tek elden yönetilmesini imkânsızlaştırmış ve istilaya açık bir hâle getirmiştir.[11]

Kafkas halklarının milli adı olan "*Kafkas*"[12] isminin kökeni ve ilk hangi kaynakta kullanıldığı hakkında kesin bir yargı bulunmamaktadır. Ancak kelimenin Eschylus ve Heredot devrinden itibaren, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında kalan batı-kuzeybatı yönünden doğu-güneydoğuya doğru uzanan dağ silsilesini belirtmek için kullanıldığı bilinmektedir.[13]

---

[7] Kafkas Dağlarının üç önemli zirvesi vardır. Bunlar; Elbruz, Kazbek ve Şalbuz dağlarıdır. Met Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi*, (Çev.: Fahri Huvaj), Adige Yay., Ankara 2002, s. 9.
[8] Jülide Akyüz Orat, Nebehat Oran Arslan ve Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Eser Ofset ve Matbaaclık Yay., Kars 2011, s. 2.
[9] Güneybatı Gürcistanda bulunan bir bölgenin adı. Mustafa Aydın, "Meshet Türkleri" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, s. 304.
[10] Ufuk Tavkul, *Kafkasya Çevresindeki Türk Toplulukları*, *Türkler*, Ankara 2002, C. 20, s. 833
[11] Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Eğitim Yay., Konya 2019, s. 32.
[12] Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 32.
[13] John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Kayıhan Yay., İstanbul 1995, s. 19.

Fahrettin Kırzıoğlu'na göre kelime ilk olarak, Yunan müelliflerinden Aiskhylos'un MÖ 490 yılında kaleme aldığı "*Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence*" kitabında "*Kavkasos-Dağı*" olarak geçmektedir. Türkçe literatürde ise 1856'da Kafkasya ismi ilk olarak Ahmet Cevdet Paşa tarafından "*Kafkasya*" ve "*Cebel-i Kafkas*" şeklinde kullanıldığı bilinmektedir.[14]

Kafkasya adı Rusçada Zakavkaz, Osmanlı Türkçesinde Meare-i Kafkasya, Batı dillerinde Tarnscaucasus diye zikredilmektedir. Her üç dilde de "Kafkas Ötesi" anlamını taşımaktadır.[15]

Eski Yunanlılar Kafkasya bölgesini "*As*" diye nitelendirmiş, Tatarlar "*Jalbuz*" (Buz Yelesi), Nogaylar ise "*Yıldız Dağları*" tabirini kullanmıştır. Bunun yanında Kafkas kelimesinin ise Farsça dağ anlamına gelen "*Kuh*" ile eski Türklerde beyaz anlamına gelen "*kas*" kelimesinin birleşiminden meydana geldiği öne sürülmüştür.[16] Orta çağ İslam tarihçileri ve coğrafyacıları ise Kafkas coğrafyasını "*Kabl*" olarak adlandırmışlardır.[17]

1.1.2. Kafkasya'nın Jeopolitik Durumu

Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yer alan Kafkasya günümüzde hâlâ Jeologlar tarafından bilinmeyen keşfedilmemiş topraklar anlamına gelen "*Terra İngognita*"[18] olarak anılmaktadır. 400.000 yıl önceye dayanan insanlığın ayak izi bölgeyi jeopolitik ve jeostratejik bakımdan önemli kılmaktadır. Kafkasya coğrafi konumu itibari ile başta Rusya, Orta Asya, Orta Doğu ve Türkiye olmak üzere ekonomik, sosyal, askeri, kültürel ve siyasi bakımdan dünya ülkelerinin daima odak noktalarından biri olagelmiştir.[19] Hazar Denizi ve Büyük Asya Kıtasının önemli bir merkezi konumunda olan Kafkasya coğrafyası, kendine has yapısı ile her dönem önemini muhafaza etmiştir. Bu nedenle tarih boyunca çekişmelerin ve çelişkilerin içerisinde kalmış olsa da doğu ve batıyı birleştiren bir köprü olarak her zaman ön

[14] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 15-16
[15] Tavkul, "Kafkasya Çevresindeki Türk Tolulukarı," s. 833.
[16] Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, C. 1, Berikan Yay., Ankara 2011, s. 17, 18.
[17] Selami Abaz, *19. Yüzyılda Kafkaslardan Anadoluya Göçler (Çorum İli Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019, s. 8.
[18] Maarten G. Kleinhhans, Chris jj Buskes ve Henk W. de Regt, "Terra İncognita: Açıklama ve Yer Biliminde Azalma", C. 19, S. 3, *Bilim Felsefesinde Uluslararası Çalışmlar*, 2005, s. 289.
[19] Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 110.

planda bulunmuştur.[20] Son yüz yılda ülkelerin doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynaklarına bağımlı hale gelmesi, konumu nedeniyle Kafkasya'yı daha da çekici kılmıştır. Bu durum Kafkasya'yı dünya devletlerinin stratejik siyaset arenasında önemli bir Terry enerji merkezi haline gelmiştir.[21]

Kafkasya hem göç alan hem de göç veren bir coğrafyadır. Bu nedenle birçok etnik ve dinsel yapıyı içinde barındırmaktadır. Avrasya'nın[22] merkezi olarak görülen Kafkasya, Karadeniz yolu ile Avrupa'nın içlerine ve dünya ülkelerine, Hazar Denizi yolu ile de Asya içlerine kadar uzanan doğal bir ulaşım ağına sahiptir. Ayrıca Kafkasya, Dicle ve Fırat havzalarından suyolu ile Hint Okyanusuna bağlantı sağlamıştır. Bu özellikleri ile de Kuzey/Güney-Doğu/Batı arasında bir koridor görevi üstlenerek karayolu, denizyolu ve enerji kaynaklarına olan ulaşım güzergâhının önemli bir merkezi hâline gelmiştir.[23]

1.1.3. Kafkasya'da Yaşayan Halklar

Kafkasya'da yaşayan halklar coğrafi olarak şu şekilde sınıflandırılır; Çerkesler, Abazalar ve Kabardeyler, Karadeniz'in doğusunda ve Kafkasya'nın iç kısımlarında yaşamaktadırlar. Karaçay-Malkarlar orta Kafkaslarda yaşarken Osetler Kafkasya'nın doğusuna yerleşmişlerdir. Çeçenler ise Kafkasya'nın kuzeyinde yaşamlarını sürdürmektedir. Hazar denizinin kıyılarına kadar olan ovalar ile güneydeki dağlık arazide yaşayan Kumuk, Avar, Lezgi, Lak, Dargı, Tabasaran, Agul, Rutul, Tsahur gibi Dağıstan kabileleri ortak bir kültür çerçevesinde bütünleşmiştir.[24] Aşağıda Kafkas hakları ile ilgili bilgi verilmiş olup, çalışmanın ana konusunu oluşturan Çeçenler, ikinci bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

---

[20] İ.Yaşar Hacısalihoğlu, "Jeopolitk Düzlemde Güney Kafkasya", *Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu Bildirileri*, İsyanbul, Yay., Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2006, s. 7.
[21] Bülent Açma ve Kübra Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 20, S. 2, Manisa 2013, s.131,132.
[22] Adem Özder, "Avrasya Kavramı ve Önemi", C. 2, S. 2, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (*AVİD*), İstanbul 2013, s. 66.
[23] Atilla Sandıklı, "Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası", *Uluslararası Kafkasya Kongresi*, Kocaeli Üniversitesi Yay., Kocaeli 2012, s. 250-251.
[24] Tavkul, *Kafkasya Çevresindeki Türk Toplulukları*, s. 2.

1.1.3.1. Çerkes Halkları

Çerkesler, Eski Greek ve Latin yazarları tarafından, Kerkatai, Kerketie, Kerketaiei, Sindii, Zigoi, Zinnkooi gibi isimler ile adlandırılmıştır.[25] Kendilerini "*Adige*" olarak isimlendiren[26] Çerkesler, Taman Yarımadasından, Misimya Irmağına ve Karadeniz kıyıları ile Kuban Irmağı arasından Kafkas dağlarının kuzeyi boyunca Mozdok bölgesine kadar geniş bir coğrafyada yayılmışlardı.[27] Öyle ki, bazı Batılı seyyahlar XVIII. yüzyıl ortalarında çizilmiş bir haritadan yola çıkarak Çerkeslerin, Rus Çarı'nın hâkimiyetine girmeden önce 55.663 km² bölgeye hâkim (Danimarka'dan daha büyük bir alan) ve 2 milyonu aşkın nüfusa sahip olduklarını aktarmaktadırlar.[28]

Araştırmacılar Çerkeslerin, antik çağda Karadeniz'in doğu sahillerinde varlığını sürdürmüş ve MS IV. yüzyılda Hunlar'ın Avrupa'ya ilerlemesi ile büyük bir kısmı yok olmuş Meot-Sind, halkının devamı olduğunu ileri sürmüştür.[29]

Çerkeslerde toplumsal sınıf ayrımına dayalı yönetim mevcuttur. "*Pshi*" adını verdikleri bey sınıfı, kendi otoritesi altındaki tüm kavimlerde olağanüstü yetkilere sahip bir güç unsurudur. "*Özdenler*" ise soylu sınıfı temsil etmektedir. "*Tekhogotle*" köylüler ve özgür köylüleri oluştururken "*Pşitliler*" bağımlı köylülerdir. Toplumun en aşağı sınıfı ise "*Unatle*" adındaki kölelerden oluşmaktadır.[30]

Çerkesler, kendi içlerinde çeşitli kabilelere ayrılmıştır; Ubıhlar-Vubıhlar, Şapsığlar, Bjeduğlar (Bjedukh), Abzehler (Abzakhlar-Abdzakheler), Natuhaylar (Natukhaçlar), Janeler, Temirgoylar (Kemirguey-Kemguy-Çemguylar), Besleneyler (Besniye), Hatıkoylar (Hatkoy-Hatukaylar), Kabardaylar, Mahoşlar, şeklinde sınıflandırılır.[31]

---

[25] Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979, s. 7.
[26] Çünatkho, *Kafkas Tarihi*, s. 75.
[27] Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 9.
[28] https://docplayer.biz.tr/4557014-Cerkesler-unutulmus-bir-soykirim-mi-stephen-d-shenfield.html E.T.: 02/04/2021, 22:29.
[29] Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine*..., s. 9.
[30] Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine*..., s. 17.
[31] Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 133.

Ubıhlar-Vubıhlar

Ubıhlar Kafkas sıradağlarının güneybatı kısmında "Hosta" ve "Şehe" nehirleri arasında dağlık vadilerde yaşayan bir Çerkes halkıdır. Bölge tamamen dağlık ve ormanlarla kaplıdır. Halkı Kafkasya'nın en savaşçı ve en hızlı kavmi olarak bilinmektedir. Ubıhlar kendi aralarında, Asıl Ubıhlar, Saşe ve Vardane olarak üç kola ayrılırlar.[32]

Şapsığlar

Şapsığlar Kuban nehrinin güneyinde, Kafkas dağlarına kadar uzanan bölgede yaşarlar. Doğuda Bajeduğlar ve Abhazlar, batıda ise Natukhaçlar ile komşudur.[33] Kabilenin ismi "at yetiştiricileri" anlamına gelmektedir. Şapsığların, Tuapse yakınlarında oturan kolonilerine "Küçük Şapsığlar", dağların kuzeyinde Kuban Irmağında oturan ana kitlelerine ise "Büyük Şapsığlar" adı verilmektedir.[34]

Bjeduğlar (Bjedukh)

Bjeduğlar doğuda Temirgoylar (Kemirgueyler), batıda Şapsığlar güneyde Abzehler, kuzeyde Kuban ırmağı ile çevrelenen bölgede yaşarlar. XIX. yüzyılda Kuban Irmağı'nın kuzeyinde oturan Bjeduğlar, Rus baskıları sonucunda bölgeye Kozaklar'ın yerleştirilmesi ile Kuban Irmağının sol tarafına göç ettirilmiştir.[35]

Abzehler (Abzakhlar-Abdzakheler)

Abzehler Kafkas dağlarının kuzeyinde Kuban nehrinin orta kısmında yaşarlar.[36] Başlıca yaşam yerleri, Şhaguaşe, Kuban, Laba, Psekups Irmağı ve çevresidir.[37] Kabardaylardan sonra en kalabalık ve demokratik Çerkes kabilesi olarak bilinmektedir. Abzehlerde Pşi tabakası bulunmamakla birlikte asillerin nüfusunun az olmasından kaynaklı sınıf farklılıkları daha az görülmektedir.[38]

[32] Adolf Berje, *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*, Chiviyazıları Yay., İstanbul 2010, s. 71-73.
[33] Bedri Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, Nart Yay., İstanbul 1993, s. 29.
[34] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 134.
[35] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 134.
[36] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, s. 31.
[37] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s.133.
[38] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, s. 31; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s.133.

Natuhaylar (Natukhaçlar)

Taman yarımadasından, Şapsığ, Ubıh ve Abhaz coğrafyasına kadar uzanan alanda yaşamlarını sürdürseler de en yoğun yaşadıkları yerler, Anapa ve Novorossiski bölgesidir. Ruslara en sert karşı koyan Kafkas kabileler arasında yer alırlar.[39]

Janeler

Janeler, Abhaz Janaları ve Çerkes Janaları olarak ikiye ayrılırlar. Kabilenin ilk atası olan Jana Bey'in ismini aldıkları iddia edilmektedir.[40] Janeler Kuban nehrinin sağında yaşarken 1778 yılında Rus baskılarının artması ile nehrin soluna yerleşmişlerdir.[41]

Temirgoylar (Kemirguey-Kemguy-Çemguylar)

Kuban, Laba ve Şagvaşe nehirleri arasındaki bölgede yaşarlar. Kuzeyde Kuban, doğuda Besleneyler, batıda Bjeduğlar, güneyde Abzahlar bulunmaktadır. Temirgoylar, Adameyler, Yegerkoylar, Kiraylar olmak üzere üç kabileden oluşmaktadır.[42]

Besleneyler (Besniye)

Büyük ve Küçük Laba vadileri ile Urup (Varpa) havzasında yaşarlar.[43] Besleney kabilesinin boy isimleri şunlardır; Vulop, Çurey, Şerces, Beçmizey, Nartok, Aslenuke, Kurgerkoy, Aneki, Ğuegumovkue ve Afesij.[44]

Hatıkoylar (Hatkoy-Hatukaylar)

Küçük bir Çerkes kabilesi olan Hatıkoylar, Bjeduğlar'ın batısında, Kuban nehrinin sol tarafında yaşarlar.[45] Şapsığ, Natuhay, Temirgoy kabileleri arasında dağılmışlardır.[46]

---

[39] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, s.30.
[40] Reyhan Turgut, *Kuzey Kafkasya Halkları'nın Büyük Sürgünü* (*21 Mayıs 1864*), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2019, s 47.
[41] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler, s. 30.*
[42] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, s. 29
[43] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, s. 28
[44] Turgut, *Kuzey Kafkasya Halkları'nın...*, s. 48.
[45] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, s. 32.
[46] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 135.

Kabardaylar (Kabardeyler)

Başka bir Çerkes kavimi olan Kabardaylar, XIII. yüzyıldan önce Kuban civarında yaşarken Moğol baskısı neticesinde, Terek ve Kuman Nehirleri'nin bulunduğu Orta Kafkasya'da yaşamaya başlamışlardır. Kaynaklarda, "Kabartay, Kabarda ve Kabardintsı gibi farklı adlandırmalar mevcuttur.[47]

Mahoşlar

Mahoşlar, Laba ve Şagvaşe Irmakları'nın orta kısmında yaşarlar. Mahoş kelimesi Çerkesce'de bir mana ifade etmese de Ahazca'da, Makhuaşı, Maxos; Ak-kollu ve Hâkim-cumalı, Cuma-hâkimi anlamında kullanılmaktadır.[48]

1.1.3.2. Çeçen Halkları

Çeçenistan mevki olarak Terek Nehri'nin güneyinde bulunan Sunja Havzasın'da bulunmaktadır. Bölge, ormanlık alanlar ile kaplıdır. Özellikle Grozni petrol yatakları bakımından zengindir.[49] Kafkasya'nın yerli halklarından olan Çeçenleri dokuz kabileye ayırmak mümkün olsa da aydınlık dönemde günümüze İnguşlar ve Kistler ulaşmışlardır. Bu kabilelerde tıpkı Çeçenler gibi kendilerini "*Vaynah*" olarak tanımlamaktadır.[50]

İnguşlar

İnguşlar kendilerine, dağlarda oturan anlamına gelen "*Lamur*" adını verirler. Yaşadıkları bölgeyi ise "*Galgay-Mohk*" olarak adlandırırlar. Kafkas Savaşları sırasında ise Ruslar, onlar için "*Groniy Çeçenler*" (dağlı Çeçenler) tanımını yapmışlardır. İnguş ismi ise yaşadıkları bölge olan Anguşt Köünden geldiği bilinmektedir. Kafkas Dağları'nın kuzay yamacında bulunan bölge Gürcistan, Çeçenistan, Kuzey Osetya ve Kabarday ile çevrelenmiştir.[51]

---

[47] Davud Dursun, "Kabartaylar", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 24, İstanbul 2001, s. 12.
[48] Turgut, *Kuzey Kafkasya Halkları'nın*, s. 48.
[49] Sedat Kanat, *Osmanlı Devletine Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, s. 7.
[50] Turgut, *Kuzey Kafkasya Halkları'nın...*, s. 50.
[51] Turgut, *Kuzey Kafkasya Halkları'nın...*, s. 51,52.

Kistler

Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarından olan Kistler, Çeçenler ve İnguşlar gibi Vaynah halkının bir koludur. Gürcistan'nı Kuzeydoğusunda bulunan Pankisi Vadisi'ndeki Dzibahevi, Birkiani, Sua Halatsanii Kvemo Omalo, Jokolo, ve Zemo Halatsani adı verilen köylerde yaşamaktadırlar. Güçlü bir geleneksel yapıya sahip olan Kistler'in kökeni hakkında farklı yorumlar mevcuttur. Çoğu araştırmacılar Kistler'in, İnguş Kökenli olduğuu ileri sürerken Çeçen araştırmacılar ise Vaynah soyuna mensup olan Kistler'in Çeçen olduklarını belirtmişlerdir.[52]

1.1.3.3. Dağıstan Halkları

Etnik bir kökeni değil coğrafi bir bölgeyi temsil eden Dağıstan'ın[53] Başkenti Mahackala'dır. Bölgenin Batı ve Kuzeybatısında Çeçenistan yer alırken güneybatısında Gürcistan, güneyinde ise Azerbaycan bulunmaktadır.[54] Güneyi dağlık, Kuzeyi ise ovalık bir bölgedir. Kuzeyinde Hazar ve Terek/Sulak olarak adlandırılan geniş düzlüklere sahiptir. Hazar denizi kıyısından uzanan 1,5-30 km arasında değişkenlik gösteren derbent geçidi Kafkas ve Azerbaycan topraklarını birbirine bağlamaktadır.[55] Ayrıca Dağıstan *Türk, Slav, Sami ve İrani* olmak üzere birçok etnik çeşitliliği içinde barındıran bir coğrafyaya sahip olduğu gibi farklı dil ailelerine mensup birçok dil ve lehçenin konuşulduğu kozmopolit bir bölgedir. Bunlar: Avarca, Dargıca, Lakca, Lezgice, Tabasaranca, Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Tatça ve Rusça dilleridir.[56] Başlıca Dağıstan halkları şunlardır:

Lezgiler

Kafkasya'nın yerli haklarından[57] olan Lezgiler, Dağıstan'ın Güneydoğusunda[58] Samur Irmağının orta ve yukarı Şamhanı bölgesine kadar uzanan bölgede yaşarlar. Araştırmacılar Derbend ile Şirvan arasına yerleşen Hazar

[52] Turgut, *Kuzey Kafkasya Halkları'nın...*, s. 52.
[53] Abaz, *19. Yüzyılda Kafkaslardan Anadoluya…*, s. 16.
[54] İlyas Topsakal v.d, *Rusyada ki Türkler*, Akademik Kitaplar Yay., İstanbul 2015, s. 223.
[55] Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 38.
[56] Gökçe Y. Abdurrazak Peler, "XX. Yüzyılın Başında Gönüllü Bir Türkleşme Örneği Olarak Dağıstan", S. 45, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* 2015, s. 152.
[57] Elnur Ağayev, "Azerbayca'nın Etnik Yapısı", S. 53, *Yeni Türkiye*, 2013, s. 1041.
[58] Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Lezgiler ile ilişkileri (1700-1732),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 5.

ve Kıpçak Türkeri'nin zamanla yerli halk ile kaynaşarak Lezgileri oluşturduklarını iddia etmektedirler.[59]

Dargılar

Dargılar orta Dağıstanda, Derbent geçidinden Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan bölgede yaşarlar. Dargıların kuzeyinde Kumuklar, batısında Avar ve Laklar, Güneyinde Kaytaklar bulunmaktadır. Avarlar bu topluluğa "*Zdih*", Laklar "*Akuşa*" demeketedir. Dargılar ise kendilerini "*Sutkur*" olarak tanımlamışlardır. Lezgi kabilesinden sayılan Dargılar Akuşa, Sutkur, Sırhal, Urakarak, Horakan, Kaytak, Kubaçi gibi oymaklara ayrılmıştır. Türk kavimleri ile çeşitli sebeplerden ilişki içinde olmalarından dolayı Kıpçak Türkçesi konuşmaktadırlar.[60]

Laklar (Gazi Kumuklar)

Laklar, doğuda Dargılar, batıda ve kuzeyde Avarlar, güneyde ise Küelliler ile çevrili bölgede yaşarlar. Avarlar bu topluluğu "*Gumik*" veya "Toma", Dargılar, "Bulikan" veya "Kumuçan", Gürcüler "Leki" diye adlandırmıştır. Laklar ise kendilerini "*Lek*" ya da "*Gumuçi*" şeklinde isimlendirir. 730 yılında Derbend bölgesinde Hazar Türklerini yenen Arap komutan Ebu Müslim, Lakların üzerine giderek bölgedeki Kumuk köyüne bir cami yaptırmış ve neticede halk İslamiyet'i kabul etmiştir. Bölgede Müslümanlığı kabul eden ilk topluluk olmaları münasebeti ile kendilerini "Gazi Kumuk" olarak adlandırmışlardır.[61]

Avarlar

Tarihteki "*Avar Türkleri*" ile bağlantısı bulunmayan Avarlar, Kuzey Kafkas dağlarının eteklerinde göçebe bir yaşam sürerken bölgedeki güçlü kabileler tarafından yaşam alanlarından koparılmıştır.[62] Daha sonra Koysu Irmağının Andi, Avar, Karah kollarından, kuzeyde Kumuk ovalarına kadar olan bölgede ve güney Dağıstan'ın Zakatlar ve Lakaduh bölgelerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Avar ismi Kumuklar tarafından Avarları sınıflandırmak amacı ile "Avare" kelimesinden türetilmiştir. Avarlar kendilerini ise dağlı anlamına gelen "*Maarulal*" olarak

---

[59] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 178-180.
[60] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 180,181.
[61] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 181.
[62] Mehmet Akbey, *Dağıstan Uleması'nın Osmanlı Devletine Göçü ve İskânı* (*1850-1917*), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2016, s. 13,14.

tanımlarlar. Konuştukları oldukları dile de "*Maarul Mats*" (Dağlı Dili) derler. Avarlar diğer Kafkas halkları tarafından şu şekilde isimlendirilir. Kumuklar "Tavlu" (Dağlı), Laklar "Yerusa", Karaçay-Malkarlar "Tav Kumuk", kuzeyli Avarlar güneyli Avarlar için ise fakir ve kaba insan anlamına gelen "*Bagualal-Bagual*" ismini kullanırlar.[63]

1.1.3.4. Türk Halkları

Kumuklar

Kumuklar, Dağıstan'ın Kuzey Doğusunda Terek Nehri'nin denize döküldüğü yerde düz engebesiz verimli topraklarda yaşarlar.[64] Kumuklar Kafkasya Hunlarının ve Hazarların mirasçısı olarak bilinirler.[65] Bu durumu kanıtlar nitelikte olan ve Kumuk tarihine ışık tutan "*Anci-name*", "*Derbent-name*", "*Karabudahkent-name*" adlı eserler, Hazar devletinden söz etmektedir.[66] Bazı araştırmacılar, Kumuklar'ın Karaçay-Malkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış boy olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Kumuk dili, Kafkasya'da geniş bir coğrafyaya yayılarak Dağıstan kabilelerinin ortak dili haline gelmiştir.[67]

Karaçay-Malkarlar

Kafkasya'nın Elbruz (Mingi Tav) ve çevresindeki Çerek Irmağı'ndan Laba Irmağı'na kadar uzanan ve Kafkas Dağlarının yüksek tepelerinde yaşarlar.[68] Etnik oluşumlarını XIII. ve XIV. yüzyıllarda tamamlayan[69] Karaçay-Malkarlar; Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar ve Kıpçak Türklerinin ortak kültüründen oluşan bir millettir.[70]

Karaçay ve Malkarlılar birbirinden ayrı bir topluluk değil aksine aynı dili ve kültürü paylaşan Türk boyudur. Karaçay/Malkar isimleri boyların yaşadığı iki

[63] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 182.
[64] Çünatıkho, *Kafkas Tarihi*, s. 302.
[65] Şerif Tiryaki, *Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Kumul Dili ve Edebiyatı Tetkikleri Adlı Eseri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2012, s. 2.
[66] İbrahim Sarı, *Türk Tarihi*, Net Medya Yay., İstanbul 2016, s. 255.
[67] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 185.
[68] Tavkul, Kafkasya Çevresindeki Türk..., s. 834.
[69] Adilhan Adiloğlu, "Karaçay-Malkar Türkleri'nin Etnik oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunları'nın Rolü", S. 24, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2007, s. 8.
[70] Sipos Janos ve Ufuk Tavkul, *Karaçay/Malkar Halk Şarkıları, Macar Halk Müziği'nin İzinde Kakasya'ya Bir Seyahat*, Bengü Yay., Ankara 2018, s. 52.

coğrafi bölgenin adıdır.[71] Karaçay isminin XV-XVI yüzyılında yaşamış olan "Karaça" adlı beylerinin isminden geldiği rivayet edilmektedir.[72] Coğrafi bakımdan Karaçay-Malkarların yaşadığı bölgeler bir kısmı çam, ladin ve köknar ormanları ile çevrili iken dağların yukarı kısımlarında otlak ve çayırlar mevcuttur. Bölgenin kuzeyinde Çerkes, Kabardey, Abaza halkları yer alırken kuzey Kafkas sıradağlarının arkasında Abhazya ve Gürcü-Svanetya, Doğu da ise Osetya bulunmaktadır.

Karaçay- Malkarlılar kendilerine "dağlı" anlamına gelen "*Tavlu*" adını verirler. Sovyet yönetimi ise Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı, Malkar vadilerinde yaşayan toplulukları tek bir isim ile birleştirmek için "Balkar" adını vermiştir.[73]

Nogaylar

Noğay Türklerinin vatanları İdil Irmağı'nın doğusudur. Yoğun olarak yaşadıkları bölge ise Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'dır. Bölgeye son iki yüz yıl içerisinde gelmiş olmaları sebebi ile etnik ve kültürel açıdan yerli Kafkas halkı statüsüne girmez.[74] Nogay isminin Moğolca, "köpek-it" anlamına geldiği bilinmektedir. Burada köpek ya da it ifadesi, her ne kadar günümüzde kötü manada bir niteleme sözcüğü olsa da eski dönemlerde aksine iyiyi nitelemek üzere kullanıldığı bilinmektedir.[75] Nogaylar, Altınorda Devleti'ne hâkim olan Mangıt boyunun idaresinde yaşadıklarından dolayı kendilerine Mangıt da denilmiştir. Altın Orda'nın yıkılmasıyla Nogay halkı birleşerek, Volga Nehri'nden Balkaş'a ve Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar uzanan coğrafyada, merkezi "Saraycık" olan bir hanlığa dönüşmüşlerdir. Nogaylar, XVI. yüzyıla kadar rahat bir yaşam sürseler de 1552 yılında Kazan, 1556 yılında Astarhan Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması ile dağılmıştır. 1768 yılında Rus baskıları sonucunda Nogaylar Ruslar tarafından Kuban Irmağı boylarına yerleştirilmiştir. 1782 yılında tekrar Rus katliamına uğrayan Nogaylar, Ferah Ali Paşa'dan yardım istemişlerdir. Ferah Ali Paşa Osmanlı Devleti'nin menfaatini düşünerek Nogayları; Kabardey bölgesine, Abzeh

---

[71] Janos ve Tavkul, *Karaçay/Malkar Halk...,* s. 51.
[72] Ufuk Tavkul, *Kafkasya'nın Kalbine Yolculuk*, Bengü Yay., Ankara 2012, s. 97.
[73] Tavkul, Kafkasya Çevresindeki Türk..., s. 834,835.
[74] Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Türklerine Bakış", C. 80, *Yeni Türkiye*, 2015, s. 313. SS 313-319.
[75] Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaletine Yapılan Nogay Göçleri ve İskânları (1856-1861)", S. 45, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, s. 46.

ve Besleney Çerkeslerinin arasına, Kemirguey Çerkeslerinin bölgesine, Hatukay Çerkeslerinin bölgesine ve Anapa Limanı'na yakın bölgelere 10'ar bin kişilik kafileler hâlinde yerleştirmiştir.[76] Günümüzde de bu bölgelerde dağınık vaziyette yaşamlarını sürdürmektedirler.

Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Kafkasya bölgesinin güneydoğusun da yer almaktadır. Azerbaycan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile birlikte toplam 86.600 km² lik geniş bir alan sahiptir. Azerbaycan'ın kuzeyinde Gürcistan ile Dağıstan Özerk Cumhuriyeti yer alırken güneyinde İran, batısında Ermenistan ve Türkiye doğusunda ise Hazar Denizi yer almaktadır.[77]

Azerbaycan kelimesinin anlamı hakkında birçok görüş vardır. Bir görüşe göre; eski çağda bölgede Mecusilik dininin yaygın olmasından kaynaklı "od" anlamına gelen "azer" kelimesi ve "muhafız" anlamına gelen "baygan" kelimelerinin birleşimi sonucunda "ateşin muhafızı" yani "Azerbaygan" kelimesi ortaya çıkmış ve günümüzde "Azerbaycan" şeklini almıştır. Diğer bir görüşe göre ise; bölgeyi ele geçiren Büyük İskender'in ölümünden sonra bu toprakların yönetimi Atropates üstlenmiş ve bölgeye Atropatana denilmeye başlanmıştır. Bu kelime daha sonraki dönemlerde Sasanilerin dilinde Azurbazagan'a Arapların dilinde ise Azerbaycan'a dönüşmüş ve günümüze kadar gelmiştir.[78] Azerbaycan'ın büyük bir kısmı verimli ovalar ile çevrilidir.[79] Geniş deniz kıyıları, petrol, bakır, mermer, altın yatakları Azerbaycan'ı, jeopolitik açıdan önemli bir merkez haline getirmiştir.[80]

SSCB döneminde Azerbaycan'ın resmi dili Rusça ve Azeri Türkçesi iken devletlerarasında gerçekleşen siyasi gelişmeler halkı, Azeri Türkçesi konuşmaya teşvik etmiştir. Azeri Türkçesi sadece Azerbaycan'da değil kuzey/güney

---

[76] Akbaba, "Nogay Türklerine Bakış", s. 313-315

[77] Yusuf Öztaşbaşı, *Azerbaycan'nın Turizim Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 2.

[78] Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan" C. 5, S. 1, *Bitlis Eren Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Degisi*, 2016, s. 154.

[79] Nuran Mihmandarlı, *Azerbaycan*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 1992, s. 3.

[80] Orhan Alizade, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", C. 4, Sayı. 7, *Akademik Bakış*, 2010, s. 106.

Azerbaycan, kuzey Kafkasya, Gürcistan, Ermenistan, Horasan, İran'ın kuzeyi ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hâlâ konuşulmaya devam edilmektedir.[81]

1.1.3.5. Abhazlar-Abazalar

Abhazlar, İngur Irmağından Kuzeye, Kafkas Dağlarının güney eteklerinden, Kardeniz kıyılarına kadar uzanan bölgede yaşarlar.[82] Kafkasların yerli halkı olup olmadığı konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Kendilerine "*Apsuva*" diyen Abhazlar, yaşadıkları bölgeyi "*Absne*" (Apsnı) olarak adlandırırlar. Abhazlar, kendi içlerinde Cigetler, Abzıblar, Açipsalar, Zamballar ve Aybgalar olarak beş boya bölünürler.[83]

Abhazların Mısır kökenli olduğunu savunan Heredot, Firavun Seostris'in MÖ XII. yüzyılda İskitler üzerine yapmış olduğu seferden dönerken, askerlerinden bir kısmını Kafkasya civarındaki Rion Irmağı kıyılarına yerleştirdiğini ve bu askerlerin bu günkü Abhaz kavmini oluşturduğunu iddia etmiştir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Abhazların Arap ırkına mensup olduğunu belirtmekte ve Karadeniz kıyıları Cenevizlilerin elinde iken günümüzde ki Arabistan'da isyan edip bölgeye geldiklerini aktarmıştır.

Abhazlar/Abazalar "*Putlara*" ve "*Tapşi*" adında bir ağaca taparlar. Aynı zamanda "*Haç*'tan korkan bir topluluktur. Haç üzerine yemin ederler ve hırsızlardan mallarını koruyabilmek için eşyalarının üzerine haç koyarlar. Abhazlar pek çok batıl inanca bağlı olarak yaşarlar. Ticarette de oldukça mahirdirler. Çoğunlukla tarıma elverişli olmayan bir coğrafyada yaşadıkları için hububatın azlığından kaynaklı bitkisel gıdaya pek düşkün değildirler. Daha çok hayvansal gıdalarla beslenirler. Abhazlar, tarih boyunca Mısır, Yunan, Roma, İskit, Got, Arap, İran, Selçuklu ve Osmanlı gibi birçok devletin ve kavmin istilasına uğramıştır. Bu istilalar, Abhazları etnik ve antropolojik bakımdan diğer Kafkas toplumlarından ayırmıştır.[84]

---

[81] Mihmandarlı, *Azerbaycan,* s. 4.
[82] Gürcan Şevket Avcıoğlu, "Türkiyede Yaşayan Kafkas Toplulukları'nın Sosyo Kültürel Özelikleri Üzerine Bir Değerlendirme", S. 30, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2013, s. 57.
[83] Berje, *Kafkasya Dağlı Halklarının...,* s. 35.
[84] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği,* s. 125-127.

1.1.3.6. Gürcüler

Gürcistan, çeşitli toplulukların bir araya gelmesi ile oluşan bir millettir.[85] Bu topluluklar; İmeretler, Gurienliler, Acaralar, Tuşlar, Kevsurlarve Pışavlardır. Bu gruplar[86] bir araya gelerek Gürcülerin atası olan Kartvel boyunu oluştururlar. Gürcülerin bir kısmı Yafes'in oğlu olan Targoman'nın ikinci çocuğu Kartlos'un soyundan geldiklerine inanırlar.[87] Gürcistan'ın tarihinin MÖ IX. yüzyıla kadar dayandığı bilinmektedir. Günümüzde Van ve çevresinde bulunan Urartular ve onların akrabası olarak kabul edilen Huri kabilesine mensup olduklarına dair birçok araştırma vardır.[88] Günümüzde Gürcistan birçok ülke tarafından "Georgia" olarak adlandırılmaktadır. Bu ismin antik çağda Helenler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Ermeniler ve Persler, Gürcü toplumunu "Virik" ya da "Virşn" olarak adlandırmaktadır. Türkler ile Farslılar ise Kura Nehri'nin isminden dolayı "Kur Ülkesi" olarak isimlendirmiştir.[89]

Gürcistan coğrafyası genel olarak dağlar ile çevrilidir. Kuzeyinde Rusya, Güneyinde Ermenistan, güneydoğusunda Azerbaycan güneybatısında ise Türkiye bulunmaktadır.[90]

Gürcistan coğrafi bakımdan büyük bir öneme sahiptir. Kuzeyinde büyük Kafkas sıradağları, merkezinde tektonik çukuru, güneyinde Transkafkas dağları ve Avrupa ile Asya arasında sınır olan büyük Kafkas dağları tamamen Gürcistan sınırları içerisindedir.[91] Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ının dünya ile bağlantısını sağlarken, Rusya'nın Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika'ya ulaşımında kara yolu görevi üslenmiştir. Ayrıca, Hazar Petrollerinin ve Orta Asya doğalgazının dünyaya pazarlanmasında önemli bir konuma sahiptir.[92]

---

[85] Yunus Ekici, *II. Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939-1991)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2017, s. 1.
[86] Rahmi Deniz Özbay, *Gürcistan Sosyo-Ekonomik Yapısı Dünya ve Türkiye İlişkileri*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2014, s. 24.
[87] Ekici, *II. Dünya Savaşından Bağımsızlığına...*, s. 1.
[88] Özbay, *Gürcistan Sosyo*-Ekonomik..., s. 23.
[89] Sevilay Çimen, *Bağımsızlık Sonrası Gürcistan'nın Komşuları ile İlişkileri (1991-2003)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2020, s. 1.
[90] Çimen, *Bağımsızlık Sonrası Gürcistan'nın...*, s. 1.
[91] Arzu Aydın, *Gürcistan*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 1993, s. 1.
[92] Cüneyt Yenigün ve Mehmet Ali Bolat, "Gürcistan: Yeni Dünya'nın Doğu-Batı Sınırı", C. 1, *Dünya Çalışmaları Dergisi*, 2010, s. 457,458

1.1.3.7. Osetler

Osetler orta Kafkasya'nın dağlık kesimleri ile kuzey düzlüklerinde yaşarlar.[93] Bölgede bulunan Daryal geçidi, Osetlerin başkenti Vladikafkas'ı, Gürcistan'ın başkenti Tiflise bağlayan köprüdür.[94] Osetler kendilerine "İron" adını verirler. Oset kelimesi Gürcü dilinde "Osların yurdu" anlamına gelmektedir. Diğer, Kafkas kavimleri tarafından Osetler için farklı isimler kullanılmıştır. Karaçaylılar "Tegey", Malkarlılar "Dügey" Kabardeyler "Kuşha", adını verirler. Osetler Hint Avrupa dil ailesinin İran koluna bağlı dil konuşurlar. Ayrıca konuşulan dil Orta Asya'da konuşulmuş "Soğd "dili ile benzerlik göstermektedir.[95]

Zeki Velidi Toğan, Osetlerin "Alanlar'ın" soyundan geldiği görüşünü savunurken, Osetlerin Hind-Avrupa ırkından geldiği ve İranî göçebe kavimler olan Alanlar ile Aslar'ın birleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olabileceği görüşü de hâkimdir.[96]

Osetler "İron" ve "Digor" olarak iki kola ayrılmıştır. Osetlerin büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyanlığı kabul ederken bir kısmı ise Sunni Müslümanlığı benimsemiştir.[97] Hıristiyanlık bu bölgeye Gürcüler vasıtası ile taşınmıştır, fakat Gürcistan'ın Kafkasya üzerindeki etkisi azalınca Osetler tekrardan Pagan inancına yönelmiştir. 1745 yılında misyonerler Osetlerin yaşamış oldukları bölgelerde kilise inşa ederek halkın tekrar Hristiyanlığa yönelmesini sağlamışlardır.[98]

1.1.3.8. Ermeniler

Kendilerini Ermeni olarak değil "*Hayk*" olarak adlandıran Ermeniler, yaşadıkları bölgeye ise "*Haystan*" derler. "Ermenistan" ismi coğrafi bir bölge olarak kaynaklara geçmiştir.[99]

---

[93] Tekin Aycan Taşlı, "İnguş-Oset Çatışması Trihinde Rusya'nın Rolü", *V. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: Tarih Güncel Siyasal Konular Görüşler ve Öneriler*, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, 6-7 Aralık 2012-Ankara, Yay. Haz.: Gül Sarıkaya, Fatma Çoban, Eko Avrasya Yay., Ankara 2014, s. 394.
[94] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 37.
[95] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 163.
[96] Abaz, *19. Yüzyılda Kafkaslardan Anadoluya*..., s. 15,16.
[97] Taşlı, "İnguş-Oset Çatışması…", s. 394.
[98] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 162,163.
[99] Ekrem Yaşar Akçay, "Ermeni Sorun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı", Sayı. 4, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2011, s. 20. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/7513/99005, E.T.: 23/03/2021 14:10. Ss 19-44.; İlhan Akbulut, "Türk Tarihinde Ermeniler", C. 50, S. 1, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1995, s. 29.

Ermenilerin kökeni hakkında, birçok araştırma vardır. Birtakım araştırmalara göre Nuh'un Torunu olan Hayk'tan türedikleri ve yurtlarının Doğu Anadolu bölgesi olduğu iddia edilmiştir. Diğer bir görüşe göre; Ermenilerin, Urartuların ve Hititlerin soyundan geldiği hatta Turan ırkına mensup olabileceği ve Balkan kökenine mensup "Tarag-Prig" soyundan gelmektedir.[100] Heredot'a göre ise Ermeniler Firik kökenlidir. İran-Yunan savaşları sırasında Firikyalılar tek bayrak altında ve tek kumandan idaresinde Bosfor ya da Bosporos'u[101] geçerek doğuya ilerlemişlerdir. Dillerinin İranî ya da Sami olmadığını Hindu-Avrupaî olduğunu iddia edilerek Firgler ile mezar, mimari, kıyafet ve şapkalarının benzerliğinden bahsetmiştir.[102]

"Ermeni" adına ise ilk defa MÖ VI. yüzyılda Pers Kralı Darius'un kitabelerinde "Haikhlar" olarak rastlanmıştır. Çivi yazılı belgelere göre; MÖ 1000 yıldan itibaren Ermenilerin yerleştiği Doğu Anadolu bölgesine "Armanu" veya Armenia" denilmekteydi. Pers İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte Ermeniler sırasıyla Büyük İskender'in daha sonra Selevkosların, Romalıların, Bizanslıların, Selçuklu Türklerinin ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşadılar. Ermeniler uzunca bir süre bağımsız olarak değil, himaye altında sürekli vergi vererek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. XVII. yüzyılında Ermeniler 'in Safevi ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşamaları, ticarette gelişmelerini ve coğrafi bakımdan stratejik bir konuma gelmelerini sağlamıştır. Neredeyse İran'ın dış ticaretinin Ermeni tüccarlarla teslim edildiği bilinmektedir.[103] XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Ermeniler emperyalist devletlerin kışkırtmaları sonucunda Osmanlı Devleti'nin en problemli azınlığı haline gelmiştir.[104]

---

[100] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987, s. 100.; Akbulut, "Türk Tarihinde Ermeniler", s. 29.

[101] Nisan Lordoğlu, "Byzanion ve Kalkhedon'un Şehircilik Açısından İncelenmesi: Kuruluşlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne Kadar", C. 7, *CEDRUS The Journal of MCR*, 2019, s. 170.

[102] Uras, *Tarihte Ermeniler ve* Ermeni..., s. 98,99

[103] Mustafa Tayfun Üstün, "Britanya'daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu", C. 14, S. 38, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, s. 246.

[104] Ekrem Memiş, "Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri" C. 7, S. 1. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 5.

1.1.4. Kafkasya da Konuşulan Diller

Karadeniz ile Hazar Denizi arasında ki 1100 km uzunluğa sahip Kafkas sıradağları geçmişten günümüze birçok millete ev sahipliği yapmış ve bunun neticesinde topluluklar günümüzde kendilerine özgü bir kültür inşa ederek dilleri farklı kültürleri ortak olan Kafkas halklarını oluşturmuşlardır. Bu halklar kültür yapıları gereği birbirinden ayrılmaz olsalar da dil konusunda ayrı düşünmektedirler.

Kafkasya jeopolitik konumu bakımından sürekli insan ve göç döngüsü içerisinde kalarak "Cebe-ül Elsân/Diller Dağı" unvanını almıştır.[105] Kafkas Halklarının konuştukları dilleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Abhaz-Adige Dilleri (Batı Kafkasya): Abhaz, Abaza, Şapsığ, Bjeduğ, Jane, Besleney, Abzeh, Hatkoy, Temirgoy (Kemirguey), Natuhay, Kabardey halkları tarafından konuşulmaktadır.

2. Çeçen-Lezgi Dilleri (Doğu Kafkasya): Çeçen-İnguş, Lezgi, Avar, Lak, Dargı, Tabasaran, Rutul, Tsahur, Agul halkları tarafından konuşulur.

3. Türk Dilleri: Karaçay- Malkar (Orta Kafkaslar), Kumuk (Dağıstan)

4. İran Dilleri: Oset (Orta Kafkaslar), Tat (Dağıstan)[106]

Kafkasya da ortak etnik ve siyasi otorite'nin olamaması farklı dil gruplarının ve şivelerin oluşmasını kolaylaştırmıştır.[107] Kafkasya'nın kuzeyinde yapılan arkeolojik kazılarda Paleolitik çağa ait dil kalıntılarının bulunması bölgenin eski bir kültüre ev sahipliği yaptığının kanıtıdır.[108]

1.1.5. Kafkasya Bölgesinde Din ve İnanış

Kafkas halklarının, nispeten dışarıya kapalı sosyo-kültürel yaşamları ve inançları, Kafkas coğrafyası dışındaki toplumların etkisiyle zaman içerinde değişim ve gelişim göstermiştir. Bu açıdan, tarih öncesinden beri devam eden ve toplumlar arası etkileşimin en önemli araçları olan, ticaret, savaş ve göç faktörleri, Kafkasya'nın sosyo-kültürel ve dini yapısını şekillendirmiş denilebilir.[109] Söz

---

[105] Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s. 3.
[106] Tavkul, Kafkasya Çevresindeki Türk Toplulukları, s. 2.
[107] Anıl Karadere, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İngilizce Seyahatnameler Işığında Kuzey Kafkaslar*, Afyon Kocatepe Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2014, s. 44.
[108] Osman Tekir, "Kuzey Kafkasya'da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları", C. 2, S. 3, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, s. 25.
[109] Ufuk Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılda Kafkasya Halkları'nın Toplumsal Yapılarına Etkisi", C. 7, S. 25, *Kırım Dergisi*, 1998, s. 1.

konusu etkileşimlerin Kafkas toplumlarının dini inançlarında büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Zira günümüzde Kafkasya coğrafyasında homojen bir inanç kültürünün olmamasının en önemli nedeni budur. Bu nedenle Kafkas toplumlarının dini inançları ile ilgili, kesin yargılarda bulunmak oldukça güçtür. Paganizmin kalıntılarını, Hıristiyanlık ve İslam inançlarını neredeyse tüm Kafkas coğrafyasında görmek mümkündür.[110]

Kafkas topraklarına önceleri Şamanizm ve çok tanrılı pagan dinleri hâkimken, Hıristiyanlığın yayılması bölgenin inanç yapısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Hıristiyanlık Kafkasya'da VI. yüzyılın başlarında ilk olarak bölgeye sonradan gelen Sabir Türkleri, VIII. yüzyılda da Hazarlar arasında yayılmıştır. Kafkasya yerli halkları arasında ise ilk olarak kuzey Karadeniz'de bulunan Çerkesler arasında daha sonra Gürcistan'da yayılmıştır. Oradan da Oset, Çeçen, Avar bölgelerine ulaşmıştır. Hıristiyanlığın bu bölgelere Gürcistan eli ile yayılması toplumların diline de yansımıştır. Bunun bir sonucu olarak Gürcüce'de pazar gününü ifade eden "kvire" kelimesi, Çeçence'ye aynı şekilde "kvire" olarak, yine Gürcüce'de cuma gününü ifade eden "paraskevi" kelimesi Çeçence'ye "peraska" olarak geçmiştir. Benzeri örneklerin şaban sayısını arttırmak mümkündür. Yine Hazar Türklerinin Yahudiliği benimsemesi de etkili göstermiş, Yahudilerin kutsal gününü ifade eden "şabbat" kelimesi, Karaçay-Malkarlara "şabat", Kabardeylere "şebet", Osetlere "sabat" ve Çeçenlere de "şuat" olarak geçmiştir. [111]

Kafkasların İslamiyet ile ilk teması, VIII. yüzyılda Ebu Müslim liderliğinde Arapların Hazarlara saldırmaları ve bazı yerleri fetih etmeleri sonucunda olmuştur.[112] Bu savaşlarda Hazarların Arapları geri püskürtmesi, İslamiyet'in Kafkasya ve Doğu Avrupa'da yayılmasının bir süre önüne geçse de savaştan sonra bölgede kalan Müslüman gruplar eliyle İslamiyet zamanla bölgede yayılmaya başlamıştır. Bunun soncunda XIII. yüzyıl Akuşa halkı, X-XI. Yüzyılda Çeçenlerin bir kısmı ve XIV. yüzyılda Dargılar İslamiyet'i kabul etmiştir. XV-XVII. Yüzyıllar arasında Kırım Tatarları ve Osmanlı aracılığı ile Çerkeslerin soylu tabakası arasında İslamiyet yayılmış, alt tabakadaki insanlar ise eski inançlarını sürdürmeye devam

---

[110] Karadere, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İngilizce…*, s. 48.
[111] Tavkul, Kafkasya Gerçeği, s. 387.
[112] Ruhi Ersoy, "Kafkasya'nın Kültür Jeopolitiği ve Türk Dünyası", C. 6, S. 15, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2018, s. 802.

etmiştir. XIX. yüzyılda da tamamen İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Hıristiyan/Ortadoks mezhebine bağlı olarak yaşayan İnguşların tamamen İslam'ı kabul etmeleri ise XIX. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. [113]

Çerkeslerin İslam dinini kabul etmesine ön ayak olan Osmanlı valisi Ferah Ali Paşa'dır. Kendisi Anapa'yı karargâh haline getirerek Çerkes ve Abhazlar arasında Müslümanlığı yaymıştır.[114] Abhazlar Müslümanlığı benimsemeden önce geleneksel inançlarında "tapşi" adını verdikleri ağaca tapmaktaydılar. Bizans İmparatorluğu tarafından Hıristiyanlık ile tanışmış olsalar da ağaca tapmaya devam etmişlerdir. Evliya Çelebi Abhazlar arasında yaygın olan ilginç bir cenaze âdetinden bahsetmektedir. Abhazlar, aşiret reislerinden biri öldüğünde cesedin beyni bir sandığın içerisine konulup ağaca asılır ve beyinin bulunduğu bu sandığa arıların bal yapması beklenir, daha sonra da bu ballar pazarlarda satılırdı. Böylelikle ölünün ruhu ile özdeşleşen bu baldan yiyen insanları mutlu ettiğine inanırlardı.[115]

XVII. yüzyılda bölgeye giden Evliya Çelebi, Çerkeslerin her ne kadar Müslüman olsalar da İslam'ın öğretilerini o dönemde tam olarak sindiremediklerini ifade etmektedir. Bu hususu; "*Kâfir ve Müslüman değillerdir, kendilerine kâfir deseler kızarlar, behey Müslüman desen göz yumarlar. Haşır ve neşri inkâr ederler… Çerkeslere kâfir desek aman vermeyip öldürürler, Lailaheillallah derler. Ama semiz domuzları kuyruğundan yerler. Oruç tutmazlar, namaz kılmazlar"* diye aktarmaktadır."[116]

İmam Şamil'in 1840-1850 yıllarında müridizmi yayması ile Çerkesler arasında İslamiyet daha hızlı ve etkili bir şekilde yayılmıştır.[117] Karaçaylar ise XVIII. yüzyılın sonlarında Kabardeyler vasıtası ile İslamiyet'i kabul etmiştir.[118]

Kabardeyler arasında 1807-1809 yılları arasında özellikle köylerde ortaya çıkan eşitlik anlayışı, köle ticaretinden duyulan rahatsızlık şeriata yönelmelerini sağlamıştır. Köylüler ve soylular arasında çıkan bu anlaşmazlık Rusya'nın sömürgeci faaliyetlerini güçlendirirken, aynı zamanda Kafkas toplumlarını birbirine kenetlemiştir. Karaçay-Malkarlarda İslamiyet'in yayılması ile birlikte

---

[113] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 388.
[114] Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılında Kafkasya...,", s. 3.
[115] Nur Kartalcı Polat, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kafkaslar*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2018, s. 61,62.
[116] Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılında Kafkasya...,", s. 3.
[117] Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılında Kafkasya...,", s. 3.
[118] Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 388.

toplumsal tabakanın içinde din adamlarını temsilen "mollalar" sınıfı oluşmuştur. Mollaların geçimini sağlamak için her ev kendi mahsulünden onda birini, hayvanların ise beşte ikisini Mollalara vermek zorunda bırakılmıştır. Bu vergi sistemi halk tarafından "zekât" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca kış aylarında her ev

mollaya bir koyun, hayvanı beslemesi için kuru ot, mollanın ısınması için yakacak verilirdi.[119]

Bu hususta Kafkasya'da İslam sadece bir din olarak değil, Kafkas halkının kültürünü ve yaşam tarzını da şekillendirmiştir. Uzun yıllar bölgede hâkim unsur olan İslamiyet, bölge halkının sosyal, ekonomik ve diğer yaşam alanlarına da nüfus etmiştir.[120] Halkın arasında Hıristiyanlık daha erken dönemde yayılmış olsa da İslamiyet kadar etkili olamamıştır. Bunun sebebi İslamiyetle birlikte gelişen cihat anlayışının tüm Kafkas halklarını etkisi altına alarak düşmana karşı ortak bilinç ile hareket etme duygusunun ön plana çıkması ile alakadır. Bu minvalde İslamiyet kuzey Kafkasya halkları üzerinde daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Çeçenistan merkezli gerçekleşen bağımsızlık hareketleri tüm Kafkas halklarını etkilemiş ve İslamiyet'in coğrafyada daha etkin bir unsur haline gelmesini sağlamıştır.

---

[119] Karaçay-Malkarkar daha çok dağlarda ve yüksek tepelerde yaşamlarını sürdürkleri için camiye gelemiyor ve sürekli vergi ödemeye mecbur bırakılıyordu. Bkz.: Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılında Kafkasya...,", s. 5-7.

[120] Alim Emin Yusufoğlu, "Geçmişten Günümüze Kuzey Kafkasya'da Din Eğitimi", S. 10., *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Merkezi*, 2020, s. 80.

II. BÖLÜM

ÇEÇENLER VE RUSYA’NIN KAFKASYA POLİTİKASI

2.1. Çeçenler ve Çeçenistan

2.1.1. Çeçenlerin Menşei ve Çeçen Adının Kökenleri

Çeçenlerin Kafkasya’nın en eski kavimlerinden biri olduğu bilinmektedir. Avrupalı tarihçiler çoğunlukla, Çeçenlerin Şam üzerinden Kafkasya’ya geldiğini ve “*Âli Arab*” yani Arap soyuna mensup bir kavim olduğunu savunurlar. Bir kısım araştırmacılar da Çeçenlerin aslen Çerkes kavmi olan Kabardeylerin soyundan geldiğini öne sürerler.[121] Rus tarihçiler, Çeçenlerin menşei konusuna ayrı bir boyut kazandırırlar ve Çeçenlerin Urartular ya da Hurrilerin soyundan geldiğini belirtirler. Bu konuda ayrıca Urartu ve Hurrilerin dil yapısının *Çeçen/Vaynah* dil yapısı ile benzer özellik taşıdığını iddia ederler.[122] Çeçenlerin Türk ırkına mensup olduğunu savunan tarihçiler ise önceleri bu durumu Nuh’un gemisinin Ağrı Dağı’na gelmesi ile bağdaştırıp, Hz. Nuh’un oğlu Yafes’in yedi oğlundan birinin adının Türk olduğunu ve neslinin Dağıstan coğrafyasında çoğaldığını iddia ediyorlardı. Fakat son yapılan çalışmalar, Çeçenlerin Türk olmadığını göstermiş, araştırmalarda Türklerle herhangi dil ve ırk benzerliği tespit edilememiştir.[123]

Çeçenler ilk çağda, *Dzurdzuklar, Gargarlar, Duvaylar, Canarılar (Tsanarılar), Alarodıllar-Çartalalılar, Kaxetiler (Kahetiler), Hevsurlar (Xevsurlar)-Pşavlar, Tuskiler* isimlerini kullanmışlardır. Ancak daha sonraları Çeçenler, İnguşlar ve Tuşlar kendilerini “*Vaynah*” ismi ile özdeşleştirmişlerdir. “*Vay*” kelimesi “*kendi, kendisi, kendimiz, biz*” anlamında kullanılırken “*Nah*” kelimesi “*halk, insanlar, adamlar, öbek, topluluk, cemaat, ya da* (tanıdık olmayan -yabancı) anlamına gelmektedir. “*Vay-nah*” kelimesinin birleşimi ise “*bizim halkımız”*, “*bizim ulusumuz”*, “*halkımız”*, “*kendi halkımız*” anlamı taşımaktadır.[124]

---

[121] Çünatkho, *Kafkas Tarihi*, s. 291.
[122]https://www.academia.edu/9807823/Vaynahlar_%C3%87e%C3%A7enler_ve_%C4%B0ngu%C5%9Flar_-_V.A._KUZNETSOV E.T.: 02/07/2021, 22:22.
[123] Anıl Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, Astana Yay., Ankara 2019, ss. 13-15.
[124] Tarık Cemal Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 31,34.

Tek başına "*Çeçen*" kelimesinin farklı dillerde çeşitli anlamları vardır. Rusça'da "*kuş cıvıltısı*", "*zarafet*" anlamı taşırken Çuvaşça'da "*yakışıklı*", "*güzel*" anlamına gelmektedir. Çeçen kelimesinin Çağatayca, Kazanca veya Kırgızca olabileceği görüşü de hâkimdir. Bu dillerde kullanımı ise "*Ferzane*", "*zeki*", "*tiz*", "*hünermend*" anlamı taşımaktadır.[125] Lezgiler ve Kumuklar, Çeçenler için "*Misçeğam*" derken Gürcüler, "*Kist*", Çerkesler, "*Şeşen*" olarak adlandırmışlardır.[126]

"Çeçen" ismi ilk kez Ruslar tarafından 1732 yılında Kafkasya'daki kabile ve klan topluluklarını tanımlamak içi Grozni yakınlarındaki bir köye verilmiştir. Daha sonra isim kalıplaşarak bölgede yaşayan tüm halkalar için kullanılmaya başlanmış günümüzdeki siyasi anlamını kazanmıştır.[127]

2.1.2. Çeçenistan Coğrafyası

Çeçenistan, büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinde yer almaktadır.[128] Doğuda Sulak Nehri, batıda Yukarı Sunja ve kuzeyde Aşağı Sunja ile Terek Nehri arasında kalan bölgedir. Çeçenistan büyük bir ormanlık alana sahiptir. Ormanların içinden akan sayısız ırmak ve dereler mevcuttur. Çeçenler yaşam alanlarını bu ımakların kenarlarına inşa etmişlerdir.[129] Çeçenistan'ın güneyinde dağ iklimi hâkimken kuzeyinde karasal iklim görülmektedir.[130]

Hayvancılığa ve tarıma verdikleri önem Çeçenleri büyük çiftlikler etrafında birleştirmiştir. Evleri tek katlı inşa ederle, her evin mutlak bahçesi ve üzüm bağları olur. Herhangi bir tehlike esnasında eşyaları ile birlikte ormanın derinliklerine rahatça ulaşabilmek amacıyla evlerin bir ucu ormanlık alanda kalacak şekilde inşa edilmiştir. Ormanlar Çeçen halkının doğal savunma alanı görevini üstlenirken aynı zamanda savaşçılık yönlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Büyük kayın ağaçları Rusların Çeçenlere saldırmasında en büyük engel olmuş ve savaşın seyrini her koşulda değiştirmiştir.[131]

---

[125] Şamil Mansur, *Çeçenler*, Sam Yay., Ankara 1995, s. 33.
[126] Çünatkho, *Kafkas Tarihi*, s. 292.
[127] Vefa Kurban v.d,, *Tarihi Sosyo Kültürel Yapısı ve Siyasal Yönleri ile Çeçenler*, İktisad Yay., İzmir 2020, s. 11.
[128] Ramazan Özey, *Ülkeler Coğrafyası*, Aktif Yay., İstanbul 2010, s. 83.
[129] Baddeley, *Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası…*, s. 30.
[130] Jamuhanov Culeyman Sultanoviç, "Çeçenler", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 8, İstanbul 1993, s. 244-247.
[131] Baddeley, *Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası…*, s. 30-31.

2.1.3. Çeçenistan'nın Jeopolitik Önemi

Çeçenistan, Rusya ve Müslüman toprakları arasında bir köprü niteliği taşımaktadır. Rusya için Çeçenistan konum itibari ile çok önemli bir yere sahiptir. Bölge Rusya'yı ekonomik anlamda ayakta tutarken hem de coğrafyanın güneyinde bulunan yüksek dağlar ve sık ormanlar, Rusları dış tehditlerin uzağında tutmuştur. Bu yolla Ruslar için bölge doğal savunma mekanizması işlevi görmüştür.[132]

Çeçenistan'da ekonomi çarkını döndüren tek unsur petrol sanayisidir. Petrol yatakları genel olarak Gronzi ile Gudermes arasındaki Sunja ve Terek Dağlarında bulunmaktadır. Fakat Petrol satışları yasal yollarla değil daha çok kaçakçılık ve takas usulü ile yapılmaktadır. Bu durum Çeçenistan'ı bir kara para merkezi haline getirmiştir.[133]

XIX. yüzyıl dan beri Çeçenistan'da çıkan petrol Rusya'nın önemli ekonomi sahası olsa da Ruslar için asıl önemli olan unsur Gronzi'nin, Hazar ve Orta Asya petrollerini Karadeniz'e taşıyan Bakü-Novorossisk boru hattının bağlantı noktasında olmasıdır.[134] Ayrıca Orta Asya ve Kafkasya'daki petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının özellikle Sovyet Rusya'nın dağılması ile birlikte dış dünyaya satılması Çeçenistan'ın önemini daha çok artmıştır.[135]

2.1.4. Çeçenistan'ın Kısa Tarihi

Çeçenistan'da *Kezenoy Gölü* ve *Halhulau Nehri* civarında Peleolitik döneme ait yaşam izleri tespit edilmiştir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda MÖ III. binli yıllara tarihlenen anıt mezarlar bulunmuş ve yine aynı dönemlerde Çeçenistan'ın farklı bölgelerinde insanların tarım ile uğraştıklarına dair kalıntılar ortaya çıkarılmıştır.[136]

Tunç Çağında *Kuban*, *Kayakent* ve *Xaraçoy* kültürlerinin Çeçenistan coğrafyasında izler bıraktığı görülmektedir. Son Bronz Çağı ile ilk Demir Çağından itibaren ise Vaynahlarda görülen nüfus artışının neticesi olarak bu topluluğun farklı boyları ortaya çıkmış ve bölgede yaşayan diğer yerli halklar ile aralarında kültür

---

[132] Beyza Gülin Güney, *Rus Çeçen İlişkileri Bağlamında Çatışma ve İş Birliği Dinamikleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 26.
[133] Bülent Açma ve Kübra Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 20, S. 2, Manisa 2013, s. 134.
[134] Güney, *Rus Çeçen İlişkileri*.., s. 28,29.
[135] Kurban v.d, *Tarihi ve Sosyo-Kültürel*…, s. 109.
[136] Sultanoviç, "Çeçenler", s. 246.

farklılıkları oluşmaya başlamıştır. Çeçen toprakları MÖ VII. yüzyılda İskitlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Nitekim yapılan kazılarda Çeçenlerin atalarının kendilerini savunmak üzere uzun tüylü papak (kuzu postundan yapılan uzun tüylü kalpak) giydikleri, silahlarını vücutlarına astıkları ve adı belirlenemeyen bir at türü ile taarruz ettikleri keşfedilmiştir. MS VI. yüzyılda İran hükümdarı Anuşirevan, Vaynahları kendi egemenliği altında toplamak istemiştir. Fakat VII. yüzyılda bölgeye Arap akınları başlayınca bu amacına ulaşamamıştır.[137]

1221-1240 yıllarında Orta Asya'yı terk eden Harezmşah Muhammed'i yakalamak amacı ile Moğollar Kafkasya'ya akın düzenlemiştir. Azerbaycan ve Gürcü ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra, Dağıstan üzerinden Lezgi, Alan, Çerkes topraklarına saldırmıştır. Alan, Çeçen ve Kuman birlikleri savaşı kazanmak üzereyken Kumanların taraf değiştirerek Moğol birliklerine katılmasıyla Çeçen ve Alan birlikleri büyük bir bozguna uğramıştır. 1238'de Kafkas topraklarına tekrar saldıran Moğollar Xankala (Hankala) vadisinde Çeçenlere yenilmiştir.[138] Fakat 1238-1240 yıllarında Mengü hanın baskıları neticesinde Çeçenler dağlara çekilmek zorunda kalmıştır. Dağlar hariç tüm bölge Mengü Han'ın oğlu Cuci hâkimiyetinde kalmıştır. 1395 yılında ise Sunja Nehri havzasına Timur akınları başlamış fakat dağlık bölgeleri ele geçirememiştir. Moğollar yaklaşık iki asır boyunca Kuzey Kafkasya'ya hâkim olsa da Çeçenler kendilerini savunmak amacıyla inşa ettikleri savunma kuleleri ile dağlarda bağımsızlıklarını korumayı başarmıştır.[139]

2.1.5. Çeçenistan'da İdarî Yapı ve Yönetim

Günümüzdeki Çeçenistan coğrafyasının hâkim halkı olan Vaynahların yönetiminden sorumlu "*Mexk-qiel*" (ülke kurulu) adında bir kurul bulunmaktaydı. Mexk-qiel hem seçilmiş üst düzey yöneticileri hem de kurulda alınan kararları tanımlamak için kullanılan bir tabirdi. Mexk-qiel'de toplamda yüz sekiz temsilci bulunmaktaydı. Kurula bir yönetici seçilir, yöneticinin yanında otuz kişilik "*zhamjat*" (cam'at) denilen, yönetim kurulu benzeri başka bir heyet oluşturulurdu.

[137] Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi...*, ss. 81-85.
[138] Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi...*, ss. 89,90.
[139] Sultanoviç, "Çeçenler", s. 246.

Yöneticinin ülke yasalarını belirlemek, aksayan yönleri tespit edip değiştirmek ve yasayı hükümsüz kılmak gibi yetkileri vardı.[140]

İslamiyet Kafkasya'da etkisini arttırmaya başlayınca, XVI. yüzyıl'da kurul üyeleri Müslüman bilgilerden seçilmeye başlandı. Fakat kurul din ayrımı yapmadan anlaşmazlıklara çözüm getirmeye özen gösterirdi. Kurul üyelerini halkın tamamı seçemezdi. Seçme ve seçilme hakkına sahip olan insanlar, halkın ayrıcalıklı kesimiydi. Seçilecek insanların, güvenilir, dürüst, adil, akıllı, hatip ve yedi ceddi kesinlikle şaibesiz kimselerden olmalıydı. İçki içenler, uyarıcı madde kullananlar, hırsızlar ve zorbalar seçme ve seçilme hakkından mahrum edilirdi. Aynı zamanda üyeler komşu dilleri de bilmek zorundaydı. Ülke kurulunun ortak dili Farsça olduğu dönemlerde, Farsça bilmeyenlerin seçilmeleri engellenmekteydi. Ayrıca Mexk-qiel'e seçilmiş olanlar Çeçen ya da İnguş olmak zorundaydı. Mexk-qiel iç işlerinde sosyal devlet ilkesini benimsemiştir. Yol yapımına, sağlık hizmetine, eğitime büyük önem verirdi. Mexk-qiel cimrileri, dedikoducuları, hırsızları halk düşmanı ilan ederek toplumdan soyutlayabilir ya da ülkeden uzaklaştırma, kafasını kestirmek gibi katı cezaları uygulayabilirdi. Kavim zümreleri arasında herhangi bir uyuşmazlıkta kurul tamamen tarafsız bir şekilde çözüm üretebilmek adına Arapça ve Çeçence bilen ikişer kişiyi kurula danışman olarak atardı.[141] Ülke yöneticisi Mexk-qiel toplantılarda mutlaka bulunur fakat tek başına karar veremezdi. Bir konu hakkında karar vermek ve son kararı yöneticiye bildirmek görevi otuz bilginden oluşan zhamjat'a bırakılmıştı. Aynı zamanda Mexk-qiel'a kesinlikle silahla girilemezdi. Yönetimin disiplini açısından bu kararlar tüm yöneticiler için aynıydı. Yönetici yaşlı dahi olsa kurula karşı herhangi bir saygısızlık yaparsa doğrudan kuruldan atılırdı.[142]

Çeçenistan'da hiçbir dönemde hanlık idaresi olmamıştır. Burada demokrasinin hâkim olduğu bile söylenebilir. Yönetici sadece savaş zamanlarında tam ve mutlak yetkiye sahipti. Yönetim ise halk tarafından seçilmiş heyet eliyle gerçekleştirilmektedir. Otuz ev için bir mescit bulunur, burayı yönetmek amacıyla bir imam ve bir muhtar seçilirdi. Bu sisteme "*hat*" adı verilmiştir. Her dört hat bir bölgeye ayrılırdı ve burada bir kadı ve bir meclis (mahkeme) bunmaktaydı.

---

[140] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, s. 99, 100.
[141] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, ss. 100-102.
[142] Erol Yıldır, *Tarık Cemak Kutlu Armağanı*,Yeni Dünya Yay., İstanbul 2009, s. 249.

Kadıların emrinde ise kararları lüzumlu yerlere bildirmek amacıyla beş görevli bulunur ve bu görevlilerin maaşları naiplikten (vilayetten) sağlanırdır. Kısım (Otuz hanelik birim) Divanı kadısı bölge divanı kadısına bağlı, bölge Divanı kadısı da yüksek divanda bulunan Şeyhülislama bağlıydı.

İdareyi sağlamak amacı ile kurulan divanlar ise şunlardır;

1) Hat Divanı
2) Kısım Divanı
3) İklim Divanı (Büyük naiplik divanıdır)
4) Divan-ı âli (büyük meclis)
5) Mühimmat Divanı harp ile ilgili tüm ihtiyaçlara bakar
6) Hazine Divanı (mali işler ile ilgilenir.)
7) Giyim Divanı
8) Hayvanat Divanı (Harp için hayvanların bakımını yapar.)
9) Ticaret Divanı[143]

Bu kurumların divanı ise "Kısım divanı", "Bölge divanı", "Âli divanı" olarak üçe ayrılmaktadır. Kısım divanı bölge divanına, Bölge divanı Âli divanına, Âli divanı ise büyük imama bağlı olarak hareket etmektedir. Büyük imamın izni olmadan hiçbir tayin işlemi yapılamazdı.[144]

XVIII. yüzyıl'da Vaynahların yönetimde bozulmalar yaşanmıştır. Yönetim artık varlıklı üst düzey zümrelerin ve soylu kişilerin idaresi altına girmişti. Öyle ki yoksul ailelere mensup gençler kurula belgesiz katılmazken varlıklı ailelere mensup gençler kurulda her daim hazır bulunabilirdi. Yönetimdeki bu yozlaşmanın altında yatan en büyük sebep aslında Rusların baskıları ve bölgedeki Ruslaştırma politikalarıdır.[145] Diğer bir sebep de Hıristiyanlığı yaymak amacı ile bölgeye gelen Gürcü misyonerlerin faaliyetleridir. Fakat Vaynahların inançlarında güçlü bir şekilde bağlılıkları, Hıristiyanlaştırma politikalarını sonuçsuz bırakmıştır. Misyonerler ise sadece Dağlık İnguşya bölgesinde bir nebze başarı sağlamışlardır.[146]

---

[143] Mansur, *Çeçenler,* s. 40,41.
[144] Mansur, *Çeçenler...*, s. 41.
[145] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, s. 104,105.
[146] Yıldır, *Tarık Cemal* Kutlu..., s. 39.

2.1.6. Çeçen Kültürü

Çeçen kültürünü diğer Kafkas halklarından ayıran en büyük özellik, insanlar arasında sosyal sınıf ayrımının olmamasıdır.[147] Çeçen kültürü, tarihsel süreç içerisinde çevresinde yaşayan birçok halkın kültüründen etkilenmiştir. Bilhassa kültür ve gelenek bakımından, Kumuk, Avar, Oset, Çerkes ve Türk kavimleri olan Hazar, Alan, Kıpçak halklarından etkilenmişlerdir. Özellikle süs eşyaları ve savaş aletlerinde Avar etkisini görmek mümkündür.[148]

Çeçen Kültürünün ana felsefesi sevgidir. Bu yüzden halklar arasında hiçbir dönem ırkçı ya da ayrımcı düşünce yapısı olmamıştır. Gelenek ve göreneklerine koşulsuz bağlı olan Çeçenler, "ceyago" adındaki kanunları doğrultusunda yaşam biçimlerini düzenlerler.[149]

Çeçenlerin sosyal yaşamı ise oldukça hareketlidir. Sinkeram (küçük eğlence), doka lovzar (büyük eğlence) düzenlenerek toplumun birbiri ile kaynaşması sağlanır. Pondar (el mızıkası) bu eğlencelerin geleneksel çalgı aletidir. Çeçenlerde büyüğe saygı ve hürmet etmek oldukça önemlidir. Çeçen toplumunda evlilik ise yakın akraba ya da komşular arası evlilik yapılmamaktadır.[150]

Çeçenistan'ın mimari kültüründe genel olarak Vaynah kuleleri ön plana çıkmaktadır. Bu kuleler genel olarak savunma ya da dini amaçla yapılmıştır. Bu kuleler baskınlar neticesine yapıldığı için genel olarak tepelere inşa edilmiştir. Gözetleme ve haberleşme amacı ile inşa edilen bu Vaynah kulelerinin genel özelliği ise şu şekildedir. Kulenin en alt katında genellikle mutfak bulunurken üst katlarda ise bir ailenin yaşayabileceği şekilde dizayn edilmiştir. Kulenin en üst katı ise silah depolamak için kullanılırdır. Dinsel amaçlı da kullanılan bu kuleler Çeçenlerin çok tanrılı dine inandıkları dönemde tanrılara, adak adamak niyeti ile kullanılırdı. Fakat İslamiyet'in etkisine giren Çeçenler, daha sonra bu kuleleri türbe ya da mezar olarak kullanmışlardır.[151]

---

[147] Melike Özkan ve Hasan Yetim, "Çeçen Mutfak Kültürü ve Yeme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme", C. 6, S. 3, *Turizm ve Gastronomi Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 353.
[148] Didem Çatalkılıç, "İngiliz ve Alman Seyyahların Gözünden Çeçenler ve İnguşlar", S. 50, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2016, s. 67.
[149] Özkan ve Yetim, "Çeçen Mutfak Kültürü…" s. 354.
[150] Mansur, *Çeçenler*, ss. 143-146.
[151]https://www.academia.edu/11940550/Kafkasyan%C4%B1n_Sava%C5%9F_Beyleri_%C3%87e%C3%A7en_%C4%B0ngu%C5%9Flar%C4%B1n_k%C3%BClt%C3%BCrel_%C3%B6%C4%9Feleri E.T: 13/06/2021, 18:43.

Çeçenlerin kültürlerinde Kafkas coğrafyasının birçok öğesini görmek mümkündür. Çeçenler yapı itibari ile birçok halk ile kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Fakat Çeçenlerin Osmanlı Devleti'ne, Ruslar tarafından sürgün ettirilmesinden sonra birçok kültür öğesini yaşatamadıkları gözlemlenmiştir. Kafkasya'da hâlâ yaşmakta olan diğer Çeçen toplulukları ise Rusya'nın baskıları neticesinde, Rus kültürünün tesiri altına girmişlerdir.

2.1.7. Çeçenlerde Din ve Tarikatlar

İslam ve Hıristiyanlık dinleri Çeçenistan'a yayılmadan önce Animizm, Totemizim, Paganizim inanışları bölgede hâkimdi. Vaynah halklarının en eski dini olarak kabul edilen Animizm'in kökleri paleolitik ve eski taş devrine kadar uzamaktadır.[152] Animiz'in ilkesi salt bir inanç modeli olarak tanımlanamazken, toplumsal var olma ve kendini anlamlandırma/adlandırma şekli olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan Şamanizim ile güçlü bir bağa sahip ve doğa ile iç içe mutlak bir etkileşim içerisindedir.[153] Vaynah halkları arasında yaygın olan diğer bir inanç ise Paganizm yani çok tanrıcılıktır. Bu tanrıların bazıları Vaynah halkı tarafından şu şekilde isimlendirilmektedir; güneş tanrısı "*Dayal*", yıldırım tanrısı "*Sela*", rüzgâr tanrısı "*Furki*", su tanrısı "*Çaça*", dağ tanrısı "*Erda*", bereket tanrısı "*Tuşoli*"[154] ve ay tanrısı "*Khinç*".[155]

Çeçenler ruhların ölmediğine ve ölülerin yer altı dünyasına inerek orada atalarının ruhları ile buluştuğuna inanırlardı. İnguşlar Müslüman olmadan önce Zanstağ adında rahipleri vardı ve bu rahipler hiçbir zaman evlenmez kiliseye ait yapılarda yaşamlarını sürdürürlerdi. İslam'ın Çeçenler arasında ne zaman yayıldığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar İslamiyet'in Hz. Ömer zamanında Çeçenistan'da yayıldığı hakkında görüş beyan etmişlerdir. Buna göre; Hz. Ömer zamanında, İslam savaşçıları İran'ı alıp kuzeye doğru hareket etmişlerdir. Bunlardan bir kol Tesmiye (Hazer) adını verdikleri savaşçı bir devlet ile karşı karşıya gelmişler ve uzun süren mücadeleler yapmışlardır. Bu savaşlar

---

[152] Amjad Jaimoukha, *The Chechens a Handbook,* Routledge Curzon Yay., London 2005. s. 112,113.
[153] Efe Baştürk, "Dinsel Bağın Siyasalın Kuruluşunda Etkisi ve Şamanizim: Eski Türk Toplumu Bağlamında Değerlendirme", C. 18, S.1. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2018, s. 105.
[154] Ergünçz Akçora, *Geçmişten Günümüze Çeçenler*, Turan Yay., İstanbul 1996, s. 33,34.
[155] Mansur, *Çeçenler,* s. 37.

neticesinde İslam orduları çok ağır kayıplar vermiştir. Bu durumu Suraka Amr, şu beyitler ile anlatmaktadır;

"*Nerede olduğumu bir soran olsa*
Durmadan hareket eden yerdeyim derdim.
Kapılar kapısı bir Türk geçidi
O yoklarlarla örülmüş kaledir derdim.
Çevremi saranların arttıkça sayısı
Fırsatını gözler keserim derdim."

Bu savaşlarda esir alınan Çeçen askerleri Müslümanların örf ve adetlerinden etkilenerek İslam dinini kabul etmiştir. İslam'ın tüm coğrafyaya yayılması ise Dağıstan'dan gelen tarikat mensupları tarafından gerçekleştirilmiştir.[156]

Bir kısım tarihçiler de İslamiyet'in VIII. yüzyılda Dağıstan üzerinden bölgeye yayıldığını belirtmektedirler. Vaynah toplulukları içerisinde İslam'ı ilk olarak Çeçenlerin kabul ettiği bilinmektedir. Dağıstan ve Çeçenistan'dan sonra da İnguşlar İslam'ı kabul etmiştir. İnguşların Çeçenlerden sonra İslamı kabul ettikleri halk arasında anlatılan şu kıssadan da anlaşılabilmektedir:

- *Bir İnguş diğer bir İnguş'a "Nereden geliyorsun? Diye sormuş.*
- *Noxhçiler'in (Çeçenlerin) oradan geliyorum demiş.*
- *Ne yapıyorlar?*
- "*Aman sakın! Namaz dedikleri bir şey var, yatıp-kalkıp duruyorlar. Yaklaşacak bela değil. Görünce hemen kaçtım*" demiş.[157]

Bu arada Hıristiyanlık X. yüzyıl'dan sonra Gürcistan yolu ile Çeçenler arasında yayılmaya başlamış ve Vaynahlar bir süre Ortodoks rahiplerin yönetiminde yaşamışlardır. Ancak XVII. yüzyıl'da İslamiyet bölgede hâkim din hâline gelmiştir[158].

İslamiyet'in Kafkaslarda yayılması ile Dağıstan, Çeçen, İnguşlar Şafi mezhebini benimsemişlerdir. Nakşibendi tarikatı ise XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başında Şirvan yolu ile Dağıstan'a gelerek XIX. yüzyıl ortalarında Çeçen bölgesine ve Batı Kafkasya'ya yayılmıştır. İmam Mansur Nakşibendi tarikatını bölgede etkin hale getirerek halkları kendi etrafında toplamayı başarmıştır. İmam

---

[156] Mansur, *Çeçenler*, ss. 38-40.
[157] Mansur, *Çeçenler*, s. 37, 38.
[158] Mansur, *Çeçenler*, s. 37, 38.

Mansur Çerkes Kabilelerini de Nakşibendi tarikatı ile etkilemeye çalışsa da tarikatın düsturlarının Çerkeslerin toplumsal yapısına ters düşmesi sebebi ile kabul görmemiştir. 1791'de İmam Mansur Ruslara esir düşünce Nakşibendilik güç kaybetmiştir.[159] Rusların Çeçenler üzerinde baskıları artınca Nakşibendilik, sıkı bir hiyerarşik boyut kazanarak[160] 1820'de Şirvan yolu tekrar yayılmış ve bu sayesinde birlik ve beraberlik duygusu gelişerek 1824-1859 yılına kadar Rus istilasına karşı halkların birlikte hareket etmesini sağlamıştır.[161]

Kadiri tarikatı Kafkasya'da XIX. yüzyılın'ın ortalarına doğru Şeyh Kunta Hacı[162] tarafından yayılmıştır. Bu tarikat daha çok Rus baskısının hissedildiği Çeçenistan ve Dağıstan bölgesinde etkinliğini sürdürmüştür. Nakşibendilik daha çok aristokratik insanları içerisinde barındırırken Kadiri tarikatı, sade ve yoksul insanları bünyesinde toplamıştır. Nakşibendilik Dağıstan'da hâkimiyet alanını genişletirken, Kadiri tarikat Çeçenya'da hâkim unsur olmuştur.[163]

---

159 Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılında Kafkasya...", s. 8,9.

160 Jaimoukha, *The Chechens a Handbook*, s.124,125.

161 Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılında Kafkasya...", s. 9.

162 1830'da Çeçenistan'da doğdu. Kunta Hacı'nın ailesi 120 Çeçen klanından Gukhoy klanına mensuptur. Didem Çatalkılıç, *Müridizm'in Pasif Direniş Örneği Olarak Kunta Hacı*, Ege Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013, s.19; Küçük yaşlardan itibaren kendisini şeyh-ulema meclislerinde geliştirmiştir. İlk evliliğini ünlü Çeçen komutanı Taymin Biybolt'ın kızı "il" ile yapmıştır. 1848-49 yıllarında hac yolundan dönüşünde Bağdat'a uğrayıp Abdülkadir Galyani Hazaretleri türbesini ziyaret etmiş ve burada gördüğü bir rüya neticesinde "kadirilik" tarikatını yaymak için Çeçenistan'a dönüş yapmıştır. Rusya, tarikatın ilk yayıldığı dönemlerde duruma pek mudahale etmesede daha sonra Kunta Hacı mürid sayısını attırınca, Ruslar tarafından tutuklanarak "Mosvar'a" süresiz olarak sürgün edilmiştir. Novgord Şehrinin Ustyuzhna kasabasında 19 Mayıs 1867'de vefat etmiştir. İsa Çelik ve Birol Yıldırım, "Az Tanınmış Bir Çeçen Lider: Kunta Hacı ve Onun Barışçıl Zikirizim Hareketi", C. 23, S. 2, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, , 2019, ss. 687-690.

163 Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılında Kafkasya...", s. 9,10

2.2. Rusların Kafkasya Politikası

2.2.1. Rusların Kafkasya'da Yayılması ve Osmanlı Devleti

Kafkas coğrafyasına özgü yüksek dağlar, derin vadiler ve gür ormanlar Kafkasya'nın demografik yapısının belirleyici unsurlarıdır. Ayıca bölgenin bu denli zor bir coğrafyaya sahip olması düşman unsurlarının önünde aşılamaz bir set oluşturmuştur. Bunun yanında coğrafyanın bu özelliğinin Kafkas halklarının birbiriyle etkileşimini engellemesi, Rusların uzun yıllar bölgeyi kontrol altında tutmasına imkân sağlamıştır.[164]

Ruslar, 1502'de Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetinden kurtularak merkezi bir devlet kurmayı başarmışlardır. Ardından yayılmacı politika takip ederek Kafkas halkları ile hem ekonomik hem de politik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu süreçte dağınık halde bulunan Kafkas halkalarına boyun eğdirerek topraklarını işgal etmiştir.[165] Rus yetkilileri, Kafkasya'nın yerel halklarını Çarlığın sadık tebaası haline getirmek amacıyla bölgenin üst düzey liderlerine zorla bağlılık yemini ettirmişlerdir. Hıristiyan olmayan liderlerin itaati ise Rusça hazırlanan şert (şart) belgesiyle resmiyet kazanmıştır. Rusya bu belge kapsamında, Kafkasya'nın yerel soylularının oğullarını ve akrabalarını rehin almış ve zorla belge imzalatma yoluna gitmiştir. Bu düzene ise genel olarak "*amanat sistemi*" denilmiştir.[166]

1550'li yıllarda Rusya'nın sınırlarını genişletmesi ve merkezi yönetimi kuvvetlendirmesi için yapılan reformlar, Rusya'yı güçlendirmiş ve Çar IV. İvan dönemi işgal politikalarının zeminini oluşturmuştur. Bu dönemde Ruslar sık sık ticari ilişikleri bahane ederek Kafkasya'daki hanlıkların iç işlerine müdahale etmiştir. Nitekim 1549-1551 yıllarında iç karışıklıklar ile meşgul olan Kazan Hanlığına, Rus silahlı gruplar sızarak bölgeyi yağmalamışlardır. Bu durum, Hanlığın kendi içinde Rusları destekleyen grupların gün yüzüne çıkmasına neden olurken, Rusların bölgede etkin rol oynamasını da sağlamıştır. Nihayetinde, IV. İvan Kazan Hanı Safa Giray'ı tahtından ederek yerine Rus destekli Şah Ali'yi

---

[164] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası…*, s. 19,20.
[165] Ilkın Huseynov, *XVI-XVIII Yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya'da Yayılmacılık Politikası*, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2020, s. 32.
[166] Michael Khodarkovsky, "Aydınlanma ve Kolonyalizm: Rusya, Kuzey Kafkasya'da, 1550-1800", (Çev.: Furkan Özkan), C. 2, S. 4, *Kafkasya Çalışmaları- Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, s. 112.

getirtmiştir. 1552 yılında Rusya'nın Kazan Hanlığına, saldırması, Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş ve Kanuni Sultan Süleyman Kırım Hanı I. Devlet Giray'ı Kazan hanlığına destek olması için görevlendirmiştir. Fakat bu girişim başarılı olamamıştır.[167] Bu olay, IV. İvan'ın cesaretlenmesine ve Avrupa'dan aldığı ateşli silahlarla büyük bir ordu kurmasına zemin hazırlamıştır.[168] Akabinde IV. İvan'ın 1556 yılında Astarhan'ı ele geçirmesi ile Rusya'nın Kuzey Kafkasya'ya ilerlemesi hız kazanmıştır. Bu arada, Kozaklar'ın Ruslaştırılması için elverişli ortam hazırlanmış ve zamanla Ruslaştırılan Kozaklar, Rus kolonyalizmine destek veren askerlere dönüşmüşlerdir.[169]

Kazan ve Astarhan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti için de Rus meselesi başlamış oldu.[170] Ruslar, Kafkasya'nın kuzeyine doğru, Terek Nehrine kadar ilerleyerek Çerkes topraklarında karakollar oluşturmuş ve Osmanlı Devleti'nin nüfus sahasına daha çok yaklaşmışlardır. Rusya bu süreçte işgal ettiği bölgelerde yerli halkı elinde tutabilmek için kendisine karşı gelenleri göç ettirme politikası islemiştir. Daha sonra çeşitli yerlere kaleler inşa ederek "*uyezd*" adında idare merkezleri oluşturmuş ve bölge halklarının başına "*voyvodalar*"[171] tayin etmiştir. İşgal edilen topraklar, Rus devletine ait sayıldığından yerli halkın topraktan yararlanabilmesi için "*yasak*" adı altında vergi toplanmıştır. Verginin miktarı halkın itaatkârlığına göre değişkenlik göstermiştir.[172]

1584-1598 yıllarında Rus tahtında olan I. Fyodor, kuzey Kafkasya'daki varlığını kökleştirmek amacıyla Novgorod korsanlarını, Ryazan Kozaklarını,

---

[167] Huseynov, *XVI-XVIII Yüzyıllarda Rusya'nın…*, s. 33,34

[168] Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri, (1856-1876)*, TTK Yay., Ankara 1997, s. 25.

[169] Didem Çatalkılıç, Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı: Mozdok Hattı 1552-1832, Koyusiyah Yay., Ankara 2021, s. 19,20.

[170] Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", C. 5, S. 1, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun 2014, s. 241.

[171] Slav dilinde, kumadan veya prens anlamındadır. Muhammed Taşkesenligil, "16. Yüzılda Korkunç İvan'nın Rus Tarihindeki Rolü Üzerine", S. 36, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, , 2017, s. 150. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Eflak ve Boğdan Beylerine verdiği unvandır. https://www.tdk.gov.tr/tdk/ E.t: 11/04/2021, 18:10.

[172] Taşkesenligil, 16. Yüzılda Korkunç İvan'nın…", s. 150.

Staroobryadtsı[173], Streltsı[174] ve Çarlıktan kaçan köylüleri, verimli Terek nehri boyuna iskân ettirdi. Ayrıca, Çar unvanına ek olarak, "*İveria Gürcü Kralı*", "*Kabardey Çerkeslerinin Topraklarının Hâkimi*", "*Çerkes ve Dağlı Prensi*" unvanlarını kullandı. Yukarıdaki iskân politikasından anlaşılacağı üzere Çar, Kafkasya'da misyonerlik faaliyetleri yürütmek yerine bölgeye doğrudan Hristiyan ahali yerleştirerek coğrafyanın dini yapısını değiştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, özgürlüğe ve üretime muhtaç kişileri bölgeye toplayarak halkı sınır muhafızlarına dönüştürmüş ve Kozak[175] kimliği kazandırmıştır. Bu politikanın sonucu olarak Rus-Kozak yerleşimleri (stanitsa)[176] ortaya çıkışmış ve "*her 20-25 km'de bir kale ve tayblar[177]; 3-5 km aralıklarla karakol ve nöbet yerleri inşa edilmiştir*". [178]

1682-1725 yılları arasında, Rus tahtında hüküm süren I. Petro ise Rusya'yı Avrupa devletleri seviyesine ulaştırabilmek için çeşitli ekonomik ve sosyal reformlar yapmış ve Rusya'nın daha güçlü hale gelmesi için açık denizlere inme politikası uygulamıştır.[179] Bu minvalde Rusya, Baltık Denizine ulaşmak için 1700-1721 yılları arasında İsveç'le "*Büyük Kuzey Savaşı*" adı altında mücadeleye başlamıştır. Savaş devam ederken Rusya, güney sınırını güvende tutmak amacıyla Osmanlı Devleti ile İstanbul Antlaşması'nı imzalamış ve Azak Kalesi'ni ele geçirmiştir. Bu antlaşma ile beraber Rusya Karadeniz'de yer edinerek, İsveç ile yaptığı savaşta zafer kazanmış ve Niştat Antlaşması ile Baltık Denizi'ne erişim

---

[173] 1652-1666 yılları arasında Moskova Patriği Nikon tarafından tanıtılan kilise reformlarına karşı protesto ile karşılık veren, Rus Ortodoks Kilisesineden ayrılan topluluktur. Bu grup Rusya'da "*gelenekçiler*" olarak bilinmektedir. Bkz:. Alfıia Irmak, *Rus Edebiyatında Bir Doğu Düşünürü: N. K. Rerih*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2017, s. 103.; Mete Kaan Kaynar ve Gökhan Ak, "19. Yüzyılda Çokkültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği", C. 10, S. 2, *Akademik İncelemler Dergisi*, 2015, s. 8.

[174] Rusya'da ordu ismidir. Bkz.: Ümmet Erkan, "Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan:* C. 4, S. 1, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın 2017, s. 57.

[175] Devlet otoritesine karşı gelen, başına buyruk anlamına gelmektedir. Kozak ismine Rus kaynaklarında ilk defa 1517'de rastlanmış olup, Kozaklar için "özel ve hafif birlik" tanımı yapılmıştır. Abdullah Temizkan, "XVIII ve XIX. yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 2, 2013, s. 315,316.

[176] Kozakların yerleşim yeridir. Dört tarafı derin, geniş hendek ve dikenli telin çevrelediği dörthen bir arazi üzerine kurulan ve üzerine toplar yerleştirilmiş toprak setle çevrili Ruslara ait olan bölgeleri düşman baskınlarından korumak için inşa edilen yerleşim yerleridir. Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı…*, s. 52.

[177] Kurban v.d,, *Tarihi Sosyo Kültürel…*, s. 29.

[178] Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı…*, s. 21.

[179] Vedat Kanat, XVIII. *Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017, s. 27.

hakkı elde etmiştir.[180] Petro, hakimiyet alanını genişletince, yeni gelir ve hamlede ihtiyacı arayışına girmiştir. Bu doğrultuda, sadece Baltık üzerinden değil, Karadeniz ve Hazar Deniz'i üzerinden de Rusya egemenlik kurma politikası izlemiştir. Yeni gelir ve hammadde ihtiyaçlarını karşılamak isteyen Rusya, Güney Kafkasya ülkelerinden, *petrol, metal, kükürt, ipek, yün, kumaş, pamuk, altın, tuz, havyar, şarap, silah, mücevher, süs eşyaları* talep etmiştir. Aynı zamanda Petro, Rusya'yı ipek ticaretinde Avrupa ve Asya ülkelerinin seviyesine çıkartabilmek amacıyla, ulaşım açısından önemli bir nokta olan Hazar-Don yolunu açmak istiyordu. Bu yolla ipeğin, Basra Körfezi-Hint Okyanusu ve Akdeniz yolu ile değil, yeni açacağı yol üzerinden pazarlanacağı bir ticaret ağı oluşturmayı hedeflemiştir.[181]

1711 yılında Osmanlı Devleti Rusların Karlofça antlaşmasına sadık kalmadığı ve Osmanlı topraklarına saldırı yaptıkları iddiası ile Prut'ta Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin zafer kazanması sonucunda Prut Antlaşması imzalanarak Rusların elinde bulunan Azak Kalesi Osmanlı himayesi altına girmiştir. Bu anlaşma ile beraber Çar'ın sıcak denizlere inme planları da suya düşmüştür.[182]

1716 yılında Osmanlı ile Avusturya-Venedik arasında yaşanan savaşlar, Osmanlı Devleti'nin Kafkas coğrafyasından soyutlanmasına neden olmuştur. Bu durumu lehine çevirmek isteyen Petro, kuzey Kafkasya'daki ekonomi politikalarını hızlandırarak bölgedeki maden rezervlerinin incelenmesi için bilim adamları görevlendirmiştir. Çeçen-İnguşya'daki bereketli topraklar ilgi odağı olmuş ve "*Greben*" bölgesinde neft sondajları yaptırmıştır. Rusya'nın endüstri ve kumaş ihtiyacını karşılamak adına bölgenin pamuk, keten ve meyve kaynaklarına ihtiyacı için Ermeni Safar Vasilyev'e 1718 yılında ipek böcekçiliği, darı işletmeciliği, pamuk kâğıdı üretmesi amacıyla Ruslar tarafından Terek kıyısında arazi tahsis edilmiştir.[183] Petro, güneye inme politikası kapsamında 1722 yılında Otamış'ı işgal

[180] Huseynov, *XVI-XVIII Yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya'da…*, s. 52.
[181] Huseynov, *XVI-XVIII Yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya'da…*, s. 53
[182] Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 708,709
[183] Yavus Ahmadov, (Çev: Tarık Cemal Kutlu), *Çeçen İnguşya Halkıyla Rusya Arasındaki İlişkiler*, Sorun Yay., İstanbul 2000, s. 49.

etmiş ve Derbent önlerine kadar ilerlemiştir. Bu suretle Petro sonrası dönemde Rusya'nın güneye yayılma politikası hız kazanmıştır.[184]

I. Petro'nun ölümüyle beraber Rus tahtına Petro'nun karısı I. Katerina geçmiş ve 1725'den 1727 yılına kadar hakimiyet sürmüştür. Bu süre zarfında Rus hakimiyet sahasının Hazar kıyılarına kadar genişleme politikası aynen devam etmiştir. Katerina'nın ölümünden sonra Petro'nun torunu Petr Alekseyeviç, II. Petro adı ile tahta geçmiştir. 1727-1730 yılları arasında kısa bir dönem Rus tahtında oturan II. Petro, çiçek hastalığına yakalanarak hayatını kaybetmiştir. II. Petro'nun ölümünden sonra tahta geçen kızı Anna İvanovna (1730-1740) döneminde, I. Petro'nun uygulamış olduğu ekonomi modeli sürdürülmüş, dış politikada da Petro'nun çizdiği yoldan devam edilmiştir. Lehistan'daki Rus hakimiyeti güçlendirilerek, Karadeniz'e inme düşüncesi tekrar canlılık kazanmıştır. Bu politika çerçevesinde Rusya İran'ın dostluğunu kazanmak niyeti ile 1722-1723 yılları arasında İran'dan alınan Hazar Denizi'nin güneyindeki eyaletler tekrar İran'a iade edilmiştir. Avusturya ile de dostluk antlaşması imzalamış ve tüm koşulları sağladıktan sonra 1736 yılında Rusya, Avusturya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ile meşgul olmasından ötürü Ruslar, ilk etapta Özü (Oçakov) Kalesi'ni zapt ederek Kırım'a girmiş ve Hotin mevkiinde Osmanlı kuvvetlerini mağlup etmiştir. Böylece Azak Kalesi Rus kuvvetlerinin eline geçmiştir. Savaş neticesinde imzalanan Belgrad Antlaşması ile Ruslar Karadeniz'e ulaşma fırsatını yakalamışlardır. Anna İvanova, iç siyasette ise tamamen Alman nüfusunu kullanmış ve devletin önemli kadrolarında, Almanları istihdam ettirmiştir. Rusya'nın bu politikası kendisinden sonra tahta zorla geçen, IV. İvan dönemine kadar devam etmiştir. Almanların devlet kadrolarında önemli mevkilere gelmesine karşı olan Rus subayları tahta IV. İvan'ı indirerek yerine Elizaveta'yı (1741-1761) çıkarmışlardır. Bu değişiklikle beraber Rus iç siyasetinde Alman nüfusu kırılmış ve Rus kadrolaşması yaygınlık kazanmıştır. Elizaveta'nın ölümüyle beraber (1761-1762) tahta III. Petro çıkmış fakat devlet yönetimindeki ciddiyetsiz tavırları sebebi ile saray erkânı eşi II. Katerina'yı (1762-1796) tahta çıkarmışlardır.[185]

---

[184] Bi *Kafkas Tarihi*, s. 710.
[185] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'eKadar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, ss. 275-279

Fransız rasyonalizmin etkisi altında olan II. Katerina, Rusya'yı dönemin çağdaş kanunlarına göre yönetmek için harekete geçmiş ve kanunların halk tarafından uygulanabilirliğini yerinde tespit edilmesi amacıyla Rusya içerisinde Moskova, Kazan ve Baltık eyaletlerini gezmiştir. Bu geziler sonucunda Çariçe, "*Nakaz*" adıyla bir dizi kanun hazırlamıştır. Fakat kanunlar üzerindeki çalışmaların sonucunda Rusya'nın bu kanunlara hazır olmadığı tespit edilmiştir. Katerina bunun üzerine merkeziyetçi ve monarşi bir idarenin kurulması gerektiği yönünde adımlar atmıştır. [186] Aynı zamanda Rusya'nın Kafkasya politikasına tekrar canlılık kazandırarak, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar Terek, Malkar, Kuban Nehri boyunca "*Yeni Kafkasya*" adı altında stanitsalar inşa ettirmiştir.[187] Kafkas Müslümanlarını Rusya tarafına çekmek maksadıyla daha önceki dönemlerde yasak olan cami ve medrese binası yapımına izin vermiştir. 1788 yılında Müslümanların din işleri ile ilgilenmesi için merkezi Ufa'da olan "*Müslüman Ruhaniler Meclisi*" kurulmuş ve ilk müftü olarak Muhammed-can Hüseyin atanmıştır.[188]

Bu süreçte Ruslar yerli Kafkas halkı ile ticareti geliştirmek ve bu yolla Kafkasları kontrol altında tutabilmek amacıyla Terek bölgesinde, yeni Rus kentleri adı altında Kızılyar ve Mozdok güzergahında ticaret ağları kurmuştur. Kozak yerleştirildiği bu bölgelerden, Kafkas halklarına mısır, balmumu, yamçı, kalpak, balık ve havyar gönderilmiştir. Rus ve Ermeni tüccarlar ise demir, kurşun ve pamuklu kumaşlar satmıştır. Bu ticaret mekanizmasının sonunda, satanitslar büyüyerek kuzeydoğu Kafkasya'da ilk modern şehir yapılanmasını oluşturmuştur. Bu şehirleşme ve ticari ağ sayesinde birçok Kozak, Kafkasyalı ile evlenmiş ve Kozak etnik yapısına katılmıştır.[189] Rusya'nın bu yayılma politikası, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının akabinde imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması ile daha geniş alana yayılmıştır. Kırım Hanlığının bağımsızlığı ilan edilince, Osmanlı Devleti'nin sadece dini bakımdan Kırım üzerinde etkisi kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin Kırım üzerindeki tüm hakimiyetini kırmak isteyen Rusya, Han seçimlerinde kendisinin taraf olacağı kimseyi başa geçirmek istiyor ve antlaşmanın 4. maddesi gereğince zikredilen

---

[186] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan…*, s. 281,282.
[187] Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı…*, s. 27.
[188] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan…*, s. 285.
[189] Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı…*, s. 28,29

bölgede herhangi bir karışıklık çıkması halinde bölgeyi tamamen ele geçirmeyi hedefliyordu. Nitekim Şahin Giray'a karşı halk ayaklanması olunca Rusya bu maddeyi öne sürerek 1783 yılında Kırım'ı ilhak etmiştir. Kırım'ın ilhak edilmesi ile beraber Gürcistan da 1783 yılında Rus hakimiyeti altına girmiştir. Böylece Rusya'nın Kafkaslara yayılmasında yeni bir dönem başlamış oldu.[190] Çarlık Rusya Kuzey Kafkasya'da idari nüfuz elde etmek amacıyla Rus General Potemkin'e 1785 tarihinde şu emirleri göndermiştir.[191]

- *Vladikafkas'ta bir Ortodoks kilisesi inşa edilmeli ve Oset Ruhani Komisyonu Georgievsk'e taşınmalı,*
- *Tiflis'e yol inşa edilmeli,*
- *Bölgede bulunan dağlarda madenlere dair araştırma yapılmalı,*
- *Yerli halklar için Yekaterinograd'da okul kurulmalı,*
- *Asya dilleri öğrenilmeli,*
- *Yerli halk ile Rusya arasında, iyi diyalog kurulmalı,*
- *Kalmuklar'ın kasaba ve köylere yerleşmeleri için cesaret verilmeli,*
- *Astarhan'da tersane kurulmalı,*
- *Yeni kurulacak yerleşimler yerli halklar ile ticari ilişkiler için onların yakınlarına inşa edilmeli.*

II. Katerina tarafından verilen bu emirler doğrultusunda, Kuzey Kafkasya'ya kitlesel iskânlar başlamış oldu. Çarlığın, kuzey Kafkasya'ya yerleşmek isteyen halklara çağrı yapması ile birlikte teşvik amacıyla, ilk yerleşen halklara, para ve toprak verilmiştir. Bu halkların korunması için ise çeşitli bölgelere kaleler inşa edilmiştir. Rusya'nın bu politikayı uygulamasında ki amaç, sınır hatlarında Rus nüfusunu arttırarak hem ekonomik hem de askeri güç elde etmekti.[192] Kırım ve Kafkasya'da yaşanan bu gelişimler sırasında Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu denli güçlenip genişleyebileceğini tahmin edememişti. Devlet adamları, Kafkasya'ya yeterince önem verilmediğini fark etmiş, fakat bu hususta geç kalmışlardı. Kafkasya'da gücünü arttırmak niyetinde olan Osmanlı Devleti, 1780 yılından sonra Kafkas toprakları için önemli adımlar atmıştır. Nitekim, Ruslar tarafından Çerkesistan'nın Kırım'a bağlı olduğu ilan edilen bölgelerinin, Osmanlı

---

[190] Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", s. 244.
[191] Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı…*, s. 32,33.
[192] Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı…*, s. 33.

toprağı olduğunu tüm devletlere kabul ettirilmiştir. Böylece; Kırım limanı yerine, Çerkesistan limanları kullanılmaya başlanmış olup bölgeye ticari canlılık kazandırılmıştır. Vali ve muhafızlar tayin edilerek Çeçen, Çerkes, Lezgi, Gürcü halkları arasında İslamiyet ve Osmanlı kültürünün bölgede yayılması sağlanmıştır. Soğucak ve Anapa valiliği oluşturularak halkın bir kısmı merkeze bağlı hale getirilmiştir.[193]

İslam'ın, Kafkasya'da bu denli kökleşmesi, Soğucak Valisi Ferah Ali Paşa'nın kuzey Kafkasya'daki İslam'a yönelik politikalarından kaynaklanmaktadır. Ali Paşa Bölgenin en önemli şehri olan Anapa'nın kurucusudur. Kendisine *"Kuzey Kafkasya'nın manevi Fatihi*" denilmektedir. Ferah Ali Paşa sadece İslam'ın yayılması için çaba sarf etmemiş aynı zamanda bölgede Osmanlı nüfusunu da arttırmıştır. Kafkas kavimlerini daha iyi kavrayabilmek ve bölge üzerinde planlarını sürdürebilmek adına sık sık halkın arasına karışıp gelenek ve göreneklerin takipçisi olmuştur. Halkla bağlarını güçlendirmek için Şapsığı boyundan Hacı Hasan Ağa'nın kızıyla evlenmiştir. İslam'ı yaymak amacıyla Kafkas içlerine tercümanlar vasıtasıyla yolculuklar yapmıştır. Ferah Ali Paşa'dan sonra Osmanlı askerleri de Kafkas bölgesinden evlilik yapmaya özen göstermişlerdir. Kadınlar İslam'ı ailelerine anlatarak büyük çapta etkileşim alanı oluşturmuşlardır. Zamanla Kafkas halkları bulundukları yere "Fakih" (İslam hukukçusu) gönderilmesini talep etmişlerdir. Farah Ali Paşa'nın İslam adına yaptığı çalışmalar zamanla Kafkasya'da "*Müridizmin*" hareketinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Ferah Ali Paşa'nın başarılarından dolayı kendisine Ankara Sancağı ve Rumeli Beylerbeyi rütbesi verilmiştir.[194]

XIX. yüzyılda, Kafkasya'da Çarlık Rusya'ya karşı yürütülen mücadele hareketleri, İslam'ın bölgedeki gelişimi ile ortaya çıkan tasavvufi cihat anlayışına paralel olarak gelişme göstermiştir. Kafkasya'da İslam ve vatan sevgisi düşüncesi güçlenmeye başlayınca, Allah rızasına kavuşmayı hedefleyen İslam tasavvufu ile din düşmanlarına karşı hiç durmadan verilen savaş, Kafkasyalıları destanlaştırmıştır. Rusların Hıristiyanlığı yaymak istemesiyle Kafkas halkı İslam'ı ve geleneklerini yaşatmak amacıyla tek yolun cihat olduğu düşüncesi ile

---

[193] Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", s. 245.
[194] Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya…*, ss. 11-13

kendilerinden üstün Rus ordusuna yıllarca direniş göstermişlerdir. İslam tasavvufu çerçevesinde ortaya çıkan "*müridizm*" hareketi Kafkas halkını ortak bir ülküde birleştirmiştir. Nakşibendi tarikatına bağlı olan müridizmin bilinen önderleri İmam Mansur, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat Bek, İmam Muhammed Emin ve İmam Şamil'dir.[195]

2.2.2. Rus Yayılmacılığına Karşı Kafkas Halklarının Birlik Kurma Teşebbüsü: Müridizim Hareketi

2.2.2.1. Muridizm Hareketi Ortaya Çıkışı

Mürid, tasavvufî bir terim olarak, tarikatta bir şeyh veya mürşide intisap eden kişi için kullanılan sözcüktür.[196] 1785 yılında İmam Şeyh Mansur önderliğinde, Nakşibendi tarikatı öncüleri tarafından başlatılan bu hareketi, Rus ve Batılı yazarlar Müridizm olarak tanımlamışlardır. Hareket Nakşibendîlerin önderliğinde belli bir zaman sonra Kadirilerin desteği ile 1920 yılına kadar varlığını sürmüştür.[197] Bu akım ile birlikte Dağıstan halkları günlük hayatlarını şeriat kurallarına göre düzenlemiştir. Bu yolla Müridizim, kuzey Kafkasya'da yayılım alanı bulan bu hareket, Ruslar karşısında adeta direnişin sembolü olmuştur.[198]

Ruslara karşı verilen bu bağımsızlık hareketine Dağlılar, Gazavat olarak tanımlamışlardır. Fakat bu hareketi basitleştirmeye çalışan Rus yazarları, Müridizmi "din uğruna kutsal cihattan" ibaret olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat Dağlılar tarafından din uğruna kutsal cihat hiç kimseye ilan edilmemiştir. Nitekim, Dağlı halklar herhangi bir hilafet kuruluşuna sahip olmadıkları gibi İslam dünyasının merkezi konumda da değillerdir. Bu sebepten Müridizim hareketini "cihat" olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Dağlıların mücadelesi din uğruna değil, özgürlük ve bağımsızlık uğruna verilen savaştan ibarettir.[199]

---

[195] Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya…*, ss. 14,15.

[196] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, Haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 1027. Müslüman olan Kafkas halkaları, kendilerini tanımlamak için Ruslarla olan mücadelelerine atfen "gazavat" sözcüğünü kullanmayı tercih etmişlerdir. Bkz. Semiha Babazade, Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü, Necmeddin Erbakan Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s. 24.

[197] Süleyman Uludağ, "Müridizm", *İslam Ansiklopedisi* (*TDV*), C. 32, İstanbul 2006, ss. 50,52.

[198] Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya'da Muridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat", S. 25, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2010, s. 86.

[199] Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi* (*Gazavat Tarihi*), Haz:, Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yay., İstanbul 1987, s. 21,22.

Kafkas halklarının Ruslara kaşı başlattığı direniş hareketi ilk etapta dini bir ayaklanma olarak görülmüştür. Fakat hareket, askeri, siyasi ve idari bakımdan kurumsallaşıp gücünü arttırınca özgürlük adı altında cihat politikasına dönüşmüştür. 1829-1859 yıllarını kapsayan dönemde, Dağıstan ve Çeçenistan halklarının kuzey Kafkasya'da, Ruslara karşı yaptıkları hakimiyet savaşları Müridizm hareketi içerinde "*İmamet Dönemi*" olarak adlandırılır. Ruslar ise kuzey Kafkasya halkları ile yapmış oldukları bu savaşları, "*Kafkas Savaşları*", "*Mürid Savaşları*" ya da "*Dağlıların Savaşları*" olarak adlandırmışlardır. Müridizm hareketinin ortaya çıktığı dönemlerde, Kafkas kavimlerinde iç çekişmeler hakimdi. Dağıstan'ın bazı kesimlerinde feodalite hüküm sürerken, Çeçenistan'da kabilecilik, Çerkesya, Kabartay ve Karaçay'da ise sınıf ayrımı mevcuttu. Kafkas halklarının kendi içerisinde bölünmesi Ruslara karşı toplu halde hareket etmelerini engellemekteydi.[200]

Ruslar bu dönemde, Kafkas halklarının Müridizm etrafında birleşmelerini önlemek amacıyla, bölgenin eski adet ve geleneklerini canlı tutmak için çaba sarf etmişlerdir. Bu politika çerçevesinde dini maneviyat ile sınırlandırıp, sosyal hayatta dinin etkinliğini kırmaya çalışmışlardır. Misyonerler aracılığı ile Çarlığa bağlı generaller tarafından Kafkas halklarına, para ve makam vaat ederek hareketi pasifleştirmeye yönelik adımlar atmışlarıdır.

2.2.2.2. İmam Şeyh Mansur ve Müridizim'in Çeçen Halkına Yansıması

Asıl adı Uşurma olan [201] bu toplum liderine, fakat Kafkas halkı tarafından kendisine dağlarda Ruslara karşı kazandığı savaşlardan ötürü, "*muzaffer imam*", "*zafer kazanan imam*" anlamına gelen, İmam Mansur adı verilmiştir.[202]

Kendisi hakkında net bilgi olamamasına karşın Ruslarla mücadeleleri ve Kafkas halklarını tek bir çatı etrafında birleştirip Ruslara karşı birlikte hareket etme fikrini yerleştirmesi ile tanınmıştır.[203] Bazı bilim insanları Şeyh Mansur'un İtalyan Maceracı Giovanni Battista Boetti olduğunu iddia ederken Kazım Bek, Mansur'un

---

[200] Çatalkılıç, *Müridizm'in Pasif Direniş…*, s. 13,14.
[201] Kanat, *Osmanlı Devletine Yapılan...*, s. 65.
[202] Bekir Özbal, *Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya'da Birlik Kurma Çalışmaları (1781-2011)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2018, s. 80.
[203] Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun …*, s. 117.

Orenburglu bir Tatar olduğunu iddia etmiştir. Mirza Hasan Dağıstanî de İmam Mansur'un Osmanlı Devleti tarafından Dağıstan'a ajan olarak gönderildiğini belirtmiştir.[204] Rus askeri kayıtlarına göre ise Aldi'de dünyaya gelen bir Çeçen'dir.[205]

Orta halli bir ailede dünyaya gelen Mansur'un, daha önce çobanlık yaptığı bilinmektedir. Ahlaklı yüksek karakterde olması ve vatan sevgisi Dağıstanlılar tarafından sevilmesinin en büyük nedenidir. Şeyh Mansur'un ismi gün geçtikçe daha çok duyulması Osmanlı Devleti'nin kendisi hakkında bilgi toplatmasına imkân vermiştir. Şeyh Mansur hakkında araştırma yapıp rapor veren ilk kişi Gazioğlu Mehmet Ağa'dır. Ferah Ali Paşa'ya verilen raporda, İmam Mansur'un bütün Tatarlara ve Dağıstanlılara "*Kâfire medar (dayanak, destek) haramdır. Müslüman olan kâfiri vurup malını talan evlâd u iyalini (evlat ve karısı) esir etmelidir*"[206] şeklinde telkinlerde bulunulan risaleler yazarak dağıttığı belirtilmiştir. Ayrıca öküz boynuzundan bir mühür üzerine "*La inne men İmam Mansur ve inne Bismillâhirrahmânirrahîm*" yazdırdığından bahsedilmiştir.[207] Aynı zamanda Mansur Aldi Camiinde Kafkas halkalarına verdiği fetvalarda, Ruslara karşı cihat için ortak mücadele edilmesi gerektiği hakkında sürekli telkinlerde bulunuyordu. Bu tarz konuşmalara alışık olmayan halk Mansur'un söylev ve demeçlerinden etkileniyor ve Mansur'un etrafında birleşiyordu.[208]

Çeçenler 'in Ruslara karşı direnişi aslında daha XVI ve XVII yüzyıllarında başlamıştır. Çeçenler, kuvvet toplayıp kuzeydeki Terek Nehri ve doğuda Aktaş-Sulak tepelerinden batıda Terek Nehrine kadar olan bölgeleri ele geçirmişlerdir. 1708 yılında Çeçen, Kumuk, Nogay düzensiz birlikleri Terki kalesini ele geçirmeyi başarmışlardır. Bu nedenle Çeçenler, Rusların bölgedeki en önemli hedefi haline gelmiştir. 1722 yılında Çeçen ve Kumuklardan oluşan düzensiz birlikler Dağıstan Erdire köyündeki Rusları bozguna uğratmayı başarmışlardır. 1732 yılında Çeçenler yine Albay Kohan komutasındaki Rus birliklerini bozguna uğratmışlardır. Bu bozgundan sonra Rus kaynaklarında "Nahçy" halkından "Çeçen" diye bahsedildiği

---

[204] Osman Kimya, "Kafkaslarda Çarlık Rusya'ya Karşı Müridizm Hareketi", C. 6, S. 3, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, s. 1681.
[205] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası…*, s. 72,73.
[206] Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s. 15,16.
[207] Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun…*, s. 118
[208] Ahmet Yüksel, "Osmanlı İstihbaharat Ağı ve İmam Mansur, S. 32, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Anakara 2013, s. 176.

görülmüştür. İlerleyen süreçte Çeçenler, güçlerini arttırarak Kırım Hanı Kaptan Giray komutasındaki 80.000 kişilik orduyu Ela Aydemirov önderliğinde bozguna uğratarak ülkelerinden atmayı başarmışlardır. Aynı zamanda Rus orduları ile iş birliği içinde olan diğer kabilelere karşı da baş kaldırmışlardır. 1758 yılında General Frouendorf komutasındaki Rus birlikleri, Kafkas ve Dağıstan'ı ele geçirmeyi planlarken Çeçenler 'in direnişi ile karşı karşıya kalınca geri adım atmak zorunda kalmışlardır. 1760-1774 yıllarında Çeçen toprakları daha fazla Rus istilasına direnemeyip Rusların hakimiyetini geçici bir süre kabul etmişlerdir. Bütün bu mücadelelerden sonra, 1785 yılında tüm Kafkasya'yı etkisi altına alan "Gazavat" inancı, Çeçenleri Şeyh Mansur etrafında birleştirip Ruslarla tekrar karşı karşıya getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Kafkaslara eskiden olduğu gibi açık destek veremese de gizli bir şekilde destek vermeyi sürdürmüştür.[209]

İmam Mansur'un dini bir lider olarak ortaya çıkması ile birlikte Çeçenistan'da Ruslara karşı özgürlük mücadelesi hazırlıkları başlamış oldu. Mansur, 1785 ve 1791 yıllarını kapsayan dönemde Çeçenistan merkezli, tüm dağlı Kafkas halkını kapsayan devlet kurmayı hedefi haline getirmiştir. Mansur'un bu uğurda yapmış olduğu tüm politikalar Kafkas yazarları, "*özgürlük uğruna savaş*" olarak nitelendirmiştir.[210]

Ruslar Şeyh Mansur'un Kafkas topraklarında günden güne güçlendiğini görerek Çeçenler üzerinde 1785 yılında Albay Piyer komutasında bir keşif birliği sevk etmiştir. Bu birlik Aldi'ye kadar ilerleyerek Çeçenler'in içine sızmayı başarmışlardır. Kabartay kuvvetleri Rusların niyetini anlar anlamaz karşı atağa geçmiş ve Rusların üzerine sağ kanattan saldırı düzenlemişlerdir. Şeyh Mansur ve müritleri ise sağ kanattan Rusları sıkıştırmayı başarmışlardır. Bu suretle her koldan sarılan Rus kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[211]

26 Haziran 1785 Aldi zaferi ile Şeyh Mansur'un ünü Kafkas dışına çıkarak herkesin merakını uyandırmıştır. 15 Temmuz 1785 yılında İmam Mansur ve kuvvetleri Kızlar Kalesini kuşatmış fakat asker azlığı nedeni ile ele geçirememiş yüklü miktar ganimetle geriye dönmek zorunda kalmıştır. 19-22 Ağustos 1785 yılında İmam Mansur Kumuk kuvvetleriyle birlikte Kızlar Kalesine ikinci bir

[209] Akçora, *Geçmişten Günümüze Çeçen*..., ss. 41-44.
[210] Çatalkılıç, *Müridizm'in Pasif Direniş*…, s. 15.
[211] Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 382.

saldırıda bulunmuştur. Fakat Rusların Kumuk beylerini para ile kandırmasının sonucunda İmam Mansur kuvvetleriyle geri çekilmek zorunda kalmıştır.[212]

Rus yönetimi 30 Ekim 1785 yılında General Pavel Protemkin komutasında 5.698 kişilik birliği, Malka Çayı mevkiine, İmam Mansur ve müritlerinin üzerine gönderdi. Rusların güçlü toplarının arasında kalan Mansur bu savaşta da geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ruslar Şeyh Mansur'un bu kadar güçlenmesinden Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmaktaydı. Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı Devleti Ferah Ali Paşa'dan Şeyh Mansur'u durdurmasını istemiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti Şeyh Mansur'un faaliyetlerinden rahatsız olsa da O, Anadolu'dan destek almayı başarmıştır. Ulaklar vasıtasıyla Şeyh Mansur'un söylevleri kara ve deniz yoluyla Anadolu'ya ulaştırılmıştır. Antep ulemasından Seyyid Halil Paşa ile Sivas ulemasından Mehmet Efendi bu süreçte bir şekilde Şeyh Mansur'a yardım sağlamayı başarmıştır.[213]

21 Kasım 1785'te İmam Mansur, Ruslar üzerine Tatartup mevkiinde yeni bir saldırı düzenlemiştir. Fakat Mansur, bu savaşta ihanete uğramış, toprak sahibi beylerin saf değiştirerek Rusların safına geçmesi ile mağlup olmuştur. 1786 yılında Rus baskıları Çeçen toprakları üzerinde artınca İnguşlar da Ruslar'ın safına geçmişlerdir. Bu süreçte Mansur, elinde kalan az bir birlikle Ruslara baskın yapmaktan öte büyük bir mücadeleye girişememiştir. 1787 yılında dağlara mürid aramaya çıksa da Rus baskısı sebebiyle hiç kimse kendisine katılmak istememiştir. 13 Ağustos 1787'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş çıkınca Osmanlı Devleti geçmişte rahatsızlık duyduğu Şeyh Mansur'u bu kez Kafkasya Dağlıları Devleti'nin başkanı olarak tanımıştır. I. Abdülhamit, Mansur'a hediye olarak saat ve dürbün göndermiştir. Osmanlı-Rus savaşı daha yeni başlamışken İmam Mansur, 20-22 Eylül 1787 tarihlerinde Rus General Potemkin ve otuz beş top ile destekli sekiz bin kişilik tümeni ile Obun mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta Mansur komutasındaki birliklerin sayısı bilinmemektedir. Teknoloji ve asker bakımından güçlü olan Ruslara karşı Mansur yenik duruma düşmüştür. Anapa kalesinin boş kaldığını bilen Rus birlikleri kaleye doğru yol almışken Mansur ve kuvvetleri de aynı zamanda Anapa'ya doğru yola çıkmıştır. Rus kuvvetleri yeni bir

---

[212] Kutlu, *Çeçen Direniş*…, ss. 132-135.
[213] Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya*…, s. 16.

savaştan çıkmış aynı zamanda hem soğuk hem de açlık ile mücadele etmekteydi. Mansur bu durumu kullanarak Rus askerlerini Anapa Kalesi'nin gerisine püskürtmeyi başarmıştır. 19 Ekim 1787'de karşı saldırıya tekrar geçen Rus askerleri karşısında Şeyh Mansur tekrar yenik duruma düşmüştür. 22 Eylül 1788'de Ruslar General Plakin ve General Rabinder komutasında Şeyh Mansur ve Kuban direnişçilerinin üzerine birlik sevk etmiş ve Mansur Anapa'ya doğru tekrar çekilmek zorunda kalmıştır.[214]

Kafkasya'daki bu gelişmelerden Osmanlı Devleti de haberdardı. Anapa seraskerliğine atanan Canikli Battal Hüseyin Paşa, kendisine emir verilmesine rağmen Ruslar üzerine savaş açamamak için çaba sarf ediyordu. Ancak harekete geçmezse idam edileceği haberini alınca harekete geçmek zorunda kalmıştır. Fakat Anapa'ya gireceği sırada Rus askerlerinin saldırısına uğramıştır. İmam Mansur ve kuvvetleri Osmanlı askerlerinin yardımına yetişerek Anapa'ya gelmelerine yardımcı olmuştur. Fakat Battal Hüseyin Paşa'nın Anapa Kalesindeki davranışları tüm herkesi rahatsız etmiştir. Hatta İmam Mansur tüm askerlerini toplayıp kaleyi terk etmiş ve Çeçenistan'a gitmiştir. Fakat Osmanlı Devleti ve Çerkeşlerin ısrarları ile tekrar geri dönmüştür.[215]

Battal Hüseyin Paşa Ruslarla savaşmak istemese de idam korkusundan ötürü 9 Ağustos 1789 günü Anapa Kalesinden Kuban'a doğru on iki saatlik yolu altmış üç saatte giderek Padişah'ın emrini yerine getirmiş oldu. Günlerce askerleri ve kendini oyalayan Hüseyin Paşa sonunda aradığı fırsatı bulunca askerleri savaş meydanında bırakmış ve Rusya'ya sığınmıştır. Osmanlı askerleri ve Çerkes kuvvetleri komutansız kalınca tekrar 2 Ekim 1789 günü Anapa kalesinin önüne çekilmek zorunda kalmışlardır.[216]

İmam Mansur ve emrindeki müridleri Kuban Nehri düzlüklerinde General German komutasında 7.609 kişilik Rus birliği savaşırken aynı zamanda hiç gelmeyecek olan Sarasker Paşa'yı ve Osmanlı kuvvetlerini bekliyordu. Sayıca üstün olan Ruslara karşı bir adım geri adım atmayan Mansur, karşı taarruzlarıyla Rus askerlerini savaş meydanından geriye püskürtmeyi başarmıştır. Bu savaştan sonra her iki taraf da bir süre sükûnet içinde kalmıştır. Bu arada Osmanlı ve Rusya

---

[214] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, ss. 136-141.
[215] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, s. 141,142.
[216] Bi, *Kafkas Tarihi…*, s. 728.

9 Ocak 1792'de savaşlara son vermek maksadıyla Yaş Antlaşması imzalamışlardır. Antlaşmaya göre Kuban Nehri iki devlet arasında kesin hükümle sınır kabul edilmiştir.[217]

Bu arada Kont Gudoviç hem Çar vekilliğine atanmış hem de Kafkas orduları komutanlığına getirilmiştir. Osmanlı Devleti ise Battal Hüseyin Paşa'nın yerine Anapa Seraskerliğine Sârı Abdullah Paşa'yı tayin etmiştir. Bu süreçte Rusya Anapay'ı almak ve Şeyh Mansur ve müridlerini sindirmek için yeni stratejiler geliştirdi. Gudoviç ordunun başında olmak üzere elli top, on beş tabur asker, iki Kozak alayı, üç bin avcı, elli dört bölük süvari asker ile Anapa'ya doğru harekete geçti. 20 Haziran 1791 tarihinde hazırlıklarını tamamlayan Rusya kaleyi toplarla vurmaya başladı ve hemen bir gün sora kale içine girmeyi başardı. On dört gün süren sokak savaşlarında İmam Mansur yaralandı ve tutsak olarak Ruslar tarafından ele geçirildi. Mansur Şlisselburg Kalesi'nde hapis hayatı sürerken Osmanlı Devleti tarafından mübadele işlerinin yürütülmesi için Petersburg'a gönderilen Mustafa Rasih Paşa, Şeyh Mansur'un Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesini istedi. Fakat Rusya, "*o bir Çeçen, Osmanlı tebaasından değil*" diyerek bu isteğe karşı çıktı. 13 Nisan 1794 yılında Şeyh Mansur daha fazla hapis hayatına dayanamayarak Soloveto Manastırı'nda hayatını kaybetti ve Preobrayenskogo mezarlığına defin edildi.[218]

2.2.2.4. Çeçenistan'da Taymin Biybolat Dönemi

Taymin Biybolat Şeyh Mansur'dan sonra Çeçen halk direnişinin ikinci önemli ismidir. Çeçen halkı tarafından kendisine Mayra (yiğit) Biybolat ismi verilmiştir. Şeyh Mansur ile ortaya çıkan direniş düşüncesi Taymin Biybolat ile bir mücadele haline dönüşmüştür. Bu mücadele Dekabristler, Gribardov gibi yazarların 19. yüzyılı "Biybolat yılı" diye ilan etmelerine sebep olmuştur.[219]

Taymin Biybolat ismi ilk defa 1798-1802 yıllarında Kafkas Korpus Komutanı Tümgeneral Knorring döneminde duyulmuştur. Kozak hırsızlarını kovalayarak 11 Kozak ve 3 subaylarını öldürmüş aynı zamanda Kozak Albayı İvan Petroviç Delpots'u esir almıştır. Fakat 1804 yılında yirmi bin ruble karşılığında

---

[217] Bi, *Kafkas Tarihi…*, s. 728,729.
[218] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, s. 143,144.
[219] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, s. 147.

serbest bırakmıştır. Bu olaydan sonra Ruslar Biybolat'ın Çeçenler üzerindeki etkisini kırmak üzere kendisini ve Çeçen halkını tıpkı diğer Kafkas halkları gibi boyun eğdirmeye çalışmıştır. Fakat bu topraklar üzerine Ruslara boyun eğmeyen iki millet kalmıştır. Bunlardan biri Avar Hanlığı'nın başındaki Sultan Ahmet Han diğeri ise Çeçen halkının lideri Taymin Biybolat'tır.[220]

Rusya General Bulkov komutasında 1807 yılında Çeçenler üzerine saldırı düzenleyerek Germençuk ve Ataghi'yi ateşe verdiler. Bunun üzerine Çeçen ve Avar birlikleri Hankala bölgesinde Rus birliklerini sıkıştırarak geri çekilmelerini sağladı. Bu saldırıdan sonra Ruslar Çeçenlerle 6 Eylül 1807'de masaya oturma kararı aldılar. Taymin Biybolat'ı kendi saflarına çekmek isteyen Ruslar, kendisine Rus Yüzbaşısı rütbesi ve aylık 250 ruble para teklifinde bulundular. Taymin Biybolat bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Ancak hâl böyle olmasına rağmen Çeçenya'da yaşlılar meclisi tarafından 1810'da ülke yöneticisi seçildi ve kendisine 600 kişilik süvari birliği teslim edildi. Biybolat, bu birlik ile Kafkas hattında Ruslara karşı bir saldırı düzenledi. Bu saldırı sonrası General Tormasov, Biybolat ile hemen bir görüşme yaptı ve kendisine bir Rus subayı gibi hareket etmesi için telkinlerde bulundu. Bu uyarı Biybolat'ı rahatsız etmiş olacak ki rütbelerini söküp Generale teslim ederek Rus ordusundaki görevinden ayrıldı.[221]

Rusların Çeçenlere olan baskısı 1816 yılında Kafkasya Başkomutanlığına getirilen Aleksi Petroviç Yermolov ile büyük bir ivme kazanmıştır. Acımasız Politikalarıyla ün kazanan Yermolov, aynı zamanda hamlelerini çok iyi planlayan bir komutandı. Çeçenler üzerine saldırılarını kuvvetlendirmek ve Çeçenlerin diğer soydaşları ile birlik kurmalarını engellemek amacıyla birçok kale inşa ettirmiştir. Aynı zamanda Yermolov, Çeçenlerin sık ormanlarını imha ederek halkın koruma hattını ortadan kaldırmıştır.[222]

Bu hamlelere karşın Taymin Biybolat, düzensiz olarak Ruslara karşı direnişi arttırdı ve ani baskınlar ve makaslama tarzı savaşlar ile mücadelesini sürdürmeye çalıştı. Kendisine baş kaldıran Kumuk Pensi Meydi Girayı 2 Mayıs 1826 tarihinde öldürdü. 1826 yıllarında Çaxkeri meydan savaşı ve Argun meydan savaşlarında zafer kazandı. Bu zaferlerle birlikte Yermolov itibar kaybına uğradı ve yerine

[220] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, s. 149,150.
[221] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, ss. 150-153.
[222] Kutlu, *Çeçen Direniş…*, s. 159.

Pashieviç Kafkas komutanlığına atandı. Taymin Biybolat, 14 Temmuz 1831 günü Çar yanlısı Aksay Prensi Salat Giray tarafından babası Mehdi Giray'ın intikamını almak maksadı ile öldürülünceye kadar Ruslara karşı direnişini kesintisiz olarak sürdürdü.[223]

2.2.2.5. Rusların Kafkasya'yı İşgali ve Kafkasya'da Bağımsızlık Hareketleri

1787-1792 Osmanlı-Rus savaşının ardından imzalanan Yaş Antlaşması ile beraber Rusya Kafkasya bölgesinde toprak kazanarak, Kırım ile Tanman'ın Rusya'ya ait olduğu resmi olarak kabul edilmiştir. Antlaşmanın ardından Rusya, zikredilen bölgelerde kolonizasyon faaliyetlerini daha geniş bir alanda uygulama şansı elde etmiştir. Bölgeye iskân edilen Kozaklar için Kuban'dan Hazar Denizi'ne kadar yeni stanitsalar inşa edilmiş ve böylece kuzey Kafkasya'nın neredeyse tamamı Ruslar tarafından kuşatılmıştır. Ayrıca Çerkes kabilesine mensup Bjeduğ kavminden alınan araziler üzerine II. Katerina'ya atfen, Yakaterinoder (Kransodlar) şehri kurulmuştur. Ruslar 1795 yılında Derbend'i işgal ederek, Gürcistan'a kadar ilerledilerse de bir yıl sonra II. Katerina'nın ölümü üzerine bölge işgalden kurtuldu. Gürcistan Kralı II. Hareklius'un ölümünün ardından tahta 1798 yılında XIII. Georg geçmiş ve bir yıl sonra da Rus tahtına 1796 yılında Katerina'nın oğlu olan Pavel geçmiştir. Bu dönemde Gürcistan'da kardeşler arası iç karışıklık meydana gelince, Yeni kral I. Pavel'den yardım istemiş ve Gürcistan'ın hakimiyetini Ruslara bırakmıştır. Bu durum 1801 yılında I. Aleksandr'ın tahta çıkmasına kadar devam etmiştir. [224]

Bu dönemde Kafkasya Genel Valisi Tsitsiyanof, Ruslar tarafından Gürcistan'ın ele geçirilmesi ile Kafkasya'da daha geniş çaplı ve sert politikalarını uygulayabileceği alan elde etmiştir. Tsitsiyanof'un I. Aleksandr'a yazmış olduğu bir mektupta Kafkas politikası şöyle özetlenmiştir;

"*Korku ve aç gözlülük, burada her şeyin ana kaynağıdır. Buradaki insanların tek politikası kuvvettir. Liderlerin başlıca dayanağı da cesaret ve dağlılara ödenen paralardır. Fakat bundan sonra buradaki uygulamaları tamamen*

---

[223] Bi, *Kafkas Tarihi…*, s. 737,738.
[224] Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", ss. 247,248.

değiştirecek ve Dağıstanlıları yatıştırmak için, yardım ve hediye adı altında haraç vereceğime, ben onlardan vergi ödemelerini isteyeceğim.”

Gürcistan’ın Rus hakimiyetine girmesi ile birlikte bu bölge, Rusların Kuzey Kafkasya’ya yönelik savaş politikalarında artık bir üs görevi görmeye başlamıştır.[225]

I. Aleksandr tahta çıktığında ise Gürcistan’ın Rus vilayeti olduğu ilan edilmiştir. Sırasıyla Çar; 1804’de Gence’yi, 1806’da ise Derbend ve Kuba’yı işgal etmiştir. Böylece Dağıstan, kuzeybatı Kafkasya dışında kalan tüm yerler Rus hakimiyeti altın girmiştir. Bu ilerleyiş, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşına kadar devam etmiştir. Hatta Rusya savaş sırasında dahi Kafkasya’yı boş bırakmayarak General Yermolov’u Kafkasya Orduları Başkumandanlığına getirmiş ve Kafkas direnişinin acımasız bir şekilde kırmayı hedeflemişlerdir.[226]

Gürcistan’ın Rus idaresine girmesi ile birlikte, Gürcistan’ı Rusya’ya bağlayan, Oset, İnguş, Çeçen ve Kaberdeyler’in yolları askeri ve staratejik bakımdan önemi artmıştır. Bu nedenle Rusya Kafkas halkları ile iyi geçinmek zorunda kalmıştır. 1802-1806 yılları arasında Kafkasya hattının başkomutanı Sisianov Kafkas halklarına yönelik hükümet programını tasdik etmiştir. Kuzey Kafkasya’yı ikiye ayıran bu programa göre, birinci kısımda, Rusya’ya tamamen bağlı olan (Nogaylar, Kalmuklar ve Kafkasya Türkmenleri) yer alırken, ikinci kısımda ise Kafkas dağlarında bağımsız hareket eden (Kabardeyler, Osetler, Çeçenler ve İnguşlar) yer almaktadır. Bu halkların birleşmelerini önlemek için ise Psiravlık[227] kurumu kurulmuştur.[228] Rusya Dış İşleri Bakanlığına bağlı memurlarda oluşan Pristavlar, Rus hakimiyetini kabul eden halkların yönetilmesi için atanmaktaydılar. Pristavlar başlarına gönderildikleri halkın iç işlerine müdahale etmeksizin askeri asayiş ve dolaylı olarak yönetimden sorumlu tutulmuşlardır. Bu yolla Kafkas halkları iyi idari ilişkiler kurulması amaçlanmıştır.[229]

1810 yılına gelindiğinde Dağıstan ve Kuzey Kafkasya dışında kalan tüm bölgeler Rus hakimiyeti altına girmişti. Bu durum, 1806-1812 Osmanlı-Rus

---

[225] Abdullah Temizkan, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-Ötesinde Nüfus Mücadelesi”, C. 6, S. 2, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2006, s. 460.
[226] Saydam, “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, ss. 248-249.
[227] Rusya tarafından, İlk Pristavlık 1715 yılında Kalmuk Hanlığına uygulanmıştır. Kuzey Kafkasya da ise ilk defa 1769’da Çerkes kavmi olan Kabardeylere uygulanmıştır. Hatice Karımov, “Aleksey Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya’da Pristavlık Kurumunun Kurulması ve Faaliyetleri”, C. 5, S. 10, *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*,2020, s. 166.
[228] Karımov, “Aleksey Yermolov Döneminde…, s. 168,169.
[229] Taşlı, “Kafkasya’da Rus İdari Yapıları”, s. 76.

Savaşı'nı Rusya'nın kazanması ile artarak devam etti. Ruslar Kafkas halklarını kendisine bağlamak ile yetinmiyor ele geçirdikleri tüm yerlerde ağır tahribatlar bırakıyordu. Örneğin; Anapa'daki cami, mescit, dükkân ve hanelerin tamamı yıkılmış aynı zamanda Valide Mihrişah Valide Sultan Camii taşları ile birlikte sökülerek Rusların tarafına geçirilmiştir. Daha sonra şehir Osmanlı Devleti himayesine girdiğinde, imar faaliyetleri başlatılarak Trabzon, Sinop, Abaza taraflarından göçmenler bu bölgelere yerleştirilmiştir.[230]

Rusya 1826-1829 tarihlerinde tarihleri arasında İran ile Gülistan ve Türkmen Çayı Antlaşmalarını imzalayarak Aras Nehri'nin kuzeyindeki tüm toprakları ele geçirmiş ve güneye doğru sınırlarını genişletmiştir. 17 Mart 1828 tarihli "*Çarlık Beyannamesi*" ile Revan, Nahcivan bölgesinde bir Ermeni vilayeti kuruldu ve Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'da yaşayan Ermeniler yeni kurulan şehre göç ettirildiler. Böylece Kafkasların güneyini Ruslar kendilerine bağlamayı başarmışlardır.[231]

Böylece Hazar Denizi'ne kadar inmeyi başaran Ruslar, Kafkasya'yı güneye inmek için artık tehlike arz edebilecek potansiyele sahip bir bölge olarak düşünmüyorlardı. Fakat Kuzey Kafkasya'da hiç umulmadık yeni bir direniş ile karşılaştılar. Bölgede oluşan bu direnişi kırmak için Yermolov önderliğinde "*canlı olan her şeyi yok ediniz*" ya da "*bir Kafkasyalı çocuğu öldürmek yüzlerce Rus'un hayatının kurtarmaktır*" politikası ile hareket etmeye başladılar. Bu suretle Kuban ve Terek Irmaklarına kadar ilerleyip Kafkas hattını kuvvetlendirdiler.[232]

2.2.2.6. İmamlar Dönemi

İmam Mansur, Gazavat hareketini başlatmadan önce Kafkas halkları, Ruslara karşı münferit olarak direniş göstermekteydi. Fakat bu baskınlar doğrudan Ruslara karşı değil de Rus-Kozak ve Stanitsalara karşı yerleşim yerlerini ele geçirmek, yakmak ya da yağmalamak şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu başkaldırış, İmam Mansur ile birlikte bir teşkilat halini almıştır.[233] İmam Mansur ve daha sonra gelecek olan İmamlar Kafkasya'ya dair mücadelelerini şeriat, tarikat, marifet,

---

[230] Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 42,43
[231] Nedim İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", C. 20, *Türkiyat Dergisi*, 1996, s. 275.
[232] Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkas Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yay., İstanbul 1999, s. 37.
[233] Abdullah Temizkan, "Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", C. 14, S. 8, *Sufi Araştırmaları Dergisi*, 2013, s. 15.

hikmet kavramları etrafında sürdürmüşlerdir. Nakşibendî tarikatının gölgesinde gerçekleşen bu hareketin Dağıstan'daki yönetim şekline "*müridizm*", devlet başkanına "*imam*" özgürlük uğruna verdikleri mücadeleye "*gazavat*", bu savaşı gerçekleştiren askerlere ise "*mürid*" adını verdiler.[234] Bu doğrultuda İmam Mansur'dan sonra hareketin devamını sağlayan ilk imam, Gazi Muhammet (1828-1832), ikincisi, İmam Hamzat Chankha (1833-1834) ve üçüncüsü ise, İmam Şeyh Şamil'dir. (1834-1871).

İmam Gazi Muhammed (1828-1832)

Şeyh Mansur'un vefatı sonrasında Ruslar, Kafkas halkları üzerinde baskı ve şiddetlerini arttırmışlardır. Avar Hanlığı başta olmak üzere bu duruma karşı koymak isteyen Kafkas halkları, Rus ordularının dipçiği ile göz göze gelmişlerdir. İmam Mansur ölmeden önce gazavat bayrağının taşıyıcısının ve icraata dökecek kişinin İmam Gazi Muhammed olduğunu duyurmuş ve ölümünden sonrada kendinin isteği gerçekleştirilmiştir.

İmam Gazi Muhammed, Dağıstan'ın Gimri köyünde doğmuş ve ilk eğitimlerini aynı yerde tamamladıktan sonra Dağıstan'a giderek Harakunili Said hocadan eğitim alır. Kendisi din ilmi kadar dünya ilimlerinde de başarı göstermiş ve ahlakıyla Dağıstan halkının takdirini toplamıştır. Halk arasında "*zülcenaheyn*" (iki kanatlı) olarak anılmaktadır. Kendisi henüz öğrenciyken gazavat planları yapmaya başlamıştır. Ruslar buna karşılık Dağıstan topraklarını hanlıklar ve beylikler arasında pay etmiş ve İslam'ın yaşanmaması, halkın bir araya gelmemesi için üst düzey mücadele vermişlerdir. Rusların bu politikasına karşın İmam Gazi Muhammed, yedi yıl boyunca Kafkas halkları adına mücadele etmiştir.[235] Bu minvalde İmam Gazi Muhammed, 1829 yılında karargahını Gimri'ye kurarak Ruslara karşı ayaklanma çıkarmıştır. Ayrıca Hazar Denizi'nden Karadeniz kıyılarına kadar olan toplulukları mücadelesine dahil etmek için de bildiriler yayınlamıştır.[236]

14 Şubat 1830 yılında hazırlıklarını tamamlayan Gazi Muhammed, ilk olarak Rusların para desteği ile ayakta durmakta olan Hunzah bölgesine Şamil'in

---

[234] Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 746.
[235] Barlas, *Dünü ve Bugünü ile* Kafkas..., s. 57,58.
[236] Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkas*…, s. 60,61.

de desteğini alarak saldırı düzenlemiştir. Savaş İmam Gazi Muhammed lehine ilerlerken Hunzah Hanı'nın annesi, Bahu Bige, savaş alanına gelmiş ve ordunun yönetimini eline alarak İmam'ın 200 askerini kaybetmesine, 60 askerinin esir düşmesine ve birçok yaralı vererek geri çekilmesine neden olmuştur. İmam bu kayıplardan sonra Ruslar üzerine çekmek ve daha etkili bir mücadele stratejisi uygulamak için uğraşmıştır. Bu amaçla Ağaç Kale-Çemkeş kentini güçlendirmiştir. General Bekoviç komutasındaki Rus birliklerini buraya çekmeyi başaran Gazi Muhammed, generali yenilgiye uğratmıştır. Buradan ayrılarak Baron Taoben ve birliklerini de mağlup etmiş ve Şamhal Köyüne saldırı düzenlemiştir. Bu zaferlerle birlikte Dağlılara umut olan İmam Gazi kendisine yeni müritler toplama şansı yaratmış oldu. İmam, 1831 yılında Bornoya Kalesini kuşatmış fakat alamadan Ağaç Kale'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Venizapnoya Kalesi'ni kuşatmış fakat burada da yenik düşmüştür. İmam Gazi Muhammed ayrıca Müridi olan İmam Hamzat'ı Gürcistan Zakatala bölgesine göndererek halkı Ruslara karşı isyan çıkartması konusunda örgütlemesini istemiştir.[237] Kendisi ise Çeçenistan'a giderek Taymin Biybolat'ın desteği ile bölgeyi teşkilatlandırmıştır. İmam'a aynı yıl Derbent Kalesi'ni kuşatma altına aldıysa da kaleyi ele geçirememiştir.[238] Daha sonra İmam Gazi Muhammed, İmam Şamil'in desteğini de alarak Rusların önemli kalelerinden olan Kızlar Kalesi'ni ele geçirmiştir. İmam, 1832 yılında Rus-Gürcü dayanışmasını kırmak maksadıyla Viladikafkas[239] üzerine yürümüştür. Kale kuşatılmasına rağmen ele geçiremeden çekilmek zorunda kalmıştır.[240]

İmam Gazi Muhammed'in müridleri 18 Ağustos 1832'de Gudermes yakınlarında 500 Rus askeri ve Albay Volzinski'yi öldürmeyi başarmışlardır. Bu olay üzerine Ruslar hiç vakit kaybetmeden Çeçen köyü olan Germancuğ'a saldırı düzenleyerek, halkı kılıçtan geçirmişlerdir.[241]

İmam Gazi Muhammed'in Kafkaslar bölgesindeki bütün bu faaliyetlerine son vermek isteyen Çar, 17 Ekim'de başkumandan Baron Rozen, General Wilyaminof ve Kluyuk Von Klugena'yı İmam'ı bertaraf etmeleri için görevlendirmiştir. Bunun üzerine Ruslar İmam'ın bulunduğu Gimri bölgesini her

---

[237] Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkas…*, ss. 75-77.
[238] Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 748, 749.
[239] Günümüzde, Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyet olan Kuzey Osetya'nın başkentidir.
[240] Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkas…*, s. 82.
[241] Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 749.

taraftan kuşatma altına almışlardır. İmam Hamzat elindeki kuvvetler ile yardıma gelmiş fakat yardım edemeden bölgeden ayrılmıştır. İmam Gazi Muhammed, bu mücadelede kendisine inanan müridleri ile birlikte düşmanla göğüs göğse vuruşarak hayatını kaybetmiştir.[242]

İmam Gazi Muhammed, İmam Mansur'dan aldığı özgürlük bayrağını bir sonraki kuşaklara aktarmak amacıyla mücadelenin alt yapısını oluşturmuş ve kendisinden sonra gelecek olan liderlerin işlerini oldukça kolaylaştırmıştır. Rusların savaş stratejilerini keşfederek, müridlerine bulundukları bölgeleri savunmasını öğretmiştir. Bunu dışında İmam Gazi Muhammed, Kafkas halklarına kendi bulundukları coğrafya dışında da nasıl bir savunma metodu izleyeceklerini anlatmış ve âdeta onları özgürlük mücadelesine hazırlamıştır. Nitekim, ovalarda buğday yetiştiriciliği yapan Çeçenlere, ormanlık alanlara taşınmaları ve mısır yetiştirmeleri konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeyi dinleyen Çeçenler, sık ormanlar arasında kulübelerde yaşamaya başlamışlar, Ruslar tarafından herhangi bir saldırıya uğradıklarında, hızlı manevralarla ormanın derinliklerinde kaybolmuşlardır. Kulübeleri tahrip edildiğinde de kolay bir şekilde tekrar onarabilmişlerdir. Yani ormanlar Çeçenler için geniş bir sığınak alanı olmuştur.[243]

İmam Hamzat Chankha (1833-1834)

İmam Gazi Muhammet'ten sonra ikinci imam olarak seçilen Hamzat, 1789 yılında Yeni-Gotsatl köyünde doğmuştur.[244] Babası han soyundan gelen İmam Hamzat'ın annesi ise Avar bir ailenin kızıdır. İmam Gazi ölmeden önce kendisini halef tayin etmiştir.[245]

Hamzat, göreve gelir gelmez Rus baskısı altındaki Avar Hanlığını ele geçirme planları yapmıştır. İlk olarak Avar hanlıklarının merkezi olan ve kendisine destek vermeyen Avar başkenti olan Hunzah şehrini kuşatma altına almıştır. İmam Hamzat, Bahu Bige'ye elçi göndererek kendisini tanımasını istemiştir. Bige, müridzmi tanıdığını fakat gazavata katılmayacağını bildirmiştir. Bu durum her iki

---

[242] Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 750.
[243] M. Murat Yeşil, "19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi ve Kabileler Arasında İletişimsizlik Sorunu", C. 12, S. 19, *İnternational Periodical fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, s. 215.
[244] Baddeley, *Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası…*, s. 272.
[245] Barlas, *Dünü ve Bugunü ile Kafkasya…*, s. 89.

tarafta da kabul görmüştür. Bunu üzerine Hamzat, Bige'nin oğullarını garanti olarak kendisine vermesini istemiştir. Bu durumu da kabullenen Bahu Bige, iki oğlunu Hamzat'a göndermiştir. Üçüncü oğlunu korumak maksadıyla kardeşlerinin yanına göndermek istemese de oğlu Abu Nutsal, annesine ihanet ederek İmam Hamzat'ın yanına sığınmıştır. Bu olay üzerine Bahu Bige, 200 askeriyle Hamzat'ın üzerine gitti. İmam Hamzat, Kumuk Hanı Arslan Han'ın desteğini alarak Bahu Bige ve askerlerini kılıçtan geçirmiş ve Avar Hanlığı'na son vermiştir.[246]

Avar Hanlığını işgal eden İmam Hamzat, Hunzah'ı merkez yapmak istemiştir. Bu duruma Şeyh Şamil başta olmak üzere müridleri, Hunzah'da Avar destekçileri olabileceği ve kendisine bir zarar gelebileceği endişesiyle karşı çıkmışlardır. Çok geçmeden Bahu Bige'nin oğullarının süt kardeşleri İmam Hamzat için bir suikast planı yapmışlardı. Bu plan İmam'ın kulağına gitse de herhangi bir tedbir almamış ve "*mukadderat ne ise olur*" diyerek bu durumu önemsememiştir. 19 Eylül 1834 Cuma namazında İmam Hamzat'ı tabancayla öldürmüşlerdir.[247]

İmam Şamil (Dağıstan Serdar-ı Ekrem'i) (1834-1871)

Dağıstan'ın Gimri köyünde doğan Şeyh Şamil'in babası Avarlardan Muhammed, annesi ise Avar beylerinden Pîr Budak'ın kızı Bahu Mesedu'dur. Şamil'in ilk ismi dedesinin isimi olan Ali'dir. Fakat küçük yaşlardan itibaren çeşitli hastalıklar geçirince bir Dağıstan geleneği olan isim değiştirmenin musibetleri def edeceğine dair inanç Şamil üzerinde de uygulanmış ve kendisine "*Şamil*" ismi verilmiştir.[248]

Şeyh Şamil'in etnik kökeninde bazı bilinmezlikler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Kafkasya'nın yerli halklarından olan Çeçen, ya da Çerkes olduğunu iddia etmişlerdir.[249] Fakat Hilmi Özden'in deyimi ile "*Her Kafkas boyu Şamil'i kendisinden görme arzusundadır*." Bu durum Şamil'in Kafkas halkları tarafından

---

[246] Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, ss. 207-211.
[247] Barlas, *Dünü ve Bugunü ile Kafkasya*…, s. 91,92.
[248] Mustafa Budak, "Şeyh Şamil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, ss. 67-70.
[249] Atilla Aydın, *Şeyh Şamil ve Müridizm Hareketi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019, s. 93

kahraman olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.[250] Ancak, Şamil'in bir Türk boyu olan Kumuk soyundan geldiği görüşü daha ağır basmaktadır.[251]

Şamil, ilk eğitimini dayısından almış ve gençlik yıllarında Molla Muhammed'in etkisinde kalmıştır. Kendisi, ilim tahsil ettiği Nakşibendî Şeyhlerinden Seyit Cemalettin'in müridi olmuştur. Şamil, farklı dinlerden olan insanları ortak kardeşlik ruhu ile yanına çekmiş ve Ruslara karşı nefret politikası gütmüştür. Bunun yanında Ruslara karşı sistemli hareket etmek için birçok reform yapmıştır.[252] Posta teşkilatı kurarak tehlikelere karşı gizli örgütlenmeyi planlamıştır. Bunun yanında mahkeme, jandarma kurumları kurmuş, konaklamak amacı ile çeşitli yerlere hanlar inşa ettirmiştir. Düzenli vergi sistemi oluşturmuştur. İtaat altına aldığı bütün bölgelerde naiplikler oluşturmuştur. Bu idari sistemde her beş naip[253] bir vilayeti oluşturmaktaydı. Vilayeti ise bir komutan yönetmekteydi. Naiplerin görevi vergi ve asker toplamak, kuralların uygulanmasını sağlamaktır. Her avluda[254] bir kadı görevlendirilmiştir. Kadı'nın görevi ise bulunduğu yerde olup biten her şeyi naibe bildirmek ile görevliydi. Ayrıca asayişi sağlamak ve gelen emirleri halka bildirmesi de diğer görevlerindendir. Avluda her 10 ev 1 asker vermek zorunluluğu vardı bu askerin ailesi vergiden muaf tutulurdur. Daimî kuvvetler bu askerlerden sağlanırdı. Avlunun 15-50 yaş arası tüm erkekleri at ve silah kullanmayı bilmek zorundaydı. Şamil'in askeri koşulsuz itaat etmek zorundaydılar aksi taktirde ölüm cezasına çarptırılmaktaydılar. Mücadele boyunca Şamil'in askerlerinin içinden hiç ihanet eden çıkmamıştır.[255]

Şamil aynı zamanda bu zorlu savaş yıllarında ilim öğrenmek isteyen yetenekli öğrencileri, savaşın dışında tutarak medreselere yönlendirmiş ve onların ilim haricinde her türlü işten muaf tutulmaları için müderrislere emir vermiştir.[256]

---

[250] Hilmi Özden, "Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine", *Bizim Ahıska Dergisi*, 2014, s. 40.

[251] M. Murat Yeşil, "Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların, Ruslara Karşı Verdiği Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi, C. 6, S. 5, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, s. 2680.

[252] Elvan Özpolat, Şeyh Şamil ve Ekibinin Osmanlı Devleti'ne Geliş Süreci ve Sonrasında Yaşanılanlar, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2020, s. 9.

[253] Bazı tecrübeli ve değeli Naipler şunlardır; Şuayb Molla, Taşof Muhammed, Kabet Muhammed, Hitinav Mûsâ, Nûr Muhammed, Muhammed Emin, Hacı Murât. Bkz.: M. Halistin Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*,Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 35.

[254] Köy. Baddeley, *Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası…*, s. 30.

[255] Özpolat, Şeyh Şamil ve Ekibinin..., s.10.

[256] Alev Erkilet Başer, *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya: Şeyh Şamilden Baseyev'e Çeçenistan Dağıstan Direniş Hareketleri,* FCR Yay., Ankara 2002, s. 201.

Şamil, Rusları yenebilmenin teşkilatlanma ve düzenli ordu ile mümkün olabileceğini biliyordu. Dışarıdan kendilerine hiçbir yardım gelmeyeceğini de anlamıştı. Bu sebepten iyi hitabet yeteneğini kullanarak köyleri ve kasabaları dolaşıyor, mürid topluyordu.[257]

Şamil, tüm Çeçen topraklarını gezerek şeriatı yaymaya gayret etmiştir. Ayrıca insanlara, Ruslara karşı savaş bilincini yerleştirmiştir. Rus saldırıları ile karşı karşıya kaldıklarında canları pahasına savaşmayı kesin bir hüküme bağlamıştır. Rus saldırısına uğrayan köylere, yardımların gecikmemesi konusunda da hassas davranmıştır. Şamil, Çeçenler arasından üç asker görevlendirmiş ve Kehi Köyü'nde bir savaş idare merkezi kurdurmuştur. Bu merkezin başına Akberdi Muhammed'i atamıştır. Şuayb isminde bir Çeçen'i de asker toplama merkezi olan Meske Köyü'nde görevlendirmiştir.[258]

Ruslar, Şamil'in bu davranışlarını ilk yıllarda pek önemsememişlerdir.[259] Ancak Şeyh Şamil'in Kafkasya'nın üçüncü imamı olarak seçilmesinin ardından, akıncı birliklerini örgütleyerek Rusları Kafkasya'dan sürüp atma teşebbüslerine girişince, Ruslar birliklerini Kafkasya üzerine yönlendirmiştir.

İmam Şamil, 25 yıl sürecek "*milli azadlık*" cihadını[260] Ensal bölgesinde başlatmıştır. Fakat bölgede Şeyh Şamil'i destekleyenler kadar Ruslarla iş birliğine girenler de bulunmaktaydı. Şamil, Said İhili adındaki komutana Çeçen köylerinde asker toplaması için emir verdiğinde, komutanı yolda zehirlemişlerdir. Bu olaydan sonra Hacı Taşov adındaki toplum lideri kendi birlikleri ile beraber Şeyh Şamil'in maiyetine girmiştir. Ardından da Çeçen Köyü Çirukta'yı ele geçirmiş, buradan da İnci'ye ve Urut'a geçerek insanları kendisinin muridi olması için ikna etmeye çalışmıştır. Kendisine katılmayan toplulukları mağlup ederek Çirkey Köyüne geçmiş ve Hunzahlılar ile çatışmıştır. Aynı zamanda Andilel, Tihnusulel ve Çerbil köyleri ile de mücadele etmiştir. Çirkey Köyünden sonra Burjun'a geçerek Huzal köyünde kendisine karşı çıkanlar ve Ruslar ile çatışmaya girmiş, Rusları bölgeden geriye püskürtmüştür. Aşilta'nın Ruslar tarafımdan işgal edileceği haberi üzerine Hunzah üzerine yürümüş, fakat bölgedeki Tilit köyü Ruslar tarafından abluka altına

[257] Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, s. 34,35.
[258] Muhammed Tahir el- Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, İnsan Yay., İstanbul 1999, s. 217.
[259] N. Luxenbourg, *Ruslar'ın Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve Şeyh Şamil*, Kayıhan Yay., İstanbul 1998, s. 202.
[260] Nuh Altunay, *Tarihten Günümüze Çeçenistan Cihadı*, Ravza Yay., İstabul 1996, s. 37.

alınmıştır. Ruslarla bu bölgede 40 gün süren çarpışmaların sonunda kısa süreli bir barış antlaşması yapılmıştır.[261] Bu barış antlaşmasında Rusların amacı; I. Nikola'nın 1837'de Kırım, Gürcistan ve Kafkasya'ya yapmayı planladığı gezi öncesi arkasında herhangi bir sorun bırakmak istememesidir.[262]

1837 yılında Hunzah'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi ile birlikte Şeyh Şamil Ahulgoh Köyü'nü tahkim etmiştir.[263] İmam Şamil'in Ahulgoh'ta olduğu haberini alan Rusya, otuz bin kişilik ordu ve Mehtuli Ahmet Han emrindeki üç bin kişilik ordu ile Ahulgoh'un köylerini tahrip edip Şamil'in bu köyler ile iletişimini kesmiştir. Ahulgoh'da şiddetli çarpışmalar sonucunda Şeyh Şamil'in askeri kuvveti oldukça azalmış olarak 12 Haziran 1839'da Ahulgoh Kalesi'ne çekilmişlerdir. Bunun üzerine Ruslar kırk tabur halinde kaleyi abluka altına almışlardır.[264] Şamil'in kuvvetlerinin azalmasına karşın Ruslar yaptıkları takviyelerle ordusunu güçlendirmiştir. Ruslar Şamil'in kuvvetlerini kaybettiğini anlayınca Şamil'in üzerine bir elçi göndererek teslim olmasını istemiştir. Şamil teslim olmamış, sadece kaleden kadınların ve çocukların çıkması ve şehitlerin defin edilmesi için 15 günlük bir süre istemiştir. Durumu fırsata çeviren Ruslar, bu teklifi sadece Şamil'in çocuklarından birinin esir olarak verilmesi şartı ile kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Şamil, yedi yaşındaki oğlunu Ruslara esir olarak vermiştir. [265]

Şamil bu kanlı çarpışmaların ardından geriye çekilerek Çeçenistan topraklarına geçmiştir. 1843 yılında Şamil tarafından Ensal ve civarındaki kaleler feth edilmiştir.[266]

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında başlayan Kırım Savaşı (4 Ekim 1853) Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilgilenmesini zorunlu kılmıştır. Sultan Abdülmecit, Şeyh Şamile 9 Ekim 1853 yılında bir ferman göndererek, Ruslara karşı cihada çağırmıştır. 13 Aralık 1853 yılında Şeyh Şamil, bu çağrıya bir mektupla karşılık vererek Tiflis üzerine askerî harekât yapılırsa Rusların Kafkasya'dan

[261] Nurhan Aydın ve Elif Ergün, "Kafkas Gazavatı ve Şeyh Şamil", C. 6, S. 12, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2019, s.100.
[262] Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 116.
[263] N. Aydın ve E. Ergün, "Kafkas Gazavatı ve Şeyh...", s.101.
[264] Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 121.
[265] Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*..., s. 123,124.
[266] Fetih edilen kaleler şunlardır; Muksuh, Bekelün, Jatanoh, İkic, Gergil, Huzal, Yeniyurt, Gilbah, Jabot ve Mirat, Bkz.: N. Aydın ve E. Ergün, "Kafkas Gazavatı ve Şeyh...", s. 101,102.

atılabileceğini bildirmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik ve askeri şartların elverişsizliği bu teklifin uygulanmasını engellemişidir. Karşılıklı mektuplaşmalar sonucunda Osmanlı Devleti, 1854 yılında Dağıstanlı Halil Bey'in teklifi ile Şeyh Şamile "*Dağıstan Serdar-ı Ekrem'i*" unvanı vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin bölge üzerine harekatının kısıtlı olmasına karşın Şeyh Şamil yaptığı saldırılar ile Güney Kafkasya'da Rusların seferberlik hazırlıklarının önünde demir bir set oluşturmuş ve 1853 yılında Kars ve Gümrü bölgelerinde gerçekleşen muharebelerde Rusların savunmada kalmasını sağlamıştır.[267] Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti Kafkasya bölgesindeki savaşlara daha fazla destek verebilseydi Rusya'yı köşeye sıkıştırıp barışa zorlayabilirdi. Fakat Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu iç ve dış sorunlar buna engele olmuştur. Bunu yanında Kırım Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Rusya, tüm kuvvetlerini Kafkasya'da toplamıştır. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan kopmasına neden olmuştur. Durumu fırsata çeviren Rusya, tüm birliklerini Çeçenistan üzerine sürerek 2 yıl sürecek kanlı çarpışmalara neden olmuştur. Çeçenlerin direnişine rağmen Ruslar Çeçenistan'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Şeyh Şamil ise Gumib Dağı'na çekilerek her türlü teçhizat eksikliğine rağmen burada Ruslar ile mücadelesini sürdürmüştür. Zaman geçtikçe müridlerinin azalması sonucu Ruslarla barış antlaşması yapmaya mecbur kalmıştır. 6 Eylül 1859 yılında yapılan anlaşmaya göre Müslümanlar dinlerini serbestçe yaşayabilecek, asker ve vergi alınmayacak, Dağıstan iç işlerinde serbest ve idarecilerini kendi özgür iradeleri ile seçebilecek, Şeyh Şamil ve ailesi mevcut 40 askeri ile birlikte silahlarına el konulmadan Osmanlı Devleti'ne geçebilecekti.[268]

Şeyh Şamili getiren Rus gemisi Dolmabahçe önüne demirlediğinde Sultan Abdülaziz'in saltanat kayıkları Şeyh Şamili ve ailesini saraya getirmiştir. Abdülaziz Şeyh Şamili kapıda karşılayarak "*Babam kabrinden kalksaydı ancak bu kadar sevinebilirdim.*" demiştir.[269]

Sultan Abdülaziz tarafından Şeyh Şamil ve aile fertlerine maaş bağlatılmıştır. 15 Ocak 1870 tarihinde Sultan Abdülaziz'e veda etmek için ziyarette

---

[267] N. Aydın ve E. Ergün, "Kafkas Gazavatı ve Şeyh...", ss. 87-114.
[268] N. Aydın ve E. Ergün, "Kafkas Gazavatı ve Şeyh...", s. 102,103.
[269] Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, s. 55.

bulunmuş ve Hac vazifesini yapmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. 4 Şubat 1871 tarihinde Medine'de vefat etmiş ve Cennetü'l-Baki'de defnedilmiştir.[270]

Resim 1.
Şeyh Şamil'in Gumib'de Rus kuvvetlerine teslim olması.[271]

İmamlar Döneminde Bir Kadirî Şeyhi: Kunta Hacı ve Faaliyetleri

Şeyh Kunta Hacı 1830 yılında, Çeçenistan/İstisu'da doğmuştur. Ailesi 120 Çeçen klanından biri olan Grukhoy klanına mensuptur.[272] İki defa evlenmiş ilk evliliğini Çeçen savaşçı olan Taymin Biybolat'ın kızı olan Jansari ile yapmıştır. İkinci evliliğini ise Sadi ile yapmıştır. Kunta Hacı henüz gençken, Kuzey Kafkasya'da etkin olan sufizim akımı onunda dikkatini çekmiş ve Nakşibendi şeyhi

[270] N. Aydın ve E. Ergün, "Kafkas Gazavatı ve Şeyh...", 103,104.
[271] https://www.sanattanyansimalar.com/kafdaginin-ardindan-bir-bey-oglu-2/5143/ E.T: 26/06/2021, 15:44; Baddeley, *Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası*…, s. 451.
[272] Çatalkılıç, *Müridizmin Pasif Direniş*…, s. 19.

Taşu Hacı eliyle sufizm ile tanışmıştır.[273] Tarikat öğretilerini benimsemesinden sonra iki kez hac ziyaretinde bulunmuştur. Dönemin ulaşım koşullarının elverişsizliği yolculuğun uzun sürmesine neden olmuşsa da bu yolculuklar Kunta Hacı'ya ilmi, dini ve diplomatik deneyim kazandırmıştır.[274]

Kunta Hacı, Şeyh Şamil'in iktidarda olduğu vakitte, babasıyla beraber çıkmış olduğu ilk hac yolculuğu esnasında Kadirîye tarikatı ile tanışmıştır. Bir rivayete göre, Kunta Hacı, hac vazifesini yerine getirdikten sonra dönüş yolunda Bağdat'a uğramış ve Kadirî tarikatının kurucusu olan Şeyh Abdülkadir Geylani[275] türbesini ziyaret etmiştir. Burada uyuya kaldığı sırada Gaylani rüyasına girerek kendisini tarikata kabul etmiştir. Bu dönemde Geylani'nin ziyaret ettiği Müslüman coğrafyalarında Kadirîlik oldukça etkin bir şekilde yayılmış ve büyük ihtimalle Kunta Hacı'yı da etkisi altına almıştır.[276] Kadirîye tarikatını benimseyen ve bu tarikatı Kuzey Kafkasya Çeçen toraklarına taşıyan Kunta Hacı, öğretilerinde insanlara şiddetten uzak durmaları gerektiğini, hatta Ruslarla yapılan mücadelelere son vermeleri gerektiğini vaaz etmiştir. Kunta Hacı'nın bu söylevleri zaten savaştan bıkmış halkın oldukça dikkatini çekmiş olacak ki Hacı kısa sürede oldukça fazla müridi yanına çekmeyi başarmıştır.[277] Bunun üzerine, Nakşibendi tarikat lideri olan Şeyh Şamil ile zıt düşmüştür. Şamil, Kuzey Kafkasya'da Kadirîye tarikatını yasaklamış ve yakın takipçilerini sürgüne göndermiştir. Bu süreçte Kunta Hacı ise ikinci kez Hacca gitmek zorunda bırakılmıştır.[278]

1861 yılında Şeyh Şamil'in Ruslar tarafından yakalanmasının ardından, Kunta Hacı Hac'dan dönerek tekrar Çeçen topraklarına gelmiştir. Şamil'in esir olmasının ardından halkın bir öndere ihtiyaç duyduğu anda Kadirîye tarikatını tekrar canlandırmıştır. Kunta Hacı, kardeşlik, barış, yetim hakkı konusundaki vaazları ile dikkat çerken Gazavat'ın tamamen karşısında durmuştur. "*Allah beni*

---

[273]Çatalkılıç, *Müridizmin Pasif Direniş…*, s. 22,23.

[274] Ziyaudin Mahaev, *Kafkasya'da Kunta-Hacı (Hayatı, Tesiri ve Tasavvufî Çizgisi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 27.

[275] Selçuklu Devleti ve Abbasiler devrinde İran'da bulunan Hazar Denizi'nin güney kesiminde Geylan'da (Geylânî) 1078'de doğmuştur. Hem anne hem de baba tarafında Hz. Muhammed soyundan bir seyyiddir. Geylani, 91 yaşında 1166'da Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz.: Ebubekir Tanrıkulu, Batmayan Güneş, *Gavs'ul-Azam Abdulkadir Geylani (K.S)*, Semih Ofset Yay., Anakara 2016, s. 8.

[276] D. Çatalkılıç, *Müridizmin Pasif Direniş Örneği…*, s. 24.

[277] Chantal Lemercler Qulquejay, (Çev.: Osman Türer), "Kuzey Kafkasya'da Tarikatlar, S. 11", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1993, s. 228,229.

[278] D. Çatalkılıç, *Müridizmin Pasif Direniş Örneği…*, s. 25.

sadece zikir ile görevlendirmiş" diyerek eline hançer ve tüfek almayı reddetmiştir. Bu tarikatla birlikte kadınlar ilk defa dini faaliyetlere katılarak açık ortamlarda Kuran-ı Kerim'den ayetler okuma ve zikir yapma fırsatı elde etmişlerdir. Bu öğretilerin hızla yayılması ve tarikata katılan insan sayısının artması Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Baskı ve şiddetle tarikatı sindirmeye çalışmıştır. 1864 yılında Kunta Hacı Ustyujno köyüne sürgün edilmiştir.[279]

Rusya'nın Çeçenler üzerinde gerçekleştirmiş olduğu baskı politikası neticesinde, tarikat mensupları isyan başlatmak amacıyla gizli örgütlenme gerçekleştirmişlerdir. Nitekim 18 Ocak 1864 tarihinde, Şali'de isyan eden Çeçenler, Ruslar tarafından katledilmiş ve 164 kişi öldürülmüştür. İsyanın yayılmasını önlemek amacıyla Rusya tüm askeri kuvvetlerini Şali kalesine toplamıştır. Fakat Şeyh'in serbest bırakılmaması üzerine Çeçenler "*Hançer Savaşı*" olarak adlandırılan savaşı başlattılar. Üç binden fazla insan Rus zırhlı birliklerine karşı Şali Kalesine doğru sadece hançerler ile saldırdılar. Kunta Hacı'nın olağan üstü gücüne inanan bu insanlar, kendilerine kurşun işlemeyeceğini düşünerek Rus askerlerinin üzerine yürüdüler. Fakat bekledikleri gibi olmadı ve General Tumanov'un askerlerinin yaylım ateşi karşısında çok fazla zayiat vererek dağıldılar.[280]

Bu yenilginin ardından tarikat, Batal Hacı Belharoyev, Bamat Giray Hacı Mitayev, Çim Mirza Taumerzayev, Hüseyin Hacı Gardanov, Mâni Şeyh Nazirov ve Vis Hacı Zagiyev gibi liderlerin önderliğinde birçok kol hâlinde varlığını sürdürmüştür. Çeçen halkının Çarlık Rusya'sına karşı özgürlük mücadelesi, Osmanlı-Rus ilişkilerini doğrudan etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Nitekim Ruslar tarafından yenilgiye uğratılan Çeçen halkı toplu bir şekilde Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda bırakılmışlardır.[281]

---

[279] Ali Asker ve İbrahim Fevzi Güven, "Çeçenistan'da 'Resmi' Mezhep: Kunta Hacı Virdi", S. 98, *Yeni Türkiye*, Ankara 2017, s. 326.
[280] Çatalkılıç, *Müridizmin Pasif Direniş Örneği*…, s. 31-33
[281] Asker ve Güven, "Çeçenistan'da 'Resmi' Mezhep…", s. 327.

III. BÖLÜM

ÇEÇENLERİN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇLERİ

3.1. Kafkasya'da Yaşanan Siyasi Gelişmeler

3.1.1. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrası

Rusların Osmanlı Devleti aleyhinde güneye doğru yayılma politikasını sürdürmeleri sonucunda her iki devlet arasında, XVII. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar devamlı mücadeleler yaşanmıştır. Bu süreçte Balkanlarda meydana gelen milliyetçik ayaklanmaları, Rusya ve Avusturya'nın desteği ile ivme kazanarak ayaklanmaya dönüşmüştür. Bu karışıklık ortamına son vermek amacıyla, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1812'de Bükreş Antlaşması imzalanmış fakat devletin içindeki huzursuzluk ortamı son bulmamıştır. Bu ayaklanmalar Yunanlıların isyan çıkarmasına imkân sağlarken aynı zamanda Rusya'nın tekrar Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması için uygun ortam hazırlamıştır. Bu durum da isyanların uluslararası bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Bu ayaklanmaların diğer bir sonucu olarak, 1829-1830'da Edirne Anlaşması yapılmış, ardından imzalanan Londra Protokolü ile de Yunanistan'ın bağımsızlığı resmileşmiştir.[282]

Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi uğraştığı iç meselelere bakılacak olursa, Rusya ile savaşa hazır olmadığı aşikardır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve ardından kurulan Asakir-i Muhammediye ordusunun eğitimlerinin tamamlanmamış olması, 1827'de Navarin'de Osmanlı Devleti'nin donanmasının yakılması ve öte taraftan İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin gergin olması, Osmanlı Devleti'nin savaş meydanında yalnız kalmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya, savaşı istediği koşullar altında yürütebilmek amacıyla Çar Nikola, İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya herhangi bir savaş düşüncesinin olmadığını belirtmiş, asıl amacının Yunan sorunun çözmek ve Osmanlı Devleti'ne Londra'da imzalanan protokolün uygulamaya geçilmesi için baskı altında tutmak olduğunu bildirmiştir.

---

[282] Adem Kara, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı ve Anadoluda Alınan Tedbirler", *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 120.

Böylece bu devletlerin tarafsız bir politika izlemelerine zemin hazırlamıştır. Bunun yanında Rusya, İran ile yapmış olduğu savaşlarda üstünlük sağlayarak güneydoğu sınırının güvenliğini de temin etmiştir.[283]

Bu önlemlerin yanında Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermeni din adamlarını kendi yanına çekerek savaş sırasında Rus yanlısı politika gütmelerini sağlamıştır.[284] Rusya, tüm önlemlerini aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Anadolu ve Rumeli kıyılarında savaşı başlatmıştır. Osmanlı Devleti bu savaşta savunma konumunda kalmıştır. Rumeli'de Hüseyin Paşa ve Tuna Seraskeri Kaptan-ı Derya İzzet Paşa görevlendirilmiştir. Anadolu'da Galip Paşa görevlendirilmiştir.[285] Osmanlı Devleti tüm cephelerde toplam 92.000 asker seferber etmiştir.[286]

Rus saldırıları (1828) sonucunda İsakçı, Tulça, Maçin, İbrail ve Hırsova, kaleleri Rusların eline geçmiştir. 1829'da yapılan muharebeler ise Mehmet Reşit Paşa'nın ordusu Kenleftsh'te Ruslara yenilmiş ve Silistre ile Edirne Ruslar'ın eline geçmiştir. Anadolu'da ise Ruslar, Ahıska, Kars, Anapa ve Erzurum'u ele geçirmiştir.[287] Ayrıca Rusya, bu bölgelerden topladığı savaş esirlerine kesinlikle kötü muamele yapmayarak Anadolu'da Rusya lehine propaganda yapmaları amacıyla esirleri tekrar yaşadıkları bölgelere göndermiştir.[288] Rusya'nın bu ilerleyişinden rahatsız olan İngiltere, Fransa ve Avusturya, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile masaya oturup antlaşma imzalanmasını hızlandırmıştır. Çünkü Rusya, zaman geçtikçe kazandığı zaferler karşısında destek alamayacağından korkuyor ve bunun yanında askerler arasında yayılan salgın hastalıklar, Rusya'nın insan gücünü sömürüyordu.[289]

Savaşın ardından, 1829'da Edirne Antlaşmasına, İmzalanmıştır.[290] Antlaşmaya göre Rusya ve Osmanlı Devleti arasında karada ve denizdeki tüm

---

[283] Kara, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı...", s. 121.
[284] Besimi Özcan, "1828-1829 Osmanlı Rus Harbinde Erzurum Eyaletinden Rusyaya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri", S. 46, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2010, s. 198.
[285] Kara, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı...", s. 122.
[286] Fatma Yelda Gök, *1828-1829 Osmanalı Rus Savaşında Doğu Anadolu*, Dumlu Pınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2008, s. 15.
[287] Kara, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı...", s. 122.
[288] İbrahim Aykun, "Şirvanlı Fatih Efendi'nin 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı ile İlgili Hatıraları", S. 12, *Türkyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 1998, s. 289.
[289] Gök, *1828-1829 Osmanalı Rus Savaşında...*, s. 64; Kara, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı...", s. 122.
[290] Gök, *1828-1829 Osmanalı Rus Savaşında...*, s. 64.

düşmanlıklar sona erecek[291] ve Ruslar Dobruca ve Bulgaristan'da işgal ettikleri tüm yerlerden geriye çekilecekti. Ayrıca bu anlaşma ile Rusya Tuna Nehri boyunca ticaret yapabilme özgürlüğü kazanmıştır. Rusya, Osmanlı Devleti'nden gelecek karşı tehditleri bertaraf edebilmek amacıyla bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Tuna ve Prut'a kadar olan bölgelere kale yapmasını yasaklamış ve bu durumu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir. Ayrıca Rusya, Gürcistan ve İran topraklarından almış olduğu Nahcivan ve Erivan'ı topraklarına katarken, Osmanlı Devleti'ne, savaş sırasında aldığı Erzincan, Kars ve Bayezid'i tekrar teslim etmiştir.[292] Savaş tazminatı olarak ise 10.000.000 Macar altını olarak tespit edilmiştir.[293]

Osmanlı Devleti, Edirne Anlaşmasını imzalaması ile birlikte açık tehdit haline gelmiş ve diğer devletlerin, Osmanlı Devleti'ne bakışını kötü yönde değiştirmiştir. Nitekim Metternich, bu antlaşmayı "*Osmanlı Devleti'nin yaşamakta olduğu şüpheli hale gelmiştir*" diye nitelendirirken, Avusturya elçisi ise, "*Muzaffer bir devletin zayıf bir düşmana karşı şimdiye kadar kabul ettirmiş olduğu antlaşmaların hepsinin en ağır ve Bab-ı Âli'nin artık müstakil devletler arasında sayılmadığına bir alamet olarak*" vasıflandırmıştır."[294]

Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında kısa süreli yakınlaşma Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyan çıkartması ve oğlu İbrahim Paşa'nın Kütahya'ya kadar ilerlemesi ve bunun sonucunda Padişah II. Mahmut'un Rusya'dan yardım istemesi ile başlamıştır. Çar Nikola II. Mahmut'un yardım çağrısını geri çevirmemiş ve 12.000 kişilik Rus kuvvetini destek amaçlı göndermiştir. Rus askerlerinin Boğaz'a inmesi ile birlikte artık Rus donanması, İstanbul'a ayak basmıştır. İstanbul'un Ruslar tarafında ele geçirileceğini düşünen İngiltere ve Fransa Mehmet Ali Paşa'yı geri çekilmesi yönünde baskı altında tutarak olayın yatışmasını sağlamışlardır. Geri dönmesi beklenen Rusya, gitmeden Osmanlı Devleti ile arasında Beykoz Hünkâr İskelesi'nde ikili yardımlaşmayı kuvvetlendirmek amacıyla 8 yıl sürecek anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Antlaşma'nın bir gizli maddesinde bulunmaktadır. Bu maddeye göre Osmanlı

[291] Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1-2, Ankara 1951, s. 136.
[292] Kara, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı...", s. 122,123.
[293] Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 139,140.
[294] Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 143.

Devleti herhangi bir savaşa maruz kalırsa, Rusya hariç tüm yabancı devletlere Çanakkale boğazını kapatma kararı alınmıştır. Rusya bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'ni baskı altına alırken aynı zamanda Karadeniz'in kendisi açısından güvenliği sağlamış oldu.[295]

3.1.2. Kırım Savaşı (1853-1856)

Kırım Savaşı'nın çıkmasındaki görünür neden Kudüs meselesidir. Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kudüs ve çevresinin Hıristiyanlarca da kutsal sayılması ve bu hususta yaşanan çekişmeler, Batılı devletlerin emperyalist politikaları ile birleşince, bu topraklar üzerinde oluşan rekabet ortamını körüklemiştir. Bu durum süreç içerisinde çok uluslu Kırım Savaşı'nın çıkmasına ortam hazırlamıştır. Rusya, Fransa'nın kutsal yerlerin onarılması ve korunması hususunda hak talep etmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve kapitülasyonlardan kaynaklanan hakları ile 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasında Ortodoksları himaye etme hakkı olduğunu ileri sürerek bu duruma itiraz etmiştir.[296]

Bu süreç Çar I. Nikola'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini tekrar şekillendirmiştir. Rusya ve Fransa arasındaki bu çekişme Fransa'yı Osmanlı Devleti'ne, Rusya'yı ise İngiltere'ye yakınlaştırmıştır.[297]

Neticede Rusya Eflak/Boğdan üzerinden savaşı başlatmış, bölge yöneticilerinin Osmanlı Devleti'ne vergi vermesini yasaklamış ve İstanbul hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi hususunda direktifler vermiştir. Bu durum üzerine Rusya'nın daha fazla ilerlemesinden korkan Fransa ve İngiltere, tedbir amaçlı Çanakkale Boğazı'na donanmalarını göndermişlerdir. Rus orduları ise diğer taraftan hız kesmeden ilerleyerek Osmanlı'nın doğu illerini yağmalamaya başlamıştır. Durumun daha kötü bir hal almasını istemeyen İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya, Viyana'da toplanarak Rusya ve Osmanlı arasında mutabakat sağlanabilmesi hakkında görüşme yapmışlardır. Fakat Rum/Ortodoks kiliselerine ayrıcalık verilmesi hususunda ortak bir noktada buluşulamamış ve Viyana görüşmeleri olumsuz sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti ise Rusya'ya

---

295 Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan...*, s. 325,326.
296 Figen Taşkın, *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğuna Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 23,24.
297 İlhan Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", S. 208, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, s. 339.

Eflak/Boğdan'dan çekilmesi konusunda bir nota göndererek ve aksi takdirde savaşın başlayacağını ilan etmiştir.[298]

23 Ekim 1853'de Osmanlı Devleti'ne ait topçu birliklerinin ateş açması ile birlikte savaş başlamış ve 27 Ekim'de Ömer Paşa Vidin'den Tuna nehrini geçerek Romanya'ya girmiş ve Kalafat'ı almıştır. Ordusunu, Tutrakan ve Yerköy mevkiinde Romanya içlerinden geçirerek Tutrakan'ın karşı yakasında bulunana Olteniça Meydan Muharebesinde Rusları yenilgiye uğratmıştır.[299] Aynı zamanda Osmanlı Devleti, Rusları Kafkas bölgesinden de sıkıştırmak amacı ile Şeyh Şamil ile bir dizi görüşmelere başlamıştır. Kırım Savaşı öncesi Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi konumu doğrultusunda değişkenlik göstermiştir. Şeyh Şamil Ruslara karşı savaş halinde iken Osmanlı Devleti'nden birçok kez yardım çağrısında bulunmuşsa da Osmanlı Devleti içinde bulunduğu koşullar sebebi ile Şeyh Şamil'in yardım çağrısına kayıtsız kalmıştı. Rus ordularının ilerleyişi üzerine Osmanlı Devleti'nin Şeyh Şamil ile iş birliği yapma düşüncesi karşısında Şeyh Şamil her ne kadar olumlu girişimlerde bulunduysa da içinde bulunulan şartlar tam bir iş birliği yapılmasını engellemiştir.[300]

Bu tarihlerde Kafkasya yönetiminde iki otorite mevcuttur. Doğuda Şeyh Şamil batıda ise Şeyh Şamil'in naibi olan Muhammed Emin'dir. Doğuda bulunan Şeyh Şamil'in otoritesi kuvvetli iken Muhammed Emin, Şeyh Şamil kadar otorite sahibi bir lider değildi. Bilhassa Kafkas halkı, düşman saldırıları karşısında zayıf düşmemek için Mehmet Emin otoritesini kabul etmek zorunda kalmış gibi görünmektedir. Muhammed Emin, Kafkas bölgesi için niyetini şu şekilde ifade etmiştir. "*Ne Osmanlıların ne de diğer herhangi bir devletin hakimiyetini asla kabul edemeyiz. Binaenaleyh, Rus generali kadar Osmanlı paşalarını da istemeyiz.*" Bu sözler ile maksadını ve Osmanlı'ya karşı tutumunu bir nevi dile getirmiştir.[301] Muhammed Emin'in aksine Şeyh Şamil ise Osmanlı Devleti'ne karşı

---

298 Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas...,* s. 38-39

299 Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", s. 341.

300 Mustafa Budak, 1853-1856 "Kırım Savaşında Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1996, s. 80,81.

301 Asker Paneş, İmam Şamil'in Çerkesya Naibi Muhammed Emin'in Kuzeybatı Kafkasya'daki Faaliyetleri (1848-1859), (Çev.: Murat Topşu-Papşu), C. 4, S. 7-8, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, s. 161.

daha olumlu bir yaklaşımda bulunmuştur. Şeyh Şamil'in bu tavrını bilen Rus sınırına yakın Osmanlı idarecileri, olası Rus-Osmanlı savaşında Şeyh Şamil'in, devlet ile ortak hareket etmesi gerektiği hususunu kendisi ile paylaşmışlardır.[302]

Bu arada General Menşikov, Çar I. Nikola'yı Şeyh Şamil'e karşı da önlemlerin artırılması hususunda uyarmıştır. Bunun üzerine cephe gerisinde emniyeti sağlamak isteyen Çar, Kafkasya'ya 13 piyade tümeninin bölgeye sevk edilmesi kararını vermiştir.[303] Şamil'in Ruslara karşı saldırıları Rusya'nın güney Kafkasya'ya inmesini engellemiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni memnun etmiş ve Kırım Savaşı'nın başlaması ile birlikte Sultan Abdülmecid, Şeyh Şamil'e 9 Ekim 1853'de bir ferman göndermiştir. Ferman uyarınca Şeyh Şamil, Şemik, Kuba, Şirvan, Karabağ, Derbend, Karakaytak, Şemhal kasabaları ile Endirey, Licay ve İlisu bölgelerindeki Rus askerlerine karşı saldırı gerçekleştirmiştir. Fakat iklim koşullarının elverişsiz olması, Gürcistan'a yapmış olduğu harekattan geri çekilerek Dağıstan'a gitmesin sebep olmuştur. Şeyh Şamil, Osmanlı Devleti'ne Ruslara karşı "kıskaç harekâtı" yapılmasını önermişse de bu öneri harekatın sürekli ertelenmesinden kaynaklı olarak gerçekleştirilememiştir.[304] Nitekim daha sonra farklı bir harp taktiği belirlenerek, Şeyh Şamil, naibi Muhammed Emin Efendi ve Cevdet Paşa Gürcistan/Tiflis'e yönelik askeri harekatın yapılmasında hemfikir kalmışlardır. Bu değişikliğin sebebi, Gürcistan'ın Viladikafkas/ Tiflis askeri yolunun üzerinde olup Rusya'nın güney Kafkasya ile irtibatını sağlayan önemli bir bağlantı noktasında olması ve aynı zamanda Rus Kafkas orduları başkomutanlığının merkezinin Tiflis'te bulunmasıdır. Bu plan çerçevesinde hemen harekete geçiren Şeyh Şamil, 1854'te Gürcistan/Kaheti bölgesine girmiştir. Bu dönemde Muhammed Emin Çerkezistan'da Ruslara karşı direnirken, Osmanlı Devleti'nin Batum'daki ordusu ise Özgürgeti bölgesine askerî harekât düzenlenmiştir. Şamil 14 Temmuz 1854 tarihinde Dağıstan'dan 15000 kişilik asker ile Kaheti bölgesine girerek Pehalu Kalesi'ni zapt etmiş ve Şaldi (Şildi)'yi ele geçirmiştir. Şamil'in asıl düşüncesi Tiflis yolunu kesmektir. Fakat Osmanlı Devleti'nin Tiflis'e yönelik herhangi bir harekâtı olmadığı için Şeyh Şamil'in bu düşüncesi gerçekleşmemiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Dargi'ye

---

[302] Budak, 1853-1856 "Kırım Savaşında Osmanlı...", s. 82.
[303] Paneş, "İmam Şamil'in Çerkesya...", s. 173.
[304] Budak, 1853-1856 "Kırım Savaşında Osmanlı...", s. 84,85.

döndüğünde Muhammet Emin ile bağlantı kurmak amacıyla Çeçenistan'daki kuvvetlerini toplamış fakat naibinden haber alamamıştır. Nitekim bu durum Şamil'in Tiflis planından geri çekilmesine ve Kırım Savaşı sonuna kadar sessiz kalmasına sebep olmuştur.[305]

Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda tek başına kalmasına neden olmuştur. 30 Kasım 1853'de 12 parçalık Türk filosu Batum'daki Türk kuvvetlerine lojistik destek götürmek amacıyla İstanbul'dan hareket etmiş fakat hava koşullarının bozulmasıyla filo Sinop'a sığınmıştır. Bu durumu fırsata çeviren Rusya, ani bir baskınla limanda demirli Osmanlı donanmasını imha etmiştir. Ayrıca, Sinop Limanı'na yakın birçok evi ateşe vermiştir. 400'e yakın sivil insan bu saldırıda hayatını kaybetmiştir.[306] Bu olaydan sonra Kırım coğrafyasında stratejik emelleri olan İngiltere ve Fransa[307] 13 Mart 1854 tarihinde Osmanlı Devleti ile Paris Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre; İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya'daki toprak bütünlüğünün korunması hususunda Osmanlı yanlısı politika izleyeceklerini kabul etmişlerdir. Bunun karşılığında ise bu devletler, Osmanlı Devleti'nden Rusya ile herhangi bir görüşme sağlamamasını istemişlerdir. Aynı zamanda savaşın sona ermesi ile beraber İngiltere ve Fransa'nın tüm askeri kuvvetlerini Osmanlı Devleti'ne ait topraklardan geri çekmesi belirtilerek, taraf devletler arasında bu antlaşma metni imzalanmıştır.

Antlaşmadan sonra İngiltere ve Fransa 27 Mart tarihinde Rusya'ya resmen savaş ilan etmişlerdir. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti yalnızlıktan kurtularak Rusya karşısında güç kazanmasına ve yeni cepheler açılmasına sebep olmuştur.[308] Müttefik kuvvetler karşısında güç kaybetmeye başlayan Rusya, 15 Mayıs 1854'de Güney Dobruca, Tuna üzerinde önemli bir kale olan Silistre'yi işgal altına almış fakat işgal başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 14 Eylül 1854'de müttefik kuvvetler, Rusya'ya karşı Kırım'a harekât düzenlemiş ve Alma Meydan Muharebesi'nde, Rusya'yı yenilgiye uğratmışlardır.[309]

---

[305] Budak, 1853-1856 "Kırım Savaşında Osmanlı...", s. 88.
[306] Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", s. 341.
[307] Osmanlı Devleti için Boğazların güvenliği, İngiltere için Hint Deniz yolu ulaşımı ve Fransa için Akdeniz ticaretinin güvenliği açısından önemlidir. Bkz.: Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas...*, s. 39-40
[308] Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", s. 343.
[309] Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", s. 344.

Rusya'nın yenileceğini anlayan Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile Sivastopol'ü top ateşine tutarak Kırım'ı ele geçirmeyi hedeflemiştir. Öte taraftan Rusya'da taht değişikliğinin meydana gelmesi Osmanlı Devleti'ni bu hususta daha da cesaretlendirmiştir.

I. Çar Nikola'nın ölmesi ile yerine geçen Çar II. Aleksandr, Silistre ve Tuna'da başarı sağlayarak bu bölgeleri ele geçirmiştir. Gelişmelerden oldukça rahatsız olan Avusturya Rusya'yı uyararak Purut'un ötesine çekilmesini istemiştir. Avusturya ile ters düşüp bir düşman daha kazanmak istemeyen Rusya Avusturya'nın uyarısını dikkate almış ve geriye çekilmiştir. Çar I. Nikola'ya göre daha ılımlı bir dış siyaset izleyen Çar II. Aleksandr, ile 30 Mart 1856'da Paris'te barış görüşmeleri başlamış ve akabinde Paris Antlaşması İmzalanmıştır.[310] Avusturya, Rusya için verdiği ültimatomda barış için şu şartları sunmuştur; Rusların, Eflak ve Boğdan üzerindeki tüm hak ve iddialardan vazgeçmelerini isterken aynı zamanda Osmanlı Devlet'inden, Hristiyan azınlıklara vermiş olduğu hakların yenilenmesi istemiştir. Bunun yanında Tuna bölgesinden, geliş gidiş serbestliği isteyerek, Karadeniz'in tarafsız olmasında şartlarına eklemiştir.[311]

Karadeniz'in geleceği hakkında ise, bölgenin tamamen tarafsız olmasını ve uluslararası milletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapalı olmasını belirterek, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Karadeniz'de tersane ve donanma bulundurmamasını bunun yanında her iki devlette (Osmanlı ve Rusya) güvenlikleri için hafif savaş gemilerinin sayısını aralarında yapacakları bir antlaşma ile belirlemeleri zikredilerek, Tuna Nehri'nde geliş gidiş serbestliği olması da maddeye eklemiştir.[312]

Kırım Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte, imzalanan Paris Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı azalmıştır. Fakat Osmanlı Devleti içinde başlayan bilinçsiz tüketim ve savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar, devleti yüksek faizli dış borçlanmaya mecbur bırakmıştır.[313] Bunun yanında 1856'da Islahat Fermanı'nın yayınlanması ile birlikte Osmanlı Devleti içinde azınlıklara

---

310 Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas*..., s. 39-40.
311 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimant Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2007, s. 240.
312 Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam*-ı..., s. 244-245.
313 Özgür Yıldız ve Canan Karaçağıl, "Kırım Savaşı Üzerine Değerlendirme (1853-1856)", C. 5, S. 1, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2012, s. 282-283.

özel statüler verilmeye başlanmıştır. Bu durumdan rahatsız olan devlet Hıristiyan nüfusun etkinliğini kırmak için Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılacak olan göçleri memnuniyetle karşılamıştır.

3.2. Rusya'nın Çeçenleri Zorla Göç Ettirme Siyaseti

Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Kırımı ilhak eden Rusya, Kafkasya'da güç kazanmış, tahrip, müsadere, tehcir ve kolonizasyon politikası uygulayarak bölge halklarını Ruslaştırmaya çalışmıştır. Rusların Kafkaslarda uyguladığı bu politika, Osmanlı topraklarına kitlesel göçün başlamasına neden olmuştur. Kafkas coğrafyasından Osmanlı topraklarına yüzyılın ilk yarısında münferit olarak başlayan göçler, ilerleyen süreçte Rusya'nın bu politikaları nedeniyle büyük bir ivme kazanmıştır.[314]

Rusya, Kafkas halkları üzerinde genel sürgün politikası izlemiştir. Bölge üzerindeki hakimiyet sahasını genişletmek ve ekonomik gücün tek hâkimi olmak adına halkların etnik ve dini yapısını değiştirmeyi devletin asli siyaseti haline getirmiştir. Fakat Kafkas halklarının bölgede yaşayan Rus nüfusundan fazla olması, Rusya'nın bölgede hakimiyet kurmasını zorlaştırmıştır. Nitekim bu durum, Kafkas dağlarında Ruslara karşı mücadelelerin başlamasına sebep olmuştur. Rusya Kafkas halkları ile mücadelesinde stratejik bakımdan ulaşım ve ticaret ağları üzerinde bulunan yerlere Rus nüfusu yerleştirme ve bu şekilde hâkimiyet kurma çalışmalarına önem vermiştir. Bölgenin asıl sahipleri Kafkas halkları ise Ruslara karşı özgürlük mücadelesi adı altında savunmada kalmışlardır. Ruslar, Kafkas bölgesini slavlaştırmak amacıyla, İslamiyet'i kabul etmiş halklara, baskı ve şiddet uygulayarak zorla Hıristiyanlığı benimsetmek istemiştir. Bu politikaya direnen Kafkas halkları ise Ruslar tarafından katliam ve sürgüne maruz bırakılmıştır. Bu durum, 1861 yılında Kafkas Valisi Baryatinskiy'in Çar II. Aleksadr'a yazdığı belgeden anlaşılmaktadır.

> *"Çarlık hükümetinin dağlıların Osmanlı Devleti'ne gönderilmesi konusunda verdiği yüksek emirleri yerine getirirken, tüm Karadeniz kıyılarını boşaltabilmek için ihtiyatlı, ancak kararlı davranacağız… Karadeniz'in doğu kıyılarını kesin hakimiyetimize alma işi yerli halkın en*

---

[314] Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s.64-65.

kısa sürede Osmanlı Devleti'ne gönderilmesine bağlıdır. Bunun kolaylaştırılması için hükümete ait vapur ve gemileri kullanmamıza izin vermenizi öneririm… ve o zaman ülkemiz bunlardan temizlenmiş olacaktır, biz de konumumuzu sonsuza kadar kökleştirmiş oluruz".[315]

Baryatinskiy'in Kafkas üzerindeki bu planı 1816 yılında komutan Yermelov'un Kafkas halkları hakkındaki düşüncelerinin bir nevi yansımasıdır.

Rusya'nın Kafkasya politikası bu dönmede Yermelov ile birlikte ivme kazanmıştır. Puşkin tarafından yazılan, *"Eğ başını ey karlı Kafkaslar, Boyun eğ; gelen Yermelovdur"* dizeleri Yermelov'un Kafkas halkları üzerindeki baskın karakterini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Rus tarihi ve Çeçen tarihi açısından Yermelov'un politikaları önemli bir yere sahip olmuştur. Kendi zamanında Kafkas halkları için uyguladığı politikalar "*Yermelov Sistemi*" olarak kayıtlara geçmiştir. Bu sistem karşısında Ruslara boyun eğmeyen tek halk Çeçenlerdir. Yermelov'un güçlü, disiplinli ve acımasız politikaları karşısında asla boyun eğmemiş sığ ormanların yenilmez savaşçıları olmuşlardır. [316] Bu direniş karşısında Yermelov çaresiz kalmış ve Çeçenler için "*Güneşin altında bunlardan daha alçak ve düzenbaz bir halk yoktur*"[317]diye isyan etmiştir. Rusların Kafkas halkları için uyguladığı "*Böl ve Yönet*" politikası Çeçenleri birbirine daha kenetleyerek müridizmin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu direnişi kırmak ve Çeçenleri baskı altında tutmak isteyen Yermelov, Çeçenistan ve çevresine birçok kale inşa ettirmiş ve Çeçenlerin doğal korunağını teşkil eden sık ormanları büyük bir tahribata uğratmıştır. Bu şekilde savunmasız kalan Çeçenlerin köyleri basılarak zorla Rus kanunları dayatılmıştır. Geleneklerine bağlı olan Çeçenlerin kadın ve çocukları rehine olarak alınmış direnenleri ise katledilmiştir. Çeçenler bu baskı ve zorlama altında bulunmalarına rağmen Ruslara hiçbir zaman ve boyun eğmemişlerdir.[318]

Rusya, Tuna Nehri'nden, Ege Denizi'ne kadar olan coğrafyada büyük Büyük Bulgaristan'ı kurma düşüncesi ile önce Kafkas halklarını Bulgaristan'a göçe

---

[315] Hakan Altın, *XIX. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2019, s. 67,68.

[316] Baddeley, *Rusların Kafkasyaı'yı İstilası*..., ss. 110-125.

[317] https://www.gzt.com/mecra/cecenlerin-yermolov-aniti-ile-imtahani-3469993 E.T: 31.07.2020, 14:28.

[318] Baddeley, *Rusların Kafkasyaı'yı İstilası*, s. 159.

zorlamıştır. Fakat daha sonra bu politikasından vazgeçerek Kafkas halklarını Ruslaştırarak dinlerini değiştirme planını uygulamıştır. Bu plan, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Kafkas halkları sürgün etmekten daha zor bir uygulama olmuştur. Bu çerçevede kitlesel göçler yasaklanmıştır. Halkların dış dünya ile münasebetlerini kesilerek Rus olmayan Kafkas halklarının isimleri değiştirilmiş, camileri kapatılmış ve imamları zorla askere alınarak, domuz eti yemeye zorlanmıştır. Kafkas Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Cemiyeti adı verilen teşkilata üye olan misyonerler, Kafkas halklarının içine sokulmuştur. İnsanları baskı ile Hıristiyanlığı kabul ettirmeye zorlayan Rusya, karşı çıkan herkesi ya Sibirya'ya sürmüş veya katletmiştir. Aynı zamanda halkları "*yasak*" adı altında vergi vermeye zorlayarak ekonomik bakımdan Rusya'ya bağlı hale gelmelerini sağlamışlardır.[319]

Ruslar, vatan topraklarını terk etmek istemeyen halka aşağıdaki şartları dayatmıştır.

1) *Kafkas ahalisi dinlerini terk ederek Ortodoks Hristiyanlığı seçecek,*
2) *Rus göçmenlerin ticaret ve ulaştırma merkezlerine iskân edilmeleri kabul edilecek, yerli Kafkas halkının zirai araç-gerecine ve hayvanlarına el konulacak ve Rus göçmenlerine angarya hizmette mecbur olacaklar,*
3) *İskân mahallerinde verimli araziler, Rus göçmenlerine bırakılacak, Kafkas halkı kendi arazisini, daha az verimli ve hatta kurak arazi ile değiştirmek mecburiyetinde kalacak,*
4) *Bütün Kafkas halkı silahlarını bırakacak, ya da Rus ordusunda hizmet verecek,*
5) *Rus Çar'ının isteklerine kayıtsız şartsız itaat ederek, gösterilen mahallelere yerleştirilecek.*[320]

Bu zorlamalar Kafkas halkının tamamına uygulanmıştır. Bu süreçte özellikle Çeçenlerin güçlenmesinin önüne geçmek isteyen Rus Tümgeneral Mihail Tarieloviç Loris-Melikov, Çeçenleri Terek'in kıyılarına doğru sürerek orada

319 İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", ss. 280-282.
320 Gökhan Bolat, "Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü", C. 3, S. 6, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, s. 135.

yaşayan Kozaklar arasında asimile etme planını Çar'a sunmuş ve hemen kabul edilerek bu planı tertipleyecek bir komisyon kurulmuştur. Bu plan doğrultusunda Çeçenlerin yaşamakta oldukları topraklar tespit edilmiş ve dağlık tüm alan devlet arazisine zimmetlenerek çorak araziler Çeçenlere bırakılarak göç ettirilmeye zorlanmışlardır. Bu politikalar, aslen Oset olan Rus Tuğgeneral Musa Kunduxov'u etkilemiş ve Çeçenleri Osmanlı Devleti'ne göç ettirebilmek için görüşmeler başlatmıştır. Rusya bu fikri desteklemiş ve Kafkas sıradağlarından doğuya doğru yapacağı fetihler için zemin hazırlığı olarak görmüştür. Bu görüşmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nde Rus büyükelçisi Moşçi, Rusya'ya asılsız raporlar göndererek Osmanlı Devleti'nin muhaceretten memnun olduğunu belirtmiş ve gereken yardımın yapılacağı hususunda bilgi göndermiştir. Aynı zamanda 1 Haziran 1863 tarihli içeriği sahte Mehmet Nusret imzalı Osmanlı Devleti'nin refah düzeyinin yüksek olduğu yazılı el ilanları Çeçenlere dağıtılmıştır. Tarık Cemal Kutlu'ya göre bu ortamın hazırlanmasında Tuğgeneral Musa Kunduxov'un payı büyüktür. Kunduxov'u Rusya'nın bir maşası olarak nitelendirmektedir. Rusya 1864 yılında Çeçenlerin elindeki toprakların hepsini hazine malı hâline getirdiğini ilan etmiştir. Ayrıca Argun İçkerya ve Dağlık bölgelere Ruslar tarafından el konulmuş ve bu topraklar Kozak askeri garnizonları ve Rus kapı uşakları arasında pay edilmiştir. Şubat sonlarında General Melikov, Grandük'ten göç emri almış ve bu emir Kuduxov'a bildirilmiştir. Kunduxov, Çeçenlerin önde gelen liderleri ile görüşmeler yapmıştır.[321] Bu görüşmelerde her ne kadar Ruslar ile savaşın kıyamete kadar sürmesi gerektiğini savunan Çeçenler olmuşsa da savaşı sürdürmenin imkânsız olduğunu ve göç edilmesi gerektiğini savunan taraf daha ağır basınca oy birliği ile Osmanlı topraklarına göç kabul edilmiştir.[322]

3.3. Çeçen Muhâcirlerin Osmanlı Topraklarına Kabulü Meselesi

Kırım Savaşın'dan (1853-1856) sonra Osmanlı topraklarına yapılan göçler artış göstermiştir. Bâbı Âli, bu süreçte bütün maddi sıkıntıları bir kenara bırakarak göçmen meselesine vicdanî duygu ile yaklaşmıştır.[323] Sultan Abdülaziz muhâcirler ile ilgili "*Hicret edenlerin büyükleri büyük biraderim, küçükler, küçük*

[321] Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, ss. 309-315.
[322] Başer, Ele Geçirilemeyen Toprak..., s. 41.
[323] Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 95.

biraderimdir" sözü Osmanlı Devleti'nin vicdanî yönünü ortaya koymaktadır. Aynı şekilde 1877-1878 savaşından sonra da Rumeli ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Devlet bu süreçte, muhâcirler ile yakından ilgilenmeye gayret etmiş ve hazinedeki para kıtlığına rağmen göçü ekonomik bakımdan hassasiyetle yönetmeye çalışmıştır.[324]

Özellikle Müslüman muhâcirler, halifenin idaresi altında rahatça ibadet edebileceklerini ve hiçbir zorlamaya tabi tutulmayacaklarının bilincinde olarak Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu durumu hem dini hem de siyasi bir sorumluluk olarak görerek durumu lehine çevirmek istemiştir. Osmanlı Devleti'ne göçün başlaması; nüfusunun artmasına, buna bağlı olarak imar faaliyetlerinin yaygınlık kazanmasına ve ekonominin canlanmasına ortam hazırlamıştır. Miri arazilerin bu şekilde değer kazanması, bataklıkların doldurularak tarıma açılması ve bu yolla sıtma hastalığının da önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda muhâcirlerin hızlı bir şekilde üretici konumuna geçirilip vergi vermelerinin sağlanması ve hazine gelirlerinin arttırılması amaçlanmıştır. Ayrıca Kafkas muhâcirleri, Ruslar ile yıllarca savaş halinde olduğu için tecrübeleri ile devletin asker ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte görülmekteydiler. Osmanlı Devleti'nin muhâcirleri memnuniyetle karşılamasının diğer bir sebebi, Avrupa devletlerine karşı güçlü olduğunu kanıtlamak ve İslâm dinine inanan Müslüman halkın halifeye olan bağlılıklarını pekiştirmektir. Fakat Rusya göç sırasında Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakarak hem kârlı hem de en az zararla göç sahasını boşaltmayı hedeflemiştir. Örneğin, kış ortasında muhâcirlerin gönderilmemesi konusunda Rusya ile görüşülmüş olsa da kış şartlarında muhâcirler limanlara doldurulmuştur. Osmanlı Devleti bu manzarayı dış dünyanın penceresine açamamak için iskân işlerinin alelacele yürütülmesi ve iskânın tamamlanması için sürekli komisyon görevlilerini baskı altında tutmak zorunda bırakılmıştır. Muhâcirlerin iskânı, sürerken diğer taraftan Osmanlı Devleti, göç konusuna yasallık kazandırmak ve ilerleyen zamanlarda Rusya'nın asılsız iddiaları ile karşı karşıya kalmamak için Rus büyükelçiliği göç konusunda daima

---

[324] İbrahim Bozbıyık, *Kafkasya'dan Düzce Havalisine Yapılan Göçler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2015, s. 85.

bilgilendirilmiştir. Aynı zamanda gelen muhâcirlerden sadece Osmanlı tebaası olmayı kabul edenler iskân edilmiştir.[325]

Osmanlı Devleti 1861 yılından önce gelen muhâcirleri memnuniyetle karşılarken bu yıldan sonra gelen muhâcir sayısı arttıkça devlet mali yönden çok sıkışmış olup halkın muhâcirlere karşı bakış açısında değişiklik meydana gelmiştir. Muhâcirler ilk olarak azar azar devlete iştirak edince halk muhâcirlerin ihtiyaçlarını memnuniyetle karşılayıp hatta muhâcirlere tahsis edilen tarlaları bir defaya mahsusu olmak koşuluyla kendileri ekip biçmekteydi, evlerini yerel halk inşa ediyor, tohumluk ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Fakat muhâcir sayısının artması yerel halkın da mali yönden sıkışmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti bu durum karşısında muhâcirlerin iskân edilmesine tedbir amaçlı kısıtlama getirmiştir. Örneğin; 1863-1864 tarihi itibari ile her yıl sadece 5.000 muhâcir kabul edileceğini bildirmiş, Rus ve Osmanlı hükümetlerinden ayrı ayrı iskân izini alınmış olmasını muhâcirler için zorunlu tutmuştur. Osmanlı Devleti mali açıdan en zor dönemlerini geçiriyor olsa da muhâcir kabulünden kesinlikle taviz vermemiş tüm şartları zorlamıştır.[326]

3.4. Kırım Savaşı Sonrası Çeçen Göçleri

Kafkaslarda Rusların uzun süredir uyguladığı Slavlaştırma politikası, Kırım Savaşı sonrasında hız kazanmıştır. Bu acımasız politikaya maruz kalan yüz binlerce insan ise çareyi Osmanlı topraklarına göç etmekte bulmuştur. Kırım Savaşı Osmanlı Devleti'nde birçok alanda ciddi tahribata yol açmış, diğer devletler karşısında oldukça savunmasız bir hâle getirmiştir. Ayrıca Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin iç iç işlerine karışılması neredeyse sıradan bir hâl almıştır. Bu zor dönemde Osmanlı Devleti gerek askeri alanda gerekse iç işlerinde yeni düzenlemelere gitmiş ve bunu yaparken de Kafkasya'dan gelen muhâcirleri kullanmaya çalışmıştır çalışmıştır. Aynı zamanda Kırım savaşından sonra imzalanan Islahat Fermanı ile Hıristiyan tebaaya verilen ayrıcalıklar, Müslüman nüfusun yoğun olmasının ehemmiyetini ortaya çıkarmıştır. Gayrimüslim nüfusun

---

[325] Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*..., ss. 96-99.
[326] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya* Göçler..., ss. 105,106.

yoğun olduğu yerlerdeki Müslüman nüfus açığı Kafkasya'dan gelen muhâcirlerle kapatılmaya çalışılmıştır.

Bilhassa Kafkasya'nın en savaşçı halklarından olan Çeçenler, XVIII yüzyılından itibaren diğer Kafkas halkları gibi Rusların yayılmacı siyaseti karşısında Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Rusların bu husustaki ikna faaliyetlerinin de göçlerde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Kafkas halklarının toplu göçü ilk olarak 1865'te gerçekleşmiştir. Daha öncesinde ise Kafkasya'dan münferit ve küçük grupların göç ettiği bilinmektedir. Bu münferit göçler Kafkasya'daki en büyük etnik topluluk olan Çerkesler ve diğer haklar ile karışık şekilde meydana geldiği için dönemin kayıtlarına etnik aidiyetlere göre ayrı ayrı kaydedilmemişlerdir. Bu nedenle bu muhâcirler içerisinden Çeçenleri ayrıt etmek mümkün değildir. Bu ilk göçlerde devlet, muhâcirlerin iskân esnasında zorluk çekmemeleri için, varış iskelelerine yakın mevkilere ve gayrimüslim azınlıkların çoğunlukta yaşadığı bölgelere iskân ettirmiştir.

Bu süreçte gelen muhâcirler genellikle deniz yoluyla gelmişler ve Trabzon, Samsun, İstanbul, Çanakkale gibi önemli limanlardan Anadolu'ya çıkmışlardır. Bu dönemde Çanakkale (Kala-i Sultaniye) Osmanlı Devleti açısından önemi bir iskân mahalli olmuştur. Muhâcirleri bu bölgeye sevk eden Osmanlı Devleti geniş arazileri tarıma açarak ekonomiyi canlandırmak ve bölgedeki Müslüman nüfusu arttırmayı hedeflemiştir. Özellikle Çanakkale/Biga sancağı ve kazalarına yapılan göçlerde, Çeçen muhâcirler bölgeye deniz yolu ile gelerek Erdek mevkiinde karaya çıkmışlar ve Tahirova'ya iskân edilmişlerdir. Fakat adı geçen yerin bataklığa yakın olması münasebetiyle sıtma hastalığı baş göstermiş ve Çeçen muhâcirler Karabiga yolu üzerindeki Çınarköprü ve Çınardere köylerine sevk edilmişlerdir.[327] Köylülerin verdiği bilgilere göre Çınardere Köyü'nü ilk kuran Çeçen ailelerin listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

[327] Erol Yıldır, *Yitik Kule 2017 Çeçen Kültür Yıllığı*, Aryan Basım, İstanbul 2017, s. 36.

Tablo 1.

Çanakkale/Biga'ya bağlı Çınardere Köyü'nü ilk kuran Çeçen ailelerin listesi.[328]

Adı-Lakabı	Tayp (soy)	Aile Fertleri
Hacı İsmail	Righoy	İslam İlhan, Bekir İdi, Ahmet Rikhay, Hasane (Sati)
Kör Mehmet	Aleroy	Hacı Hasan, İslam İlhan, Reşit Karabulut
Devletleri Karabulut	-	İshak, Abdulrrahman, Reşit Karabulut
Sümbület Kangius	-	İdris, Seyit, Kangulus Sülalesi
Beyke Bozkurt	-	Zübeyir, Şakir Bozkurt Sülalesi
Mehmet Sarı	-	Süleyman, Tahir (Çavuş), İsmet Sarı Sülalesi
Vakle Dizbağ	-	Abdullah Dizbağ Sülalesi
Abdulkadir Ülker	Tsantroy	Mehmet, Mehmet Ziyaeddin ve Fahri Ülger
İsa Yalçın	-	Hacı Musa, Mehmet Halit ve Mehmet Salih Yalçın
Ali Bağcı	-	Adulkadir ve Mehmet Bağcı Sülalesi
Kaytukalar	-	Mehmet ve Abdulgafur Kaytuka Sülalesi
Abdullah Taş	Erskhoy	Ahmet, İsmail ve Cebrail Taş
Ali Hoşgör	Dişnoy	Mustafa ve Kerim Hoşgör
Veli Nezir	-	Nezir, Nart ve Önel
Muki Musa Arslan	-	Mahmut, Kazım ve YusufArslan
Ahmet Canakay	Kumuk	Halit, Ahmet ve Mehmet Canakay

[328] Bkz.: http://www.cinarderekoyu.com/cecenistan-Muhâcirleri-103849 E.T: 18/12/2020, 00:40

Osmanlı Devleti muhâcirleri kendi memleketlerindeki gibi kabileler halinde yaşamasını engellemek amacıyla genel olarak toplu iskândan uzak durup karışık şekilde muhâcirlerin iskân ettirmiştir. Bu yolla devlet, muhâcirlerin toplu bir şekilde isyan çıkarmasını engellerken muhâcirlerin yerli halk ile kaynaşmasını hızlandırmıştır. Ayrıca köylere birer ikişer aile yerleştirdiği muhâcirlerin masrafları köy sakinleri tarafından karşılandığı için devlet ekonomik olarak da kayba uğramamıştır.

Fakat devlet kimi zaman, akrabalarının yanına gitmek isteyen ya da zorlu göç koşullarına uyum sağlayamayan muhâcirler için inisiyatif göstermiştir. Nitekim 1870'de Çeçen İbrahim Bey münferit olarak Biga'ya gelerek, Dimetoka/Tahirova köyünde bulunan akrabalarının yanına gitmek istediğinde geri çevrilmemiş isteği yerine getirilmiştir.[329] Muhtemeldir ki devlet, muhâcirin tek kişi olmasından durumu uygun bulunmuştur. Fakat toplu halde yer değişikliği yapmak isteyen muhâcirler için aynı hoşgörü gösterilmemiştir.

Çanakkale/Biga'ya diğer bir Çeçen iskânı, 27 Ağustos 1860'da gerçekleşmiştir. Ali Kahraman ve Kırım Beyler takımından 46 hanede 231 nüfus iskân edilmiştir.[330] Yine aynı yıl 25 Eylül'de Biga sancağına 27 hanede 138 nüfus iskân edilmiştir.[331]

Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına gelen muhâcirlerin iskân edildikleri diğer bir yer ise Trabzon'dur. Fakat Trabzon'a gelen Çeçen muhâcirler çeşitli sebeplerden dolayı iskân bölgelerini sık sık değiştirmişlerdir. Örneğin, 1 Eylül 1860 tarihli bir belgede Çeçen muhâcirlerden olan 10 hanede 43 nüfus Trabzon'da iskân edildikten sonra Çanakkale'de bulunan akrabalarının yanına gittikleri ve buraya yerleştikleri ifade edilmektedir.[332]

1860'dan önce Trabzon'a gelmiş 579 nüfus Çeçen ve Kabarday muhâcirleri Sivas'a gitmek istediklerini Trabzon Valisi Cemal Paşa'ya bildirmiştir. Ancak Sivas dâhilindeki arazilerin muhâcir yerleşimi için yetersiz olduğu belirtilerek muhâcirlerin Canik Sancağına yerleştirilmelerinin daha uygun olacağı şekillinde

---

[329] Burak Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir Yerleşmeleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910),* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2015, ss. 85-87.
[330] BOA. Sadâret Mektûbî Kalemi, Muhimme Kalemi Evrakı (MKT. MHM. 193/21).
[331] BOA. MKT. MHM. 196/13.
[332] BOA. MKT. MHM. 193/59.

cevap yazılmıştır.[333] Fakat bu yazışmadan yirmi gün önce muhâcirler çoktan harekete geçerek, Sivas'a gitmek için Samsun'a gelmiş ve buradan temin edilen araba ve hayvanlar ile çoktan Sivas'a doğru yola çıkmışlardı. Bu hadiseden sonra Sadaret makamı, Trabzon'da iskân edilmeyi bekleyen ve yeni gelmekte olan muhâcirlerin Kengiri (Çankırı), Tokat, Çorum, Amasya ve Canik taraflarına yerleştirilmelerini istemiştir.[334] Bu yazışmalardan muhâcirlerin iskânı hususunda devlet kurumları arasında gerekli koordinasyonun tam olarak sağlanamadığı ve birtakım düzensizliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, ekonomik bakımdan devlete bağımlı kalmamaları ve ekonomik olarak kendilerine yeter bir hayat standardı yakalamaları için muhâcirleri, tarıma elverişli bölgelere yerleştirmeye özen göstermiştir. İzmir ve çevresi bu bağlamda iskân için uygun bir bölgedir. 1860'da yapılan iskânda Çeçenlerden, Naib Sadullah Efendi, Murtaza, Hoca Abdûlkadir, Abdüzzahir, Salim Kirasi ve Cuma Han Efendiler takımından 269 hanede 1.210 nüfus Aydın Eyaleti'ne bağlı[335] Saruhan Sancağının kasaba ve köylerine iskân edilmiştir.[336] Bu muhâcirlerden Sadullah Efendi, 1861'de kendi takımının ziraatla uğraşmaktan memnun olduğunu Saruhan Kaymakamı Sadık Bey'e bildirmiş ve aynı eyaletin Menemen Kazasına bağlı Tekyeköy adlı yere yerleşmek istediklerini bildirmiştir. Bu talepleri olumlu bulunan muhâcirler 42 hane olarak aynı yıl bu köy iskân edilmişlerdir.[337]

Yine 1860'da Hoca Piştor ve Adil, Urus ve Davil Toga, Efendiler takımından 274 hanede 1.266 nüfus Aydın sancağı dâhilinde iskân edilmiştir. Muhâcirler bu sancağa iskân edilmekten genelde memnun olsalar da yerleştirildikleri yerden memnun olmayanlar da bulunmaktaydı. Bunlar genellikle farklı bölgelerde kendilerinin uygun bulduğu bir yerlere iskân edilmeyi talep etmekteydiler.[338]

1861'de, önce İzmir'e daha sonra Manisa Sancağı'na yerleştirilen 25 hanede 91 nüfus Çeçen ve Kumuk muhâciri, Bolu'ya iskân edilmiş olan

---

[333] BOA. MKT. MHM. 201/42.
[334] BOA. Sadâret Mektûbî Kalemi, Umum Vilâyet Evrakı (MKT.UM. 444/80).
[335] Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfebetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2006, s. 666.
[336] BOA. MKT. MHM. 198/02.
[337] BOA. MKT.UM. 464/60.
[338] BOA. MKT.UM. 468/83.

akrabalarının yanına gitmek istemişler ve bu talepleri karşılanmıştır. Yine aynı yıl Aydın'ın havası ile uyum sağlayamadıklarını beyan eden Çeçenler, liderleri olan Hoca Adil, Beşnar, Dadal Doğa ve Özer Beyler nezaretinde 240 hane olarak Sivas'a nakledilmişlerdir.[339]

Muhâcir yerleşmelerinde iskân için uygun hava şartları, arazi yeterliliği, iskân edilecek yerin nüfus durumu Osmanlı Devleti ve iskân memurları tarafından gözetilmiş ve uygun koşullar oluşuncaya kadar muhâcirler geçici iskân bölgelerine yerleştirilmiştir. Canik Sancağı dahilindeki Bafra Kazası da bu geçici iskân bölgelerdendir. 1861 yılında bu bölgeye yerleştirilen 500 Çeçen muhâciri ziraat mevsimi geçmeden Sivas'a sevk edilmiştir.[340] Ayrıca Sivas iline firari olarak gelen muhâcirler de mevcuttur. Örneğin; 1864 yılında Urfa'ya yerelleştirilen 40 nüfus, bulundukları yerden kaçıp Sivas'a gelmişlerdir.[341]

1862 yılında Kabartay, Altıkesek, Hatukay ve Çeçenlerden oluşan 1900 hanelik bir muhâcir topluluğu Uzunyayla/Kayseri civarına toplu olarak yerleştirilmiştir. Ancak bunların ne kadarının Çeçen olduğu belli değildir. Birlikte aynı dönemde göç ettikleri için kayıtlarda Kafkas muhâciri olarak geçmektedir. İlerleyen dönemde bu muhâcirler Aziziye ve Mesudiye Kazalarında inşa edilen 209 haneye yerleştirilmişlerdir.[342] Bunun yanında 1861'de gelen Çeçen muhâcirlerden 116 hane, Kayseri'nin Pınarbaşı kazasına bağlı Aşağıborandere köyünü kurarak burada yaşamlarını devam ettirmişlerdir.[343] Bunların bir kısmı daha sonra Yukarıhöyük (Sivas) ve Çardak'a (Kahramanmaraş) göç etmişlerdir. Aşağıborandere'de yaşayan Çeçen aileler genel olarak Çartoy taybına mensuptur.[344] Aynı zamanda Kahramanmaraş Göksun bölgesinde bulunan Gücüksu Köyü'nde Çeçen taybına mensup Dişnoy, Enginov, Çörçley aileleri

---

339 Ramazan Göktepe, *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2007, s. 144,145.
340 BOA. MKT. MHM. 210/55.
341 İhsan Satış, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar", C. 12, S. 1, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*,. 2012, s. 524.
342 Ayşe Pul, "Tomarza'ya Gelen Çeçen Muhâcirlerinin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler" C. 1, S. 2, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu 2010, s. 158.
343 BOA. Maliye Masârifat Defteri, (ML-MSF. 16116/7).
344 Erol Yıldır, *Yititk Kule 2018 Çeçen Kültür Yıllığı*, Aryan Basım, 2018, s. 26; https://www.borandere.net/icerik/880/koyumuzdeki-aileler E.T: 17/12/2020, 14:51.

yaşarken Çardak'da Enginov, Çörçley, Dişnov Köyü'nde yaşayan Çeçen ailelerde vardır. Bunun yanında Köyü'nde de Çeçen yerleşim yerleri de mevcuttur.[345]

Sivas'ta Yukarıhöyük Köyünün yanında Kızıldon (Demirköprü), Kazancık, Bozkurt, Canabdal, Alaçayır, İlyashancı, Baltalar köylerine de Çeçenler iskân edilmiştir. Günümüzde nüfusları yoğun olmamakla birlikte buralarda hâlâ Çeçen aileler yaşamaktadır.[346]

1861 yılının Haziran ayında Hoca Mustafa, Tatarhan, Hüseyin, Memiş efendiler önderliğinde 160 hane Çeçen muhâcir, Kütahya sancağına iskân ettirilmiştir. Fakat bu bölgenin iklimine ve coğrafyasına alışamadıklarını ileri süren Çeçenler bir süre sonra vatanlarına geri dönmek için bölgeden ayrılmışlardır.[347] Bu dönemde sayısı tam bilinmemekle birlikte Dimetoka ve Çanakkale'nin Çınarköprü Köyüne iskân edilen muhâcirler de mevcuttur.[348] 1861 tarihinde Sürmene'den karaya çıkan 500 Çeçen muhâcir iskân edilmek üzere Bayburt üzerinden Erzurum'a gönderilmiştir.[349] Muhâcirlerin Osmanlı Devleti'ne kabulü başladıktan sonra bu varış noktasına pek muhâcir yerleştirilmemiştir. Bunun amacı, iskânı çok daha kolay olan bu bölgeyi daha sonra toplu olarak gelebilecek muhâcirler elde tutmaktır.

Sayıları bilinmeyip iskân bölgeleri tespit edilen, Çeçen muhâcirler de mevcuttur. 1864 yılında, Muş'a gelen muhâcirlerden bir kısmı, Tepeköy, Aynana, Şaşkan Köylerine yerleştirilmişlerdir. Diğer bir kısım ise Mardin/Derik bölgesinde bulunan Sultan Şehmus'a yerleştirilmişlerdir. Bölgenin dağlık olmasından dolayı muhâcirler at süremediklerini bildirerek Mardin/Telermen (Kızıltepe) bölgesine yerleşmişlerdir. Bu göçten öncede bu bölgede mevcut, Gırmeleba Köyüne muhâcir yerleşmeleri olduğu bilinmektedir. Fakat salgın hastalık sebebi ile köyde yaşayan muhâcirlerin büyük bir kısmı ölmüştür. Köyde sağ kalanların ise Sultan Şehmusa

---

[345] Recep Çelik, *Maraş Bölgesine Kafkasyalı Kavimlerin İskânları (Çerkes-Çeçenler)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, ss. 38,70,71,72,73.

[346] Yıldır, *Yitik Kule Çeçen Kültür Yıllığı 2017*, ss. 31-35; Faruk Kocacık ve Mehmet Eser, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Sivas İli Örneği)", C. 2, S. 1, *Zeitschrift für Die Welt Der Türken*, 2010, s. 192.

[347] BOA.Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir Evrakı, (MKT.NZD. 355/7).

[348] BOA.Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet, (Y.PRK. UM. 1/2).

[349] BOA. MKT.UM. 478/10; BOA. MKT. MHM. 220/66.

yerleştiği tahmin edilmektedir. Günümüzde hâlâ Kızıltepe/Tepebaşı mahallesi civarında Merşo, Bünyaş, Varşenyurt köylerinde Çeçen aileler yaşamaktadır.[350]

1865'e kadar Kafkaslardan Osmanlı topraklarına yapılan göçler, genellikle küçük gruplar hâlinde gerçekleşmiştir. Rusya'nın Kafkasları Ruslaştırma politikası kapsamında bir taraftan halkları göçe zorlaması, diğer taraftan da 1863'te Osmanlı Devleti'nde refah seviyesinin yüksek olduğuna dair sahte Mehmet Nusret imzalı belgeler dağıttırması üzerine göç ivme kazanmış ve Osmanlı topraklarına 1865'ten itibaren Kafkasya'dan kitleler halinde göç başlamıştır. Karşılıklı göç işlerinin yürütülmesi için Ruslar tarafından Musa Kundukov görevlendirilmiştir.[351] Kundukov İstanbul/Şark Oteline gelerek önce Mehmet Emin Paşa ile daha sonra Fuat Paşa ile görüşme sağlamış ve bu görüşme sonunda 5.000 Çeçen ve Oset Osmanlı topraklarına kabul edilmiştir.[352] Kundukov'un bu hareketi şahsi çıkarları doğrultusunda mı yoksa gerçekten Kafkas halklarını korumak için mi yaptığı hâlâ aydınlatılamamış bir husustur.

Osmanlı topraklarına 1865'te gerçekleşecek olan göçlerin, karayolu ile yapılması istenmiş, bu durum Kafkasya Kaymakamı Mihail Nikolayeviç[353] tarafından kabul edilmiştir. Göçlerin kara yolu ile gerçekleştirilmesindeki sebep muhâcirlerin, hayvanlarını yanlarında getirmek istemeleridir. Toplamda 5.000 hane ve 690 baş hayvan ile gönderilecek olan muhâcirlerin, sınırda oluşturacağı yoğunluğu önlemek için 150 kişilik gruplar halinde ve 4 gün ara ile yola çıkmaları kararı alınmıştır. Rus subayları refakatinde gerçekleşecek olan göç, muhâcirlerin Gümrü Karantina hanesine varmaları ile Osmanlı Devleti tarafından bölgeye tayin

---

[350] Yıldır, *Yitik Kule 2012...*, s. 47.

[351] 1818'de Osetya'nın Tagaur bölgesinde doğmuştur. 12 yaşında Amanat (Kafkas topluluklarının Rusya'ya bağlılıklarını sağlamak için soylu ailelerden alınıp yetiştirilen çocuk) olarak Petersburg'a gönderilmiştir. 1836'da süvari asteğmen rütbesi ile mezun olmuştur. 1841'de yüzbaşılığa terfi etmiştir. 1848 yılında özel bir görev ile İmam Şamil ile barış görüşmeleri yürütmüş fakat sonuç alınamamıştır. 1852'de binbaşı rütbesi ile Polonya'da görevlendirilmiştir. Kırım savaşında Osmanlı Devletine karşı, dağlı atlı Milis birliklerini komuta etmiştir. Savaş devam ederken albaylığa terfi ettirilirmiştir. 1860'da ise tuğgeneral olmuştur. 1857 Askeri-Oset, 1859'da Askeri-Çeçen Okruğu (Doğu Avrupa ve Slav devletlerinde idari birimlere verilen isim) başkanı olmuş ve Kafkas yerli haklarını çağdaşlaştırmak için çaba göstermiştir. Georgy Chochiev, "General Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler", C. 2, S. 3, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, ss. 3-5.

[352] Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 313.

[353] 13 Ekim 1832'de doğan Garandük Mihail Nikolayeviç, Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878) sırasında Rusya'nın Kafkasya cephesinden sorumlumlu komutandır. 1862-1882 yıllarında Rusya'nın Kafkasya valisi olarak Tifliste yaşamıştır. 18 Aralık 1909 yılında ölmüştür. https://www.turkcebilgi.com/mihail_nikolayevi%C3%A7_romanov E.T: 5/10/2020, 12:44.

olunan memurlar tarafından teslim alınacaktır. İsimleri kayıt edildikten sonra, hiçbir itiraz ve istek kabul edilmeksizin, muhâcirlerin daha önceden belirlenen Erzincan ve Diyarbakır bölgelerindeki iskân mahallerine sevk edilmesi kesin emir ile bildirilmiştir.[354]

Bu belgeden, 1865'de gerçekleşen toplu göçte muhâcirlerin iskânı için devletin net kararlar aldığı ve daha düzenli hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Rus subayları muhâcirlere sınırı teşkil eden Gümrü Karantina hanesine kadar değil de Kars'a kadar refakat etme hususunda ısrarcı olmuşlardır.[355] 30 Nisan 1865 tarihli bir belgede ise muhâcirlerin sevk edilecekleri yerler hakkında değişiklik yapıldığı görülmektedir. Bu minvalde Osmanlı Devleti, muhâcirlerin sevk ve iskân ederken ilk etapta daha çok doğu illerini tercih etmiştir. Osmanlı Devleti, bu iskânla hem doğu illerindeki karışıklığı Kafkas muhâcirleri ile bastırmayı hedeflemiş hem de olası Rus-Osmanlı savaşında muhâcirlerin askeri tecrübesinden yararlanmak istemiştir. Fakat sınırlara yerleştirilen muhâcirlerin kaçak yollar ile tekrar vatanlarına dönme teşebbüsleri Rusya'yı rahatsız etmiş ve bu durumun önüne geçmek için muhâcirlerin, sınıra yakın bölgelere iskân ettirilmeyip önce Erzincan ve Diyarbakır'a sevk olunmalarını istemiştir. Fakat zikredilen bölgelerin iskân için uygun olup olmadığı, Derviş Paşa ve Muhâcirin Komisyon'unun kararına bırakılmıştır. Derviş Paşa'nın konu ile ilgili raporunda, 30.000 bin civarında muhâcirin Kars ve Van'da, 4.500 hane muhâcirin ise Erzurum Vilayetinde iskân edilmesi için uygun arazilerin önceden hazırlandığı, ancak daha önceki tarihlerde Trabzon'dan gelen muhâcirler bölgeye yerleştirilmiş olduğundan, yeni gelecek muhâcirlere Erzincan dahil uygun arazi bulunamadığı belirtilmiştir. Ayrıca Çıldır ve Erzurum Sancakları, sınıra yakın bölgelerde olduğu için iskân için uygun görülmemiştir. Bu hususta Diyarbakır ve Siirt Sancaklarında 2.500 haneden fazla muhâcire iskân için uygun arazi bulunduğu belirtilmiş, Harput ve Sivas bölgelerine ise 1000 hane muhâcirin iskânı uygun bulunmuştur.[356] 5.000 hane Çeçen muhacirden geriye galan 1.500 haneden 500 hanenin, Sivas'ın Koçgiri Sancağı ile Hafik Kazasına yerleştirilmesi uygun görülürken[357] geriye kalan 1000 hane ise Muş

[354] BOA. İrade Meclis-i Mahsus, (İ.MMS. 30/1264).
[355] BOA. MKT. MHM. 331-86.
[356] BOA. İ.MMS. 30/1264.
[357] BOA. MKT. MHM. 341/94.

ve Van Sancakları istikâmetinde Hınıs ve Bayburt gibi büyük kazalara iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı topraklarına gelecek muhâcirler hayvanları ve eşyaları ile birlikte geleceği için yolda ve iskân mahallerinde sıkıntı yaşamamalarını istemeyen hükümet, Mirliva Nusret Paşa'yı muhâcir işlerini yürütmeleri için görevlendirmiştir.[358]

Toplam 5.000 hanede 40.000 nüfustan oluşan Çeçen muhâcirlerin kış mevsimi yaklaştığı için geçici olarak uygun yerlere iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bunlardan 2.500 hanesi Diyarbakır eyaletine bağlı Çapakçur Sancağı kazalarında, geri kalan 2.500 hanesi ise kendileri için Mardin'de inşa edilmekte olan evler bitene kadar, Diyarbakır Eyaleti'nin çeşitli bölgelerinde misafir olarak iskân edilmişlerdir.[359]

Nusret Paşa'nın muhâcirleri ağırlıklı olarak doğu eyaletlerine yerleştirmesi, Rusya'yı rahatsız etmiştir. Sınıra yakın bölgelerde iskân ettirilen muhâcirlerin ileriki zamanlarda tekrar dönmek isteyeceklerini ve bu yönde diğer soydaşlarını da etkileyebileceklerini endişe ile bir kez daha Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Ayrıca Rusya, Osmanlı Devleti'ne muhâcirlerin iskân edilmesi gereken yerler ile ilgili Diyarbakır eyaletinin öte tarafına ya da Fırat Nehri , Harput, Palu, Dicle Nehri'ne doğru iskân edilmesi eğer, mümkün değil ise Anadolu'nun belli bölgelerine seyrek seyrek yerleştirilmeleri hususunda önerilerde bulunmuştur.[360] Nusret Paşa konu ile alakalı olarak Rusya'ya, Osmanlı topraklarına zorla göç ettirilmiş olan muhâcirlerin nasıl ve ne suretle iskân edilecekleri konusunda, Rusya'nın herhangi bir söz hakkına sahip olmadığını bildirmiştir.[361]

1866'da Çeçen muhâcirler, azar azar iskân yerlerine sevk edilmişlerdir. Son 3 kafile de Musa Bey mahiyetinde Kafkasya'dan Erzurum'a gelmiştir. Toplam 75 hanede 465 nüfusu olan bu kafileler önce Erzurum ve çevresinde misafir olarak tutulmuştur. Ancak bunların daha önceden Erzurum'a yerleştirilmiş olan Çerkes, Çeçen ve diğer Kafkas halkları ile beraber iskânı uygun bulunmamıştır. Bu nedenle

---

358 BOA. İ.MMS. 30/1264.
359 BOA. Meclis-i Vâlâ Riyaseti Defteri, (MVL 714/52).
360 BOA. MVL.713/105.
361 BOA. MKT. MHM. 341/27.

bu üç kafile Çeçen muhâcirin, Bayburt, Tercan, Erzincan ve Karahisar'a[362] iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.[363]

Aynı yıl Biga Sancağına iskân edilmek üzere Kerim Bey mahiyetinde 120 hane Yozgat'a kadar gelmişlerdir. Fakat kışın gelmesi ile birlikte bahara kadar misafir edilecekleri Karahisar ve Akdağ Kazalarına geçici olarak iskân edilmişlerdir. Daha sonraki günlerde, Çeçen muhâcirlerden 70 hane, Sivas/Aziziye'ye ya da Uzunyayla'da bulunan akrabalarının yanına gitmek istediklerini bildirerek eğer bu iskânlar mümkün olmayacaksa Yozgat'ta kalıcı olarak iskân edilmek istediklerini bildirmişlerdir. Fakat Yozgat'ta Çeçen muhâcirler için uygun arazi bulunamamıştır. Akabinde Konya valiliği ile iletişime geçilmiş, Konya Eyaletine bağlı Ereğli ve Ilgın kazalarında uygun iskân yerleri bulunarak muhâcirler bu bölgelere yerleştirilmişlerdir.[364]

1867 yılında ise Erzurum Vilayetinden Sivas'a nakil olunmak isteyen muhâcirler, Sivas'ın muhâcir kaldıracak gücü kalmaması nedeniyle, önce Şiran, Kelkit, Tercan bölgelerine yerleştirilmişler, ancak buranın uygun olmadığı anlaşılınca 1000 hane olarak Konya ve Niğde'ye dağınık olarak iskân ettirilmişlerdir.[365]

3.5. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Çeçen Göçleri

Kırım Savaşı sonunda Avrupa Devletleri ile yakınlaşma fırsatı bulan Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması ile bu yakınlaşmayı somutlaştırmıştır.[366] Rusya, bu anlaşmanın sonunda güneye inme politikasına bir süre ara vermiştir. Fakat bu arada Panslavizm hareketini daha geniş alana yayma fırsatı bulmuştur. Nitekim bu doğrultuda, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da çıkan milliyetçilik ayaklanmalarına destek vererek yeni bir Osmanlı Rus savaşının çıkmasına sebep olmuştur.[367]

---

[362] Akdağmadeni Kazasının gelişmesi ile ileriki tarihlerde idari birim olmaktan çıkmıştır. Yozgat (Karahisartatlısı) Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesine bağlı bir köy olmuştur. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*..., s.285.
[363] BOA. MVL.1052/27.
[364] BOA. MVL. 722/24.
[365] BOA. MVL. 1053/28.
[366] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2004)*, Der Yay., İstanbul 2015, s. 307.
[367] Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas*..., s. 84,85.

Bu sırada, 1870'de Fransa ve Prusya arasında çıkan Sedan Savaşı, Avrupa'da güç dengesini değiştirmiştir. Rusya, bu durumu fırsata çevirerek Paris Antlaşmasını imzalayan devletlere, ültimatom göndermiş ve Karadeniz ile ilgili olan tüm maddeleri yok saydığını bildirmiştir. Rusya'nın bu tavrı, Osmanlı Devleti dahil anlaşmayı imzalayan devletler arasında gerginlik yaratmıştır.[368]

Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşın yaklaştığını öngörerek, Müslüman halkları yanına çekmek adına 1877'de Afganistan'a elçi göndermiştir. Aynı zamanda Orta Asya'da yaşayan Müslüman halk ile de yakınlaşmaya çalışmıştır.[369]

Nihayetinde, İstanbul'da bulunan Rus elçiliği maslahatgüzarı, 23 Nisan 1877'de Osmanlı Hariciye Nazırına bir nota vererek Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin son bulduğunu açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra Sırbistan ve Karadağ Rus yanlısı politika izleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılmıştır. Yunanistan da Rusya yanında savaşa katılmak istediyse de İngiltere tarafından engellenmiştir. 22 Mayıs tarihinde ise Romanya Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir.[370]

Bu şartlar altında başlayan savaşı Osmanlı safında, Abdülkerim Paşa idare ediyor gibi görünse de yaşından mütevellit, ordunun fiilen idaresi, Müşir Ahmet Eyüp Paşa'nın uhdesinde yürütülmekteydi. Rusya tarafında ise savaş, II. Aleksandr'ın kardeşi Gran Duc Nicola tarafından yürütülmekteydi.[371] Osmanlı Devleti, Rus kuvvetlerine karşı iyi direnmesine rağmen tüm cephelerde mağlup olmuş, savaş sonunda önce Ayestefanos, ardından da Berlin Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.[372]

1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ortaya çıkan çetin koşullar ve belirsizlik ortamı Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin azalmasına neden olmuştur. Ancak bu süreçte daha önceki dönemlerde gelen muhâcirlerin yurt içindeki göçleri devam etmiştir. Çeşitli bölgelere iskân edilmiş olan Çeçen muhâcirleri de farklı nedenlerle yer değiştirme talebinde bulunmuşlar ve bir bunların kısmı iskân edildikleri yerlerden ayrılarak farklı yerlere

[368] Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2004),* s. 308.
[369] Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas...*, s. 86.
[370] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997, s. 518.
[371] Sâmiha Ayverdi, *Türk Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*, Turan Neşiyat Yay., İstanbul 1970, s. 223,226.
[372] Ayverdi, *Türk Rus Münasebetleri...*, s. 229.

yerleştirilmişlerdir. Örneğin; 27 Eylül 1888 tarihli belgede, Çeçen muhâcirlerden 39 hanede 250 nüfusun Sivas Vilayeti dahilindeki Çiftlik Viranı ve Kızılhane köylerine iskân edildikleri ifade edilmektedir.[373]

1889 yılına ait başka bir belgede ise; Bağdat'ın Horasan kazasına iskân edilmiş olan 381 nüfus Çeçen muhâcirinin[374] bu bölgenin arazisinin yetersiz olması nedeniyle 1891'de Deylem kazasına bağlı Erzeke bölgesine yerleştirilmelerinin daha uygun olacağı ifade edilmektedir.[375]

1893'de ise Diyarbakır/Resulayn'a iskân olunan 100 hane Çeçen muhâcirinin asayiş bozucu hareketlerinden ötürü her köye birer hane iskân edilmek sureti ile Mamuretülaziz Sancağına yerleştirilmişlerdir.[376]

1901 yılına ait belgede, Sivas'a iskân ettirilen 14 hanede 63 nüfus Suriye'de bulunan akrabalarının yanına gitmek için Muhâcirin-i İslamiye Komisyonuna başvuruda bulunmuşlardır. Başvuruları kabul edilerek, ulaşım araçları ile Kayseri'ye kadar getirilmişlerdir.[377] Kayseri'den sonra Niğde'ye daha sonra ise Mersine doğru yola çıkartılan muhâcirler, 14 hanede 70 nüfus olarak Suriye'ye iskânları gerçekleştirilmiştir.[378] Aynı yıl içinde sayıları bilinmemekle birlikte Konya'nın havasını beğenmeyen Çeçen muhâcirler Şam'a gitmek istediklerini devlet yetkililerine bildirmişlerdir.[379] Çeçenlerin yurt içindeki bu yer değiştirme istekleri Osmanlı Devleti'ni ekonomik anlamda zorlarken iskân hususunda karışıklığa sebebiyet vermiştir.

Kafkaslardan Osmanlı topraklarına göç ise 1895'ten itibaren münferiden ya da küçük gruplar hâlinde tekrar başlamıştır. Çeçenistan'ın Şatoy bölgesinden, Cilkhoy, Varandeoy ve Vaşandaruoy boylarına mensup muhâcirler, deniz yolunu kullanarak önce Batum'a daha sonra Trabzon yolu ile İstanbul'a gelmişlerdir. Fakat kendilerine ilk gösterilen yerleri beğenmemişler, daha sonra bunlar Engürü (Ankara) yolu ile Bozok yayalasına çıkmışlar ve Yozgat/Sorgun'a bağlı Güngören'e (Çeçen Ayvalı) iskân edilmişlerdir. Köyün ilk kuruluşundan itibaren muhâcirler Osmanlı Devleti'nin saflarında Ruslara karşı savaşmış daha sonra

[373] BOA. Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, (DH-MKT. 1545/82).
[374] BOA. DH.MKT. 1679/107.
[375] Ali Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Çeçen Göçü*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 88
[376] BOA. Bâb-ı Âlî Evrak Odası, (BEO. 193/14467).
[377] BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, (Y.MTV. 212/99).
[378] Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 94
[379] BOA.Y.MTV. 216/58.

Kazım Karabekir komutası altında Doğu Cephesinde ve son olarak Kurtuluş Savaşı'na katılmışlardır. Bu durum köyün nüfusunda azalmaya sebep olmuştur. Günümüzde bu köyde 8 Çeçen ailesi yaşamlarını sürdürmektedir.[380]

Osmanlı Devleti, 1900'den itibaren Osmanlı topraklarına göçen muhâcirlerin, ayrıntılı kayıtlarının tutulması hususunda mahalli Şahbenderleri uyarmıştır. Muhâcirlerin müracaatları esnasında isim ve unvanları, cins ve mezhepleri, hangi mahalden olduklarına dair ayrı bir defter düzenlenmesi istenmiştir. Bu minvalde tutulan kayıtlardan Çeçen muhâcirlerle ilgili çok daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir. Örneğin; 14 Aralık 1900 tarihinde Kafkasya ahalisinden Çeçen/Haçin taifesi, Karabulak kavminden Ali Bey maiyetinde 4 hanede 12 nüfus, Kafkasya'dan Erzurum'a gelmişler, daha sonra ise Muş'a iskân edilmişlerdir.[381] Bu tarihlerde Muş'un önemli bir iskân mahalli olduğu anlaşılmaktadır. 1901'de Şafi mezhebine mensup 28 nüfus,[382] aynı yıl Karaboyun kabilesinden 7 hanede 39 nüfus,[383], 1902'de Şafi mezhebine mensup 7 hanede 34 nüfus,[384] ve yine aynı yıl Erzurum'dan 14 nüfus Çeçen muhâcir Muş'a iskân edilmiştir. Bu süreçte Muş'a 127 Çeçen muhâcirin iskân edildiği vesikalarda ifade edilmektedir.[385]

Muş'ta bahsi geçen muhâcirlerin yerleştirildiği köyler, Arınç (Çöğürlü), Akpar (Akpınar), Arıncik (Kıyıbaşı) köyleridir. Ayrıca gayr-i resmi olarak Muş'un Varto kazasına yerleşen Çeçen muhâcirler de vardır. Bunlar, Tepeköyü, Zırıng (Kayalıköy), Aynan (Ulusırt), Doğdap, Çarbuhur (Bağiçi) köylerinde ikamet etmektedirler.[386] Devletin muhâcirleri Muş'a iskân ettirmesindeki sebep, boş arazileri tarıma açıp muhâcirleri bir an önce üretici durumuna getirerek vergi toplamak istemesidir. Diğer bir neden, bölgede kontrol altına alınmayan aşiretleri ve göçebeleri Kafkas muhâcirleri ile kaynaştırıp otoriteyi sağlayarak iç huzuru etkin hale getirmek istemesidir. Bunun yanında bölgede gayrimüslim nüfusun fazla

---

380 Yıldır, *Yitik Kule 2018*, s. 144,145.
381 BOA. İrade Hususi, (İ.HUS. 85/144).
382 BOA. MKT. MHM. 514/32.
383 BOA. İrade Dâhiliye, (İ. DH. 1389/7).
384 BOA. İ.DH 1389/7; BOA. MKT.MHM. 517/42.
385 BOA. MKT.MHM. 520/24.
386 Ahmet Öztürk ve Serap Toprak, "Kafkasya'dan Muş Yöresine Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1856-1905)", S. 43, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 449,450.

olması Osmanlı Devleti'nin muhâcirleri bu bölgeye yerleştirmesinin diğer bir nedenidir.[387]

1901'de Kafkasya'dan Ulak vapuru ile 23 hanede 170 nüfus İstanbul'a varmışlardır. Hükümetin izni olmadan gelen bu muhâcirler geri gönderilmek istense de bu mümkün olmamıştır. Bu kafilede 11 İnguş, 1 Çeçen aile, önce Sivastopol'e ulaşmış burada beklemekte olan çoğunluğu Çerkes/Kabardeylerden olan diğer Kafkas muhâcirleri ile birlikte bir Rus vapurlarına bindirilerek, İstanbul'a gelmişlerdir. Muhâcirlerin, burada gemilerden inmelerine izin verilmemiş ve bir gün sonra İzmit'e gönderilmişlerdir. Burada diğer muhâcir grupları ile birleşerek sayıları 1.210 kişiyi bulmuştur. Bu muhâcirler trenlere bindirilerek, önce Eskişehir'e gönderilmişler, oradan da kağnılar ile Ankara/Polatlı'nın çeşitli köylerine, 2'şer 3'er aile olarak iskân edilmişlerdir. Bazı muhâcirler ise burada, okul ve çeşitli kamu binalarına yerleştirilmişlerdir. Daha sonra bunlar, 3'er kişilik gruplara bölünerek, Biga, Sivas ve Beyşehir'e iskân ettirilmişlerdir.[388]

1903 yılında Konya/Beyşehir'e iskân edildikleri bilinen Çeçen muhâcirlerin, net sayılarına ulaşılamamıştır.[389] Aynı tarihte, Çeçen muhâcirlerin bir kısmı da Konya'ya getirilmişler ve burada Burhaniye Köyünü kurmuşlardır. Köyün tapusu üzerinde köyü kuran Çeçenlerin isimleri yazılıdır. Bunlar; Temişka oğlu Betişka, İshak oğlu Sait, Bekirko Timuroğlu, Cabili oğlu İshak, Eliser oğlu İdris, Baki oğlu Hacı İbrahim, Esbiy oğlu Salta, Hüsen oğlu Mehmet, Tahir oğlu Davut, Cahud oğlu Salta, Arslanbey, Cahud oğlu Sadullah, Cahud oğlu Taşlığa, Seski, Şarama, Asaf oğlu Hovanaf isimli Çeçen muhâcirlerdir.[390]

1903 yılında Ereğli Karaman arasında bulunan Ayrancı'ya da 200 nüfus Çeçen muhâcir iskân edilmiştir.[391]

Bir yıl sonra 1904'te Akdağmadeni Kazasına bağlı Ayvalı Köyü'ne de 25 hane Çeçen muhâcir yerleştirilmiştir.[392]

---

[387] Öztürk ve Toprak, "Kafkasya'dan Muş Yöresine...", s. 443.
[388] BOA. Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, (Y.A.HUS. 421/18); Yıldır, *Yitik Kule 2012*, s. 39,40.
[389] BOA. MKT-MHM, 524 /21.
[390] Yıldır, *Yitik Kule 2017...*, s. 38
[391] BOA. MKT.MHM. 518/12.
[392] BOA. MKT.MHM. 525/22.

İskân yerleri bilinip sayıları bilinmeyen Çeçen muhâcirlerlede mevcuttur. Örneğin; 1904'te Çeçen ve Rumeli muhâcirlerinin Ankara'ya iskân edildiği vesikalarda geçmektedir.[393] Yine aynı yıl içinde Suriye'nin Zerka ve Amman bölgelerinde de Çeçen muhâcirleri iskân edilmiştir.[394] Ancak buralara iskân edilen muhâcir sayısı belli değildir.

İlerleyen yıllarda, Osmanlı topraklarına sığınan Çeçen muhâcirlerden gerek uygun yerler bulunamadığı için gerekse iç ve dış siyasi karışıklıklar nedeniyle iskân edilmeyenler de mevcuttur. Nitekim 1918'de Diyarbakır Valiliği, iskân edilmeyi bekleyen 102 nüfus Çeçen muhâcirin yerleştirilmesi amacıyla yeni bir köy inşa edilmesi için hükümete başvurmuş ve olumlu cevap almıştır. Ancak hükümet, terk edilmiş bir köy var ise Çeçenlerin öncelikli olarak oraya yerleştirilmeleri yoksa fazla masraf olmaması için en uygun yerlerin tespit edilerek köyün oraya inşa edilmesini istemiştir.[395] Aynı zamanda sayıları belgelerde bulunmamakla birlikte Urfa, Maraş ve Mardin/Telermen'de Çeçen muhâcirlerin iskânları gerçekleştirilmiştir.[396]

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Çeçen muhâcirler Osmanlı topraklarına münferit olarak gelmişlerdir. Devlet, gelen muhâcirleri ilk olarak doğu illerine yerleştirmek istediyse de Rusya'nın itirazları ve bu illerde çıkan asayiş olayları ve muhâcirlerin çeşitli bahaneler iskân yerlerini değiştirmek istemeleri nedeni ile muhâcirler, genel olarak Sivas, Muş, Yozgat, Ankara, Konya, Suriye, Bağdat bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

---

393 BOA. MKT.MHM. 524 /21.

394 BOA. MKT.MHM. 524/39.

395 Erdal Taşbaş, "Diyarbakır'da Çeçen Muhâcirler ve Sebep Oldukları Asayiş Olayları" Osmanlıdan Günümüze Asayiş Olayları, Edl.: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 2018, s. 144,145.

396 Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı, (DH.ŞFR). 71/15; Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiye Ekleri, DH.İUM.EK 105/34.

3.6. Çeçen Muhâcirlerin Göç Yolları

Çeçenler, Osmanlı topraklarına göç eden diğer Kafkas halkları gibi deniz yolunu ve kara yolunu kullanarak Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Deniz yolunu kullanarak gelen muhâcirler, Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki limanlarında toplanmışlardır. Bu limanların en önemlileri; Batum, Sohumkale, Novoroski ve Kırım Limanlarıdır.[397]

Bu limanlardan diğer Kafkas halkları ile beraber karışık bir şekilde göç eden Çeçenler, Osmanlı toraklarına geldiklerinde iskân bölgelerine hemen yerleştirilmeyerek ilk olarak geçici iskân bölgelerine gönderilmişlerdir. Geçici iskân bölgeleri olarak genellikle muhâcirlerin Anadolu'ya giriş yaptıkları limanlara yakın ve sosyo-ekonomik açıdan muhâcirleri misafir etmeye uygun olan yerler tercih edilmiştir.

Devlet, uygulanan iskân siyaseti gereği ilk dönemlerde muhâcirleri istedikleri yerlere yerleştirirken ilerleyen süreçte göçün yoğunlaşması ile beraber muhâcirler, devlet tarafından uygun görülen yerlere iskân edilmişlerdir.

Muhâcirler, göç ederken çoğunlukla deniz yolunu tercih etseler de kara yolunu kullandıkları dönemler de olmuştur. Bunun sebebi, Karadeniz'de çıkan fırtınalar ve muhâcirlerin hayvanları ile birlikte göç etmek istemeleridir.

Rusya, Kafkasya'yı Ruslaştırma politikası uyarınca bölge halklarının göç etmesini teşvik etmekle birlikte, süreç içerisinde göç eden insan sayısının oldukça artış göstermesi bu nedenle de göç organizasyonunun yönetilemez bir hâle gelmesi nedeniyle Kafkaslardan Anadolu'ya göçe sınırlama getirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Rusya ekonomik ve politik nedenlerle Kafkaslarda nüfusun belli bir oranın altında azalmasını da istememiştir. Göç edenlerin sayısının artması, Osmanlı Devleti açısından da iskân yönetiminin zorlaşmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında oldukça sıkıntılı bir süreç yaşayan muhâcirler, zaman zaman vatanlarına geri dönme talebinde dahi bulunmuşlardır. Özellikle kara yolu ile yapılan göçlerde geriye dönmek isteyen muhâcir sayısı çok daha fazladır. Bunun nedeni kara yolu ile yapılan göçün, daha uzun ve meşakkatli olmasıdır. Kara yolu ile yapılan göçlerin en yoğun olduğu dönemde Rusya, bu durumdan rahatsızlığını Osmanlı idarecilerine

---

[397] Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, KTÜ, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Yay., Trabzon 1996, s. 78.

bildirmiş ve kendi içinde göç ile alakalı sıkı tedbirler almaya başlamıştır. İlk etapta göç edecek muhâcirlerden pasaport alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu uygulama göçü yavaşlatsa da tamamen durdurmaya yetmemiştir. Bunun üzerine Rusya, yeni bir kural ekleyerek muhâcirlerin, sadece onda birinin göç edebileceğini ve göçün sadece belirli limanlar dahilinde deniz yolu ile yapılabileceğini belirtmiştir. Ancak alınan tüm bu tedbirler göçleri engelleyememiştir.[398]

Osmanlı Devleti, iskânın sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için göçün bahar ayalarında yapılması hususunda Rusya ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Ancak Rusya, göçün kış aylarında da devam ettirmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin iskân faaliyetlerini iyi yönetmesini engellemiştir. Nitekim devlet, kışın gelen muhâcirlerin içinde bulundukları zor şartların ve çektikleri sıkıntıların dünya kamuoyuna yansımaması için oldukça hızlı hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında acele ile alınan kararlar ve tamamlanamayan hazırlıklar sevk ve iskân sürecinde bir dizi aksaklıkların yaşanmasına sebep olmuştur.[399]

Kara yolu ile Anadolu'ya gelen muhâcirler Ahılkelek üzerinden Gümrü'ye ulaşmışlar ve burada bir süre karantina altında tutulduktan sonra Kars'a gönderilmişlerdir. Kars, Kafkasya'dan gelen muhâcirlerin Anadolu'daki ilk durağı ve ilk dağıtım merkezi görevini görmüştür. Muhâcirler eğer mevsim şartları uygun ise buradan doğruca kalıcı olarak iskân edilecekleri yerlere sevk edilmişlerdir. Ancak kış ayları yaklaşmış ise öncelikle geçici iskân mahallerine gönderilmişlerdir. Erzurum, Çapakçur (Bingöl), Akdağ (Yozgat) bu süreçte geçici iskân mahalli olarak Çeçenlerin yerleştirildikleri bölgelerdir. Kara yolu ile gelen Çeçen muhâcirler genellikle Bayburt, Tercan, Erzincan, Karacahisar, Ereğli ve Ilgın bölgelerinde kalıcı olarak iskân edilmişlerdir.[400]

Muhâcirler kara yolundan ziyade ise deniz yolu ile Anadolu'ya giriş yapmışlardır. Burada Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Mersin, Antalya ve İzmir Limanları ön plana çıkmaktadır. Muhâcirler genellikle Trabzon ve İstanbul Limanlarından Anadolu'ya giriş yapmışlardır. Bir kısmı bu limanlardan başka

---

398 Jülide Akyüz Orat ve Mustafa Tanrıverdi, "Kafkaslardan Kars'a Hüzünlü Yolculuk" *Kafkas Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 220,221.

399 Orat ve Tanrıverdi, "Kafkaslardan Kars'a Hüzünlü...", s. 223.

400 BOA. MKT. MHM., 337-72; BOA. İ.MMS 30/1264; BOA. MVL. 714/52; BOA. MKT.MHM. 341/27; BOA. MVL. 722/24; BOA. İ.HUS. 85/144.

gemilere nakledilerek diğer limanlara sevk edilmişler ve oradan iskân mahallerine gönderilmişlerdir. Bir kısmı da başka limana sevk edilmeden mevsim şartlarına göre geçici ya da kalıcı olarak iskân edilmek üzere iç bölgelere kara yolu ile sevk edilmişlerdir. Özellikle Anadolu'nun iç kesimlerinde yer alan ve tarımsal potansiyeli olan bölgeler bu süreçte önemli iskân merkezleri olmuştur. Bunlardan biri olan Sivas'a, Trabzon ve Samsun üzerinden gelen çok sayıda Çeçen muhâcir iskân edilmiştir.[401] Deniz yolu ile gelip Trabzon'a bağlı Canik Sancağı ve Bafra Kazasın'da gecici iskân edilen Çeçen muhâcirler ise Çankırı, Tokat, Çorum, Amasya ve Canik Sancağının kazalarına dağıtılmışlardır.[402]

Erzurum, Trabzon Limanına gelen muhâcirler için de geçici iskân mahalli olarak ön plana çıkmıştır. Kara yolu ile Kars üzerinden ve deniz yolu ile Trabzon üzerinden gelerek Erzurum'da geçici olarak iskân edilen muhâcirlerden ilk gelenler buradan önce Sarıkamış/Soğanlı taraflarına yerelleştirilmişlerdir. Fakat Rusya Kafkas muhâcirlerinin doğu bölgelerine yerleştirilmesine sıcak bakmadığı için bu iskândan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine bunların önemli bir kısmı Viranşehir, Konya, Muş/Akpınar, Elâzığ ve Diyarbakır taraflarına gönderilmiştir. Diyarbakır'a yerleştirilenler bir süre sonra Suriye'ye iskân edilmek istemiş, devlet bu isteği kabul ederek bunların Bağdat Demiryolu güzergâhına yerleştirilmelerini uygun bulmuş ve çoğunlukla Konya üzerinden, Mersin Limanı vasıtasıyla iskânları sağlanmıştır.[403] Bu yolla Çeçen muhâcirlerin bir kısmı Suriye taraflarındaki Zerka, Amman, Sama ve Salt kazasına bağlı Ayn-ı Sublih mevkiine iskân edilmişlerdir.[404] Mersin Limanı, bu süreçte Adana, Beyrut, Suriye ve Ürdün'e taraflarına iskân ettirilecek muhâcirlerin sevk işlemlerinin yapıldığı önemli bir merkez konumunda olmuştur.[405]

Bu süreçte Çanakkale önemli bir iskân mahalli olarak ön plana çıkmıştır. Buraya gelen Çeçen muhâcirler daha çok Trabzon, Samsun, Sinop ve İstanbul

---

401 BOA., MKT.UM. 443/80; BOA., MKT.MHM. 210/55.
402 BOA., MKT.UM., 444/80.
403 Göktepe, *Kırım Savaşı Sonrası*..., s. 31; Orat ve Tanrıverdi, "Kafkaslardan Kars'a Hüzünlü...", s. 225; Taşbaş, Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır...", s. 143; BOA. MKT.MHM. 514/32; BOA. MKT.MHM. 520/24; BOA. MKT.UM. 478/10; BOA. BEO. 193/14467; BOA. Y.MTV. 212/99.
404 BOA. MKT.MHM. 524/39; BOA. MKT.MHM. 530/32.
405 Mehtap Ergenoğlu, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Uzanan Bir Göç Öyküsü: Mersin Atlılar Köyü", 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyon, Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR Yay., İstanbul 2014, s. 387,388.

limanlarından nakledilerek Erdek'te karaya çıkanlardır. Bunlar çoğunlukla Alman çiftliği olarak bilinen Tahirova'da iskân edilmişlerdir. Fakat bölgenin bataklık olması nedeniyle muhâcirler daha sonra Krabiga yolu üzerinden Çınardere, Çınarköprü köylerine ve Dimetoka taraflarına iskân edilmişlerdir.[406] Zamanla Biga'da muhâcir iskân etmeye imkân kalmamış ve 1883 yılı itibari ile muhâcir kabul edilememiştir. Bu kararın ardında Trakya'da biriken muhâcirler deniz yolunu kullanarak İzmir, Antalya, gibi limanlara ya da kara yolu ile İstanbul, İzmit, üzerinden Anadolu'ya sevk edilmişlerdir.[407]

Antalya, limana sahip olması münasebeti ile muhâcirlerin kalıcı iskân bölgelerine yerleştirilmeleri için bir geçiş güzergahadır. Aslında geniş tarım arazileri, elverişli iklimi ile muhâcir iskânında oldukça müsait bir yer olmasına rağmen istisnalar haricinde bu bölgeye muhâcir iskân edilmemiştir. Bunun nedeni, Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nün kentteki antik yerleri korumak maksadı ile sürekli hükümete telkinlerde bulunmasıdır.[408]

İzmir ve Aydın çevresine iskân ettirilen muhâcirlerin ise deniz yolunu kullandıkları görülmektedir. Muhâcirler, İzmir Limanı'na indirildikten sonra geçici olarak İzmir ve Saruhan yerleştirilmiş ve daha sonra, kara yolu ve trenler ile Aydın, Manisa ve Bolu taraflarına gönderilmiştir. Aydın ve kazalarına yerleştirilen muhâcirlerden bir kısmının ilerleyen dönemlerde Kayseri/Köstere kazasına bağlı Harmancık'a[409] ve Sivas'a yerleştirildiği tespit edilmiştir.[410] Çeçen muhâcirlerin bir kısmı Oleng vapuru ile İzmit'e gelmiş daha sonra karayolu ile Eskişehir'e iskân ettirilmişlerdir.[411]

Çeçenler ve diğer Kafkas halkları tarafından kullanılan diğer bir güzergâh ise şüphesiz İstanbul ve çevresidir. Bu süreçte Kafkasya'dan yola çıkan çok sayıda Çeçen ve Kafkas muhâcirin deniz yolculuğu İstanbul'da son bulmuştur. Burada bir

---

406 BOA. MKT.MHM. 193/21; MKT.MHM. 196/13; MKT.MHM. 193/59.
407 Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 97.
408 Erdal Taşbaş, "19. Yüzyılın Sonlarında Antalya'da Göçmen İskânı (1864-1900)", 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyon, Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR Yay., İstanbul 2014, s. 360.
409 BOA. MKT.MHM. 198/2; BOA. MKT.UM. 464/60; Pul, "Tomarza'ya Gelen Çeçen...", s. 162.
410 Göktepe, *Kırım Savaşı Sonrası...*, s.30; BOA. MKT.MHM. 222/38; BOA. MKT.MHM. 222/38.
411 BOA. Hâriciye Nezâreti Tahrîat-ı Hâriciye Odası, (HR.TH. 253/107); BOA. Y.A.HUS. 421/18.

süre bekletilen muhâcirler kendileri için uygun iskân mahallerinin bulunmasından sonra yerine göre deniz ve kara yolu ile sevk ve iskâna tabi tutulmuşlardır.[412]

3.7. Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti

Osmanlı Devleti, XIX yüzyılda hem iç hem de dış problemlerle meşgul olurken aynı zamanda bu problemlerin yol açtığı ekonomik sıkıntılarla da baş etmek zorunda kalmıştır. Balkanlarda milliyetçilik akımının etkisi ile meydana gelen isyanlar, Osmanlı Devleti'ni güçsüzleştirirken, Rusya gibi genişleme siyaseti takip eden devletleri ise güçlendirmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin ordu düzeninde değişikliğe gitmesi ve ekonomik anlamda ordunun ihtiyaçlarının tam donanımlı bir şekilde karşılanamaması, devlet kurumlarında liyakatsiz kişilerin yozlaşmaya sebep olması, devletin dış politikada yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti, çeşitli sebeplerden dolayı vatanlarını terk etmek zorunda bırakılan Kafkas muhâcirlerine kapılarını açarak her türlü ekonomik yardımı yapmıştır.[413]

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren boş arazilerin tarıma açılması amacıyla bu bölgelere konar-göçer halkları yerleştirme politikası izlenmiştir. Bu yolla devleti hem ekonomik durumunu canlı tutmayı hem de bölgede şekavette karışan halkın, bir nevi önünü kesmeyi hedeflemiştir. Fakat XVIII. yüzyıldan itibaren devlet toprak kaybına uğrayınca, Osmanlı topraklarında geniş çaplı iç göç yaşanmıştır. Nüfus hareketliliği ile beraber, devletin hem ekonomik yapısı hem de asayiş meseleleri, devlet düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Buna rağmen devlet, kuzey Kafkasya'dan yapılacak olan göç hareketini destekleyen adımlar atmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti de yapılacak olan göçten birtakım beklentiler içerisindeydi. Son dönemlerde yaşanılan savaşlar devletin hem askeri gücünü hem de Müslüman nüfusunu azaltmıştı. Devlet bu bağlamda Kafkas muhâcirleri Hıristiyan nüfusun fazla olduğu bölgelerde Müslüman nüfusu çoğaltmak, devletin içinde milliyetçilik esaslı ayaklanmalarda Kafkas muhâcirlerini askeri güç unsuru

---

412 Mehmet Yılmaz, *Konya Vilâyetinde Muhâcir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, s. 188; Hüseyin Muşmal ve Mustafa Çetinaslan, "Beyşehir İlçe Merkezindeki Çeçen-İnguş Muhâcirlerine Ait Mezar Taşları", S. 16, *Tarih Okulu* Dergisi, 2013, s. 425; Yılmaz, *Konya Vilâyetinde Muhâcir...*," s. 188; BOA. MKT.MHM. 517/21.

413 Hamza Yerli, *1877-1878 Osmanlı-Rus HarbiSonrası Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Göçlerin Yol Açtığı Sorunlar (1877-1900),* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2017, s. 56

olarak kullanmak ve bölgeyi iyi tanıyan Kuzey Kafkasya halkını da Rus-Kozak birliklerine karşı kullanmak gibi beklentileri vardı. Nitekim II. Abdülhamit'in şu sözleri bu görüşü destekler niteliktedir.

> "*Osmanlı Devleti ordunun asker ihtiyacını Rumeli ve Arabistan'da birkaç yer müstesna olmak üzere Anadolu ahalisinden karşılamaktaydı. Bu hal biraz daha devam ederse asker ihtiyaçlarımızı asla karşılayamayan bu nüfus, askerlik sıkleti altında bütün bütün ezilip hükümetin her hususta dayanağı olan Anadolu kıtasının İslam unsuru başka sebebe kalmaksızın yalnız bu sebepten mahv olarak harp halinde devlet asker bulamayacaktı.*"[414]

Bunun yanında muhâcirlerin kabul edilmesiyle birlikte devletin imarı daha çok artış gösterecek mirî araziler ve sahipleri tarafından terk edilen topraklar muhâcirlere verilerek tarım ve ekonomi alanında gelişme sağlanacaktı.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, çeşitli bölgelerden yapılan göç hareketliliği ile karşı karşıya kalmıştır. İlk yıllarda muhâcir iskânı ile ilgili herhangi bir teşkilat kurulamamış, merkezden gönderilen emirnameler ile muhâcir işleri yürütülmeye çalışılmıştır. Fakat 1859 yılından itibaren Kafkasya'dan Osmanlı devletine yapılan göçler ve özellikle bu göçlerle birlikte İstanbul'da 10.000 aşan Kafkas muhâcirinin yığılması sonucunda göç işlerinin Şehremaneti ile yürümeyeceği anlaşılarak muhâcir işlerinin yeni kurulacak olan muhâcirîn Komisyonu tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.[415]

3.8. Muhâcirler ile İlgili Komisyonlar ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın son çeyreğinden[416] itibaren yoğun göç alan bir devlet konumuna gelmiş olsa da göç işleri ile ilgilenecek düzenli bir kuruluş bulunmamaktaydı. İskân faaliyetlerinde idari organlar sorumlu tutularak merkezden gelen emirler doğrultusunda hareket edilmiştir.[417] Bu uygulama muhâcirler ile ilgili kısa vadede geçici yasalar çıkarılmasına sebep olurken muhâcir

---

[414] Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Kafkas*..., s. 20-22.
[415] Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhâciri İskan Politikası", *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 588,589.
[416] Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhâcirin Komisyonları ve Faaliyetleri*, (1860-1923) Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018, s. 76.
[417] Saydam, *Kırım ve Kafkas* Göçleri..., s. 102.

sayısının artması ile devleti, uzun vadede kanun çıkarmaya teşvik etmiştir.[418] Önceleri muhâcir işleri ile Ticaret Nezareti ve Şehremaneti'nin işbirliği ile çözülmeye çalışıyordu.[419] Fakat muhâcir sayısının artması ve Şehremanetinin görev ve sorumluluğunun farklı olması[420] muhâcir işleri ile ilgilenecek yeni kurumların oluşmasını mecbur kılmıştır.[421]

Muhâcirîn Komisyonu ve Faaliyetleri

Muhâcirin Komisyonu, Meclis-i Vâlâ'nın görüşleri doğrultusunda Sultan Abdülmecid'in 5 Ocak 1860 tarihli iradesi, ile eski Trabzon valisi Hafız Mehmet Paşa[422] başkanlığında kurulmuştur. Konu hakkındaki bilgi ve tecrübesinden ötürü şehremaneti ikinci muavini olan Asım Bey de bu komisyonda görevlendirilmiştir. Komisyonun görevleri; merkezden gelen emirleri yerine getirmek, muhâcirleri belirlenen yerlere iskân ettirmek ve tayinat dağıtmak olarak karara bağlanmıştır.[423]

Muhâcir sayısının fazla olduğu bölgelerde yöneticiler kendi bünyesinde özel birimler kurarak iskân işleri ile ilgilenmeleri için görevliler tayin etmiştir. Göçün boyutunu tam anlamı ile tahmin edemeyen Bab-ı Âli, önceleri bu uygulamaya karşı çıkmış olsa da muhâcir sayısının artması ile kararın doğruluğu ortaya çıkmıştır. Bu kararın ardından çok zaman geçmeden muhâcirlerin kesintisiz Osmanlı Devleti'ne intikal ettiği görülmüştür. Bu yoğunluk sebebi ile komisyon başkanı Hafız Paşa iskân işleri ile ilgilenmesi için Sivas'a gönderilirken yerine Trablusgarp valisi İzzet Paşa görevlendirilmiştir. Muhâcirlerin kış gelmeden iskân

[418] Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhâcirin...*, s. 42
[419] Saydam, *Kırım ve Kafkas* Göçleri..., s. 102.
[420] 1271 (1855) tarihli Nizamname Layihası'nda Şehremaneti'nin görev ve sorumlulukları; Zaruri ihtiyaç maddelerinin bulunmasını sağlar, Narh tespitini ve kontrolünü yapar, yol kaldırım yapım ve onarım işlerini yürütür, şehirin temizlik işleri ile ilgilenir, çarşı, pazar yani insanların toplu olarak bulunduğu yerleri ve esnaf kontrolünü yapar, malları fiyat ve kalite yönünden denetimini yapar, önceden İhtisap Nezareti tarafından toplanan devlete ait vergileri toplayıp maliyeye teslim eder. Bkz.: İbrahim Koca, *Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersaadet Belediye Teşkilatı (Şehremaneti) (1855-1313)*, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 26.
[421] Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhâcirin...*, s. 77.
[422] Çerkes asıllıdır. Enderunda yetişerek önce Nizamiye ordusunda binbaşı daha sonra miralay en son süvari livası olmuştur. Osmanlı Devletinde Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Musul, Yanya, Üsküp, Bosna, Edirne, Konya, Trabzon valiliklerinde görevlendirilmiştir. 3 Mayıs 1866 yılında vefat etmiştir.
https://www.biyografya.com/biyografi/10040 E.T: 18/08/2020, 22:42.
[423] Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete* Muhâcirin..., s. 77,78.

işlerinin tamamlanması amacı ile İstanbul pâyelerinden[424] Necip Efendi, Edirne mutasarıfı Bircan Paşa, Reşid Efendi, Mekke-i Mükereme pâyelelerinden Mısır mollası Şakir Efendi ve mevâli-i kirâmdan Seyfeddin Efendi muhâcirîn komisyonunda görevlendirilmişlerdir. Ancak Bab-ı Âli'nin tüm imkanlarını kullanmasına rağmen iskân işleri istenilen biçimde yerine getirilmiyordu.[425] Bilhassa Anadolu'ya gönderilen iskân memurlarının görevlerini kötüye kullandıkları, her türlü hırsızlığı yaptıkları, devletin muhâcirler için yaptığı yardımları israf ettikleri ve bu yolla hazineyi zarara uğrattıkları muhâcirîn komisyonuna gönderilen raporlarda belirtilmiştir.[426]

Aynı zamanda 1865 yılında çok sayıda Çeçen'in Kars üzerinden Osmanlı Devletine giriş yapacağının duyulması üzerine Mirliva Nusret Paşa bölgeye gönderilmiş hem daha önce yerleşmiş olan muhâcirlerlerin durumunu sorgulayıp denetlemiş hem de Erzurum Muhâcirîn Komisyonu ile birlikte on ay bölgede çalışmalarını sürdürmüştür.[427] 1865 yılının sonlarına doğru muhâcir sayısının azalması ve daha önce gelenlerin üçte ikisinin yerleştirilmiş olması muhâcir komisyonuna ihtiyaç duyulmadığı algısı yaratmış ve komisyon binası olan Hamidiye vakıf dairesi[428] askeri amaçla kullanılmak üzere devredilmiş ve 1 Mayıs 1877'de komisyonun kapatılması kararlaştırılmıştır.[429]

Umûm Muhâcirin Komisyonu

Bu komisyon II. Abdülhamid döneminde, 1878 yılında Yıldız Sarayında kurulmuştur. Daimî on üyesi olmakla birlikte işlerin yoğunluğuna göre üye sayısı azaltılıp arttırılmıştır. Komisyonun başkan yardımcılığını Hazine-i Hassa Nazırı Said Paşa yapmıştır. Komisyon, zaman zaman muhâcirlerin iskân ve iaşe ihtiyaçları ile bizzat ilgilenmiş olsa da aslında üst komisyon olarak alt komisyonların tüm işlerini takip etmekle görevliydi. Padişah'ın doğrudan desteği olduğu için komisyonun tüm söylevleri bir emir mahiyeti taşımaktaydı. Alt komisyonlar özenle

---

[424] "Görev derecesi", "rütbe", "mertebe" anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılından sonra sıkça rastlanan bir terimdir. Müderrislerin, kadıların ve askerlerin tayin ya da telfileri için kullanılmıştır.
Bkz.: Fahri Unan, "Pâye", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 34, İstanbul 2007, s. 193-194.
[425] Saydam, *Kırım ve Kafkas* Göçleri..., s. 108,109.
[426] Saydam, *Kırım ve Kafkas* Göçleri..., s. 111.
[427] Saydam, *Kırım ve Kafkas* Göçleri..., s. 113.
[428] Küçük, *Biga Kazası'nda Muhâcir...*, s. 28.
[429] Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, s. 109.

takip edilirdi. Herhangi bir sorunun yaşanması durumunda ya da görevlilerin sorumluluklarını kötüye kullanmaları durumunda komisyonun yaptırım uygulama yetkisi vardı. Bu uygulama kurumlar arası disiplini sağlamaktaydı. Komisyon alt komisyonda çalışan görevlilerin rütbesine bakmaksızın dinleyebilir fikir alışverişinde bulunabilirdi. Muhâcirler ile ilgili dilekçeleri bizzat ilgili kurumlara sevk ederdi. Ayrıca muhâcirler ile ilgili bir vilayette sorun yaşandığında doğrudan vilayetin en üst yöneticisi ile muhatap olunurdu. Bu durum işlerin daha hızlı yürütülmesini sağlamaktaydı. Komisyonun bir nizamnamesi yoktu. Fakat komisyonun toplantı tutanaklarını kayıt altına alabilmesi için iki defteri mevcuttu. Bu defterlerin biri her gün padişaha takdim edilir, diğeri ise komisyonda kalırdı.[430] Umûm Muhâcirîn Komisyon'unun görevi çok uzun sürmemiş ayını yıl içerisinde kapatılma kararı alınmıştır. Bunun sebebi Osmanlı topraklarına çok fazla muhâcirin düzensiz bir biçimde giriş yapması ve bu nedenle aynı amacı taşıyan birden fazla kurumun açılmasıdır. Bu durum, zaten ekonomik bakımdan zor durumda olan Osmanlı Devleti'nin, maddi anlamda büyük bir külfetin altına girmesine sebep olmuştur. Bu yüzden komisyonun görevine padişah tarafından son verilmiştir.[431]

Muhâcirn-i İâne Komisyonu

Osmanlı Rus savaşlarında (1877-1878) Rus ordularının Tuna'yı geçmesi, birçok Müslüman ve Hıristiyan vatandaşın Osmanlı Devleti'ne göç etmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine 29 Temmuz 1877'de Şehremaneti bünyesinde bir başkan, başkan yardımcısı, on üye, bir kâtip ve bir sadık emirden oluşan "Muhâcir İâne Komisyonu" kurulmuştur. Haftanın her günü toplanacak olan komisyonun görevleri; din ayrımı yapmaksızın muhâcirlerin refahını sağlamak, iskân edilen muhâcirlerin durumlarını takip etmek, yardıma muhtaç ve sağlık durumları kötü olanları tespit ederek gerekenleri yapmak, muhâcirlere iş tahsis etmek, zanaatkar olan muhâcirlere sermaye tahsis ederek zanaatlarını icra etmelerini sağlamak ve bütün bu yapılanlarla ilgili tutanakları tanzim etmek olarak belirlenmiştir.[432]

[430] Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s. 117; Küçük, *Biga Kazası'nda Muhâcir...*, s. 57; Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete* Muhâcirin..., s. 104,105.
[431] Erdem, Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhâcirin…, s. 112-113.
[432] Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s. 120,121.

Muhâcirîn İâne Komisyonu'nun tüm görev ve yükümlülükleri 25 Şubat 1878'de Şehremanetine devredilerek kapatılmıştır.[433]

Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi

Osmanlı Devleti'nin savaşlarda aldığı yenilgiler ve göçler devletin maddi imkânlarını oldukça zayıflatmıştır. Ayrıca yerel halk tarafından da muhâcirlere artık herhangi bir maddi-manevi destek gelmemeye başlamıştır. Bu sebeple Avusturya-Macaristan konsolosluğu Osmanlı Devleti'nin maddi yükünü hafifletmek amacıyla 22 Ocak 1878 yılında Milletlerarası Muhâcirlere Yardım Komitesini kurma kararı almıştır.[434]

Komite üyeleri yabancı uyruklu olup 83 kişiden oluşmaktaydı.[435] Komite, yardımların muhâcirler arasında pay edilmesi için kendi içinde Avrupa yardım toplama komitesi, İstanbul yardım toplama komitesi ve yürütme komitesi olarak üç alt komisyon oluşturmuştur.

Komite, dünya kamuoyuna çağrıda bulunarak 30.204 lira 61 kuruş (686.448 frank) yardım toplamıştır. Bu yardımlar ile muhâcirlere üç milyon tayın yardımı yapılmış, on dört fırın ile yaralı ve hasta muhâcirlerin tedavi olmaları amacıyla yedi yüz yetmiş yatak kapasiteli dokuz hastane inşa edilmiştir. Bunun yanında muhâcirler, yevmiyeleri komite tarafından karşılanmak üzere, yol yapımında çalıştırılmıştır. Fakat zamanla gönderilen para azalınca 9 Nisan 1879 yılında komite kapatılmıştır.[436]

İâne-i Muhâcirîn Encümeni (Muhâcirîn-i Muâvenet Cemiyeti)

Bursa milletvekili Rıza Efendi tarafından muhâcir yoğunluğunun artması nedeni ile 1877'de kurulmuştur. Encümenin kuruluşundaki amaç, İstanbul/Sirkeci iskelesine gelen muhâcirleri karşılamak ve maddi yardımda bulunmaktır. Cemiyet, 13 Şubat 1878'de görev ve yetkilerini, II. Abdülhamit himayesinde faaliyet

---

433 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, s. 112.
434 İpek, *Rumeliden Anadoluya Türk...*, s. 113.
435 Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, C.1, S.1, İstanbul 1980, s. 159.
436 İpek, *Rumeliden Anadoluya Türk...*, s. 113,114.

gösteren İâne-i Muhâcirîn Encümenine devretmiş ve bu isim altında faaliyetlerini sürdürmüştür.[437]

Sermâye-i Şefkat-i Osmaniyye (Turkish Compassionate Fund)

Baroness Burdett Coutts öncülüğünde, 1878 yılında kurulan cemiyet, 9 Şubat 1878 yılına kadar sadece İngiliz yardımseverlerin desteği ile 24.000 İngiliz lirası toplamış ve cemiyetin İstanbul temsilciliğini yapan Layard'a gönderilmiştir. Cemiyet, özellikle muhâcir kadın ve çocuklara yapmış olduğu yardımlarla ön plana çıkmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulan "Darphane Muhâcir Nisa Hastanesi" ve Kalender Camii karşısındaki handa açılmış olan 55 yataktan oluşan muhâcir kadınlara hizmet veren hastanelerin ve 50 yetim çocuğun tüm masraflarını üstlenmiştir. İstanbul'da cemiyete tahsis edilmiş olan fırınlarda, günde on bin muhâcire hizmet verilmiştir.[438]

Sistemli ve disiplinli bir çalışma tarzı benimseyen cemiyet, tüm bu ihtiyaçları Layard'ın gözlemleri doğrultusunda yerine getirmiştir. Ayrıca cemiyetin hizmetleri devlet erkanının da dikkatini çekmiş olacak ki birçok memuru terfi ettirilip ödüle layık görülmüştür.[439]

İdare-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu

Osmanlı-Rus (1877-1878) savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile beraber Osmanlı Devleti toprak kaybına uğrayınca bölgede yaşayan Müslümanlar mülteci konumuna düşmüştür. Bir milyonu aşkın Osmanlı vatandaşı, bulundukları coğrafyalardan ayrılarak Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bu durum karşısında insanların belli bölgelerde yığılmalarını önlemek ve göçmen işlerini daha iyi yönetebilmek adına lağvedilmiş olan Muhâcirîn Komisyonunun yerine Sadık Paşa önderliğinde 18 Haziran 1878 tarihinde İdare-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu ve bu komisyona bağlı olan İdâre-i Umûr-ı Hesabiye ile İdâre-i Umûr-ı İskâniye şubelerinin kurulması kararı verilmiştir.[440]

---

[437] İpek, *Rumeliden Anadoluya Türk...*, s. 110.
[438] İpek, *Rumeliden Anadoluya Türk...*, s. 115.
[439] Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete* Muhâcirin..., s. 237; Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s.123.
[440] Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Kafkas...*, s. 27.

Talimatnameye göre komisyonun göre asli görevi, muhâcirlerin belirtilen yerlere yerleşimleri sağlanana kadar tüm ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu kapsamda, İdâre-i Umûr-ı Hesabiye şubesi muhâcirler için yapılan her türlü harcamanın maliye kanunu hükümlerine bağlı olarak kayıt altına alınması ile işini yürütmüştür. Yardımlar, herhangi bir suiistimale meyil vermemek adına komisyon üyelerinin huzurunda yapılmıştır. Ayrıca bir sorun ile karşı karşıya kalınınca bundan direkt katipler sorumlu tutulmuştur. İdâre-i Umûr-ı İskâniye şubesi ise muhâcirlerin sevk ve iskânı ile ilgili tüm konuları İdare-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonuna bildirmek ve bu konular ile alakalı merkezden gelecek kararları uygulamak ile yükümlü tutulmuştur. Muhâcirlerin çok fazla olması hasebiyle iskân işlerinde herhangi bir karışıklığa sebep olmamak için vapur saatlerini ve hangi iskeleden kalkışın gerçekleşeceği beş gün önceden muhâcirlere duyurmaları gerekmekteydi. Muhâcirlerin varış noktasına ulaşmaları ile birlikte çeşitli yerlere sevk olunacakları için tren ve iskelelere muhâcirleri götürecek ve kaç kişi oldukları kayıt altına alınmıştır. Ayrıca yakınlarının yanına gitmek isteyen muhâcirler komisyon tarafından hoşgörü ile karşılanıp sevklerinin gerçekleşmesi için istekleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu iki şube haricinde belediyeler bünyesinde iskân işleri ile ilgilenmeleri amacıyla yirmi şube daha açılmıştır.[441]

Komisyon on yedi yıl boyunca görevini sürdürse de iskân edilmeyi bekleyen muhâcir sayısının giderek azalması nedeniyle 19 Eylül 1894'te kapatılmıştır. Bu tarihten sonra göç işleri, Dâhiliye Nezârati ile Şehremaneti uhdesine bırakılmıştır.[442]

Muhâcirîn Komisyon-ı Âlîsi

Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında 1897 yılında patlak veren savaş, Osmanlı Devleti'ne, Balkanlar'dan büyük bir göç başlatmıştır. Bu durum karşısında, göçler tamamen son bulana kadar haftada üç kez toplanmak ve altı ayda bir muhâcirler ile ilgili rapor hazırlamak kaydı ile Muhâcirîn Komisyon-ı Âlîsi kurulmuştur. On altı maddelik nizamnamesine göre komisyonun görevleri şu şekildedir;[443]

---

[441] Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete* Muhâcirin..., s.. 113-115.
[442] Orat, Arslan ve Tanrıverdi, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Kafkas*..., s. 28.
[443] Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik"..., s. 161.

- Muhâcirlerin iskân ettirileceği müsait alanlar tespit etmek,
- Hazineden ve halktan toplanan yardımların kayıtlarını tutmak,
- Muhâcirlerin iskânı için gerekli olan tren ve vapur ücretlerini bölge yöneticilerinden temin etmek,[444]
- Muhâcirlerin iskelelerde yığılmalarını önlemek için uygun alanlarda geçici iskân yerleşimleri oluşturmaktır.[445]

1913 yılına kadar görev yapan komisyon bu yıldan sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlı genel müdürlük hâline gelmiştir. [446]

Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu

Komisyonun kurulmasında Osmanlı Devleti'ne gelen muhâcirlerin büyük çoğunlukla Müslüman olması etkili olmuştur. 22 Şubat 1899 tarihinde kurulan bu komisyonun görevi, çeşitli bölgelerden gelecek muhâcirlerin, Anadolu ve Rumeli topraklarına yerleştirmek ve bu bölgelerde Müslüman nüfusun arttırılmasını sağlamaktır.[447] Aynı zamanda, komisyonun iş yükünü hafifletmek amacıyla 27 Mayıs 1900'de Taharri-i Araz-i Hâliyye adı altında bir bilim kurulu kurulmuştur. Komisyonun sebebi ve tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte 1908 yılı içerisinde kapatıldığı düşünülmektedir.[448]

Bu komisyonlar devlet gözetiminde daha çok muhâcirlerin geçiş güzergahları üzerinde kurulmuştur. Komisyonların başkanları ise genel olarak göç hususunda tecrübeli devlet adamlarından seçilmiştir. Muhâcir komisyonları kuruldukları zaman tek bir birim olarak kurulsalar da göç yoğunluğunun artması ile beraber kendi içlerinde alt komisyonlara ayrıldıkları dönemlerde olmuştur. Aynı zamanda devletin ekonomisin kötüye gitmesi ile muhâcirler için halktan yardım topladığı dönemlerde olmuştur. Fakat bu yardımlar kısa süre içerisinde kesilince devreye, milletler arası komisyonlar girmiş ve yurt dışından muhâcirler için yardım toplamışlardır. Bu komisyonların görev ve yetkileri ise genel olarak şu şekildedir;

---

[444] Küçük, *Biga Kazası'nda Muhâcir...*, s. 61.
[445] Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik"..., s. 162.
[446] Küçük, *Biga Kazası'nda Muhâcir...*, s. 61.
[447] Erdal Taşbaş, *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhâcirin-i İslamiye Komisyonu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2011, s. 142,150.
[448] Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e* Muhâcir…, s. 139.

muhâcirleri karşılamak ve geçici iskân bölgelerine yerleştirmek, bu süre zarfında muhâcirlerin tüm ihtiyaçlarının karşılamak. Bunun dışında komisyonlar muhâcirler iskân olunduktan sonra da yardımlarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu faaliyetleri bazı komisyonlar nizamnamesi olmadan yürütmeye çalışsa da ayakta kalamayarak ya kapatılmış ya da görev ve yetkilerini başka bir komisyona devretmiştir.

3.9. Çeçen Muhâcirlere Yapılan Yardımlar

3.9.1. İaşe ve Yevmiye Yardımları

Osmanlı topraklarına gelen muhâcirler, tüm malını ve mülkünü geldikleri yerde bıraktıkları için iskânları sağlayıncaya kadar devlet tarafından kendilerine yiyecek ve yevmiye yardımı yapmıştır.[449] Bu süreçte sadece devleti değil, muhâcirlere yardım için kurulmuş olan çeşitli komisyonların ve halkın da önemli yardımları olmuştur.[450]

Osmanlı topraklarına göç ettirilen muhâcirlerin çoğunun yoksulluk ve sefalet içinde yola çıktıkları tespit edilmiştir. Muhâcirler neredeyse yanlarına hiçbir şey almadan, alelacele yola çıkmak zorunda kalmışlardır. Gemi ile gelecek olanlar fazla ağırlık olmaması için yanlarında getirdikleri hayvanlarını limanda bırakmışlar ya da yok pahasına satarak gemiye binebilmişlerdir. Bu zor koşullar altında vatanlarından zorla göç ettirilen muhâcirler, aynı zamanda gemide sefalet içinde yolculuğa tabi tutulmuşlardır. Böylesine zor şartlar altında Osmanlı topraklarına gelen muhâcirler için kalıcı olarak iskân edilecekleri yerlere varıncaya kadar yardımda bulunmuştur. Yardımlar başlangıçta ayni olarak yapılsa da daha sonraki süreçte nakdi yardım olarak kişi başına ödeme yapılmıştır. Yapılan yardımlar ve bu yardımların miktarları ise muhâcirlerin yerleştirildikleri bölgeye göre değişiklik göstermiştir.[451]

Muhâcirlere öncelikle göç esnasında iskân mahalline varıncaya kadar, yol boyunca iaşe yardımı yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Erzurum'a iskân olunmak üzere yola çıkarılan Kumuk ve Çeçen muhâcirler Bayburt merkeze vardıklarında

---

[449] Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...,* s. 127.
[450] Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s. 162.
[451] Engin Kırlı, *19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2001, s. 225,224.

kendilerine 1.216 kuruş ekmek bedeli verilmiştir.[452] Bu muhâcirlerden Tolos Efendi ve takımı olan 25 hanede 91 nüfus Dersadet'e gelerek Bolu'daki akrabalarının yanına iskân edilmek istediklerini dile getirmişlerdir. Bu istekleri hoşgörü ile karşılanarak, iskân mahallerine yerleşinceye dek kendilerine yevmiye verilmesi uygun bulunmuştur.[453]

Muhâcirler geçici iskân mahallerinde misafir olarak kaldıkları süre içerisinde de kendilerine yardımlar yapılmıştır. Yapılan yardımların başında gıda yardımları gelmektedir. Muhâcirlerin kalıcı olarak iskân edilinceye kadar günlük gıda ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ellerinde fukara pusulası bulunan muhâcirlere günlük yarımşar okka nân-ı azîz/ekmek dağıtımı gerçekleştirilmiştir.[454]

Ekmek yardımının yanında muhâcir aileleri için ayrıca yevmiye adı altında günlük nakdi yardım da gerçekleştirilmiştir. Örneğin; 1860'da, Saruhan Sancağı ve köylerine iskân edilmesine karar verilmiş olan, 269 hanede 1.210 nüfus Çeçen muhâcirden fukara pusulası verilmiş olanlara, iskân edilinceye kadar günde yarımşar okka ekmek ile birlikte yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır.[455] Yine aynı yıl Çeçen muhâcirlerden 274 hanede 1.266 nüfus için Aydın Sancağına iskân edilinceye kadar yevmiye ve yarımşar okka ekmek verilmesi Aydın Kaymakamlığı'na bildirilmiştir.[456] 1860 tarihli diğer bir belgede Biga'ya iskân edilecek 27 hanede 138 nüfus Çeçen muhâcir için de iskânları tamamlanıncaya kadar yevmiye tahsis edilmesi kararı alınmıştır.[457]

Yerleştirilen muhâcirler için belirlenen günlük verilen ekmek miktarı yarım okkadır. Fakat bu miktarın oldukça yetersiz olduğu olduğu anlaşılmaktadır. 1861'de iskân edilmek amacı ile Biga'ya gönderilen Şeyh Şamil takımından 5 nüfuslu bir aileye mal sandığında 60 kuruş nân (ekmek) bedeli ve iskânları tamamlanıncaya kadar ise yevmiye olarak 1,5 okka ekmek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu miktar diğer muhâcirlere verilenlerden daha fazladır. Ancak yine de verilen yardımın yetersiz görülmüş ve arttırılması için hükümete

---

[452] BOA. MKT.UM. 478/10.
[453] BOA. MKT.MHM. 222/38.
[454] Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 127.
[455] BOA. MKT.MHM. 198/2.
[456] BOA. MKT.NZD. 328/80.
[457] BOA. MKT.NZD 325/53.

başvurulmuştur. Bunun yanında devlet muhâcirlere ekmek parası yardımı yapamadığı zamanlarda aynî olarak yardım yapmıştır. Örneğin; 1866'da Erzincan Sancağına iskân olunan muhâcirler için ekmek parası yardımı yapılmayıp tuz, odun ve saman parası olarak 23. 863,5 kuruş harcandığı bildirilmiştir.[458]

İlerleyen süreçte, muhâcir sayısın artması ile birlikte devlet muhâcirlerin maddi ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaya başlamıştır. Bu nedenle devlet, muhâcirîn talimatnamelerinde sık sık değişikliğe gitmiştir. Nitekim, 1865 yılında yayınlanan talimatnameye göre; bir kâtip, muhâcirlerden bir hoca ve ihtiyardan oluşan bir heyet vasıtasıyla muhâcirlerin durumlarının deftere kaydedilmesi istenmiştir. Bu kayıtlar tutulurken şu hususa dikkat edilmiştir: 10 yaşına kadar olan muhâcirlere 100 dirhem verilmesi esas alınırken 10 yaşın üstündeki muhâcirlere, yarım kıyye ekmek verilmesi karara bağlanmıştır. Fakat bu yardımlar devamlı olarak değil, muhâcirler kalıcı olarak iskân edilinceye kadar geçerli sayılmıştır. Muhâcirler yerleşip üretici duruma geçtiklerinde bu yardımlar kesilmiştir.[459] Hatta devletin, ileriki dönemlerde vermiş olduğu yardımları geri istediği de olmuştur. Nitekim, 1904 tarihli bir vesikadan anlaşıldığı kadarıyla, Ankara'ya iskân olunan Çeçen muhâcirler için 5.000 kuruş verilmesi ve 330 kile gıda yardımı yapılması bildirilmiş, verilen bu paraların ilerleyen süreçte muhâcirlerin üretime katılıp durumları iyileşince tekrar tahsil edilmesi istenmiştir.[460] Yine devlet üretime dahil olan muhâcirlerin tayinatlarını keserek öşür talep etmeye başlamıştır. Örneğin; 1888'de, Sivas'a yerleştirilen 39 hanede 250 nüfus Çeçen muhâcirin tayinatları kesilerek, öşürleri istenmiştir.[461]

Devlet muhâcirlerden geri geri talep ettiği bu yardımları muhtemelen hâlâ gelmekte olan muhâcirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için istemiştir. Bunun yanında devlet bazı durumlarda muhâcirlerin borçlarını da ertelemiştir. Örneğin: 1873 yılına ait bir vesikada, Resulayn Kazasın'da yerleşmiş Çeçen muhâcirlere verilen yiyeceğin tutarı olan 200 kuruştan fazla akçenin tahsiline karar verilmiş ise de çekirge itilası ve kötü hava koşulları sebebi ile muhâcirlerin ekili yerleri zarar

---

458 BOA. MKT.MHM. 369/14.
459 Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 128.
460 BOA. MKT.MHM. 524/21.
461 BOA. DH.MKT. 1545/82.

gördüğünden ve geçen yıllarda kolera salgını neticesinde muhâcirlerin yarısı vefat etmiş olduğundan bu alacak ertelenmiştir.[462]

Devlet Kafkasya'ya geri dönme talebinde bulunan muhâcirleri bu kararlarından vaz geçirebilmek için kendilerine yapılan yardımların iâdesini istemiştir. Yurt içinde yer değişikliği yapmak isteyen muhâcirlere ise çoğunlukla engel çıkartılmamıştır. Örneğin; Tolos Efendi ve takımından olan 25 hanede 91 nüfus Dersadet'e gelerek Bolu'daki akrabalarının yanına gitmek istediklerini bildirmiştir. Bu istekleri hoş karşılanmış ve iskân olununcaya kadar kendilerine yevmiye tahsis edilmesine karar verilmiştir.[463] Aynı zamanda 1901'de sevk edilmek üzere Sivas'tan Suriye'ye gönderilmek istenen muhâcirlere Mersin'e kadar nakil masrafı olarak 14 hane 70 nüfusa 2.500 kuruş ödenmiştir.[464]

Devlet muhâcirlerin masraflarını karşılayamadığı zamanlarda ise bu masraflar halk tarafından karşılanmıştır. Örneğin; 1861'de Aydın'a iskân olunan Çeçen muhâcirlerden olan, Hoca Adil ve Beşnar, Dadal Doğa ve Özer beyler Aydın'ın havasına uyum sağlayamadıkları gerekçesi ile Sivas'a nakil olmuşlardır. Toplamda 48.000 kuruş olan nakil masrafları ise Konya, Aksaray, Kırşehir, kazalarındaki aileler tarafından karşılanmıştır.[465] 1865'te Diyarbakır'a bağlı Resulayn ve Cud bölgelerine iskân edilmiş olan akrabalarının yanına gitmek isteyen Erzurum'daki Çeçen muhâcirlerden bir kısmının bu talepleri kabul görmüştür. Bunların 40.000 kuruşu bulan nakliye masrafları ve zahire ihtiyaçları Erzurum'da bulunan varlıklı kimseler tarafından karşılanmıştır. Muhâcirler ile yerli halk arasındaki bu olumlu durum haber yapılarak örnek olması için Takvim-i Vakayi gazetesinde yayımlanmıştır.[466]

Bunun yanında devlet tarafından muhâcirlere gönderilen iskân masraflarının muhâcirlere ulaşmadığı dönemler de olmuştur. Örneğin; 25 Temmuz 1901 tarihli belgede Konya'ya yerleştirilen Çeçen muhâcirler için iaşe ve iskân

---

[462] BOA. ŞD. 2213/48.
[463] BOA. MKT/MHM. 222/38.
[464] Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 94; BOA. Y.MTV. 212/99.
[465] Göktepe, *Kırım Savaşı Sonrası...*, s. 144,145.
[466] Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 66.

masraflarının karşılanması amacı ile 950 kuruş havale edildiği fakat bu yardımın yerine ulaşmamış olduğu kayıtlara geçmiştir.[467]

Bu durumun sebebi muhâcirlerin yerleştirilmesi için iskân mahallerinde görevlendirilen memurların, liyakatsiz davranışları ve devlet tarafından gönderilen yardımları kendi uhdelerine geçirmeleridir. Bunu yanında karışıklık ortamında rüşvet ve iltimasın artması muhâcirlere gönderilen yardımları asıl yerine ulaşamamasına sebep olmuştur.[468]

3.9.2. Arazi, Tohumluk ve Çift Hayvanı Yardımları

Muhâcirler, Osmanlı topraklarına iskân edilirken yerleşim yerlerinin coğrafi yapısına ve toprağın verimli olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Devlet bu politika ile hem boş olan arazileri tarıma açmayı hem de muhâcirleri üretici konuma geçirerek ekonomik bakımdan devlete bağlılıklarını azaltmayı amaçlamıştır.

Devlet, önceleri muhâcirlere, toprağın verimli olup olmadığına bakmaksızın eşit oranda arazi tahsis etmiştir. Hâliyle bu durum, ortaya çıkan ürün miktarından eşitsizlik olmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 1858 tarihli Arazi Kanunnamesine göre hareket edilmesi gerektiği ilgili idari kuruluşlara bildirilmiştir. Bu kanunnameye göre muhâcirlere, hane başına verimli araziden 70, orta halli araziden 100 verimsiz araziden ise 130 dönüm tahsis edilmesine karar verilmiştir. İlerleyen süreçte de bu rakamlar güncellenmişidir. Böylelikle arazi miktarının değil, ortaya çıkan ürünün eşit miktarda olması hedeflenmiştir.[469]

Devlet ayrıca muhâcirlere tahsis edilen arazilerin boş bırakılmaması için gerekli tedbirleri de almıştır. Bu kapsamda kanunname uyarınca ciddi bir sorun meydana gelmedikçe üst üste 3 yıl boyunca toprak boş bırakılması yasaklanmıştır. Ayrıca muhâcirlere verilen arazilerin ilk dönemlerde kiralama usulü ile ya da başka bir biçimde el değiştirmesi 15 yıl boyunca yasaklanmıştır. 1887'de ise bu süre 10 yıla indirmiştir.[470] Ancak zaman zaman bu uygulamanın esnetildiği görülmektedir.

---

[467] BOA. MKT.MHM. 514/25; Hüseyin Muşmal ve Kübra Benli, "Osmanlı Dönemi'nde Konya Vilayeti Beyşehir Kazasın'da Çeçen-İnguş Muhâcirlerinin İskânı", Konya Kitabı XVII, Edl.: Alaattin Akgöz, Doğan Yörük ve Haşim Karpuz, Konya Ticaret Odası Yay., Konya 2019. s.55.
[468] BOA. Şûrâ-yı Devlet Defterleri (ŞD. 3218/13).
[469] Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 133,134; Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s. 166.
[470] Kırlı, *19. ve 20. Yüzyılda* Eskişehir'e..., s. 227.

Örneğin; Dimetoka'ya bağlı Tahirova Köyüne iskân edilen Çeçen muhâcirlerinden bazılarının, kendilerine yardım amaçlı verilen arazilerini 1864'te 18.000 kuruşa kiraladıkları görülmektedir.[471]

Ayrıca devlet, muhâcirlere arazi tahsis edemediği zamanlarda muhâcirlerin yerli halkın tarlalarında ortakçılık usulü ile ihtiyaçları karşılanana kadar çalışabileceklerini bildirmiştir.[472] Bu yolla devlet, bir taraftan muhâcirlerin ihtiyaçları temin etme hususunda zaman kazanırken diğer taraftan da iskân bölgelerine hızlı bir şekilde alışmasını sağlamıştır.

Muhâcirlerin kendileri için en uygun arazilere yerleştirilmelerini isteyen devlet, ilk yıllarda gelen az sayıda muhâcir ile özel olarak ilgilenmiş, başlarına memur tayin ederek uygun araziler içinden, yaşayacakları yerleri kendilerinin seçmelerini istemiştir. Örneğin; Çeçen muhâcirler iskân edilmek üzere Saruhan'a geldiklerinde Kaymakam Sadık Bey, yerleşmeleri için birçok yer gösterse de muhâcirler, ziraat açısından iyi olacağını düşündükleri Güzelhisar/Menemen kazasına bağlı Tekkeköy'e iskân edilmek istediklerini bildirmiş ve bu istekleri kabul edilmiştir.[473] Fakat ilerleyen süreçte muhâcirlerin sayısının artması ve kitlesel olarak göçlerin yaşanması nedeniyle iskân konusunda muhâcirlerin fikri sorulmaz olmuştur.

Devlet kimi zaman, muhâcirlere uygun arazi bulamadığında, yerli halkın arazisini satın almak ya da kiralamak yoluna gitmiştir. 1903 yılına ait bir vesikada; Beyşehir'e iskân olunacak muhâcir için, 451 dönüm civarındaki arazi için mal sahibine ödenmek üzere önce 76.900 fiyat biçilmiş, daha sonra yapılan pazarlık ile fiyat 47.900 kuruşa düşürülmüştür.[474] Ayrıca, muhâcirlerin geçimlerini sağlamaları amacı ile de 80.400 kuruş ödeme yapılmıştır. Toplamda Beyşehir'e iskân ettirilen muhâcirler için 128.300 kuruş ödeme yapılmıştır. Çeçen muhâcirlerin yerleştirildikleri yerler Beyşehir Gölünde bulunan Gâvur Adası, Terkenli Adası, Gülbant Adası ve Mada Adası'dır.[475]

Muhâcirlerin en kısa sürede tarıma başlamaları ve hükümetten ekonomik anlamada herhangi bir şey talep etmemeleri için nüfus sayısına göre hane başına 5

---

471 Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 135.
472 Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 138.
473 BOA. MKT.UM. 464/60; BOA. MKT.UM. 470/8.
474 BOA., Şûrâ-yı Devlet Defterleri, (ŞD. 405/11).
475 Muşmal ve Benli, Osmanlı Dönemi'nde Konya...", s. 57.

kileden 10 kileye kadar tohumluk yardımı yapılmıştır. 1856'da alınan karar ile bu yardımların ne şekilde ve hangi türde tohumluk ile yapılacağı coğrafi konum esas alınarak mahalli yöneticilerin inisiyatifine bırakılmıştı. 1878-1888 yılı talimatnamesine göre her bölgede en fazla mahsul veren ürün hangisi ise hükümet tarafından 1 yıl boyunca o ürünün tohumluğunun karşılanmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda bir defaya mahsus olmak üzere yerli ahalinin muhâcirlere tahsis edilen arazileri sürmeleri istenmiştir. Böylelikle bu işin muhâcirler tarafından öğrenilmesi amaçlanmıştır.[476]

1865 yılı talimatnamesine göre; muhâcirlerin tarlalarını sürmesi amacı ile her hane 5 nüfus sayılarak 2 hanede toplam 10 nüfus için 1 çift öküz verilmesi kararlaştırılmıştır.[477] Bu madde uyarınca devlet, çeşitli dönemlerde gelen ve yurdun muhtelif bölgelerine yerleştirilen muhâcirlerin, üretici konuma geçinceye kadar, geçim sıkıntısı çekmemeleri için iskân edildikleri yörenin şartlarına uygun tarım alet ve edevatı, çift hayvanı, hayvanlar için yem ve benzeri bir çok ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Bu hususta Osmanlı Arşivinde çok sayıda vesika bulunmaktadır.[478]

Göçün yoğun olduğu dönemlerde devlet, iskân faaliyetlerini aksatmamak için zaman zaman halktan destek alma yoluna gitmiştir. Muhâcirler geçici iskân bölgelerinde iken onların kalıcı olarak iskân edilecekleri mahallerin yerleşime uygun hâle getirilebilmesi için halktan hem ekonomik destek alınmış hem de işgücü açısından yararlanılmıştır. Örneğin; 1861'de Erzurum'a yerleştirilecek, Kumuk ve Çeçen muhâcirlere yarımşar kese[479] masrafla kulübe şeklinde birer ufak hane inşa edilmesi, ayrıca bunların ziraî faaliyetlere başlayabilmeleri için, her iki haneye bir çift öküz ve her hane için beşer kilogram tohum yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. Bu masrafların tedariki hususunda ise bölge ahalisinden yardım

---

[476] Kırlı, *19. ve 20. Yüzyılda* Eskişehir'e..., s. 141.
[477] Kırlı, *19. ve 20. Yüzyılda* Eskişehir'e..., s. 139.
[478] BOA. MKT.MHM. 514/32; BOA. İ.DH. 1389/7; BOA. MKT.MHM. 517/42; BOA. MKT.MHM. 520/24; BOA. MKT.MHM. 519/15.
[479] XVII. yüzyılda Osmanlı hazine kayıtlarında Mısır'dan gelen büyük miktarlar için "Kese-i Mısri" adıyla yeni bir hesap birimi kullanılmaya başlanmıştır. Kese-i Mısri, 25.000 paraya eşit kabul ediliyordu. devletin diğer bölgelerinde akçeler içinde kullanılmaktaydı. Kese-i Rumi 50.000 akçeye eşit kabul ediliyordu. Kes-i Mısri ise, akçe ile para arasındaki kur değerine bakılmaksızın, 60.000 akşeye eşit olarak kabul ediliyordu. 18. ve 19. yüzyılın başlarında büyük parasal miktarları ifade etmek için kullanılan terim "*kese*" dir. Bir kese 500 kuruşa eşittir. Bkz.: Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın...*, ss.105,184.

istenmiştir.[480] Erzurum'a iskân ettirilecek muhâcirler yola çıkmadan geçecekleri güzergâh iyileştirilmiş ve yük hayvanları tedarik edilmiştir.[481] Muhâcirler için yapılan bu ve benzeri uygulamaların örneklerine vesikalarda sıkça rastlanmaktadır.[482]

Devletin ekonomik durumunun kötü olması ilerleyen süreçte muhâcirler için yapılan masrafların yetersiz kalmasına ya da yardımların gecikmesine neden olmuştur. Örneğin; 1903 yılına ait bir vesikada Karaman/Ereğli arasında bulunan Ayrancı derbendine iskân olunan 200 hane Çeçen muhâcir için bölgede yapılacak cami ve mektebin masrafı için 7.677 kuruş, çift hayvanı, ziraat edevatı ve tohumluk ihtiyaçları için ise 53.200 kuruş olarak belirlenmiştir. Fakat Konya Vilayetin'den, Maliye Nezareti'ne giden yazıda bu yardımların yetersiz olduğu, nakliye masrafı olarak en az 100 kuruş daha verilmedikçe iskânlarının gerçekleştirilemeyeceği bildirilmiştir.[483]

1904 yılına ait başka bir vesikada ise Suriye'ye iskân için gönderilen Çeçen muhâcirlerin çok kötü durumda oldukları tespit edilmiş ve 500.000 kuruş iaşe ve ziraat yardımı yapılması kararı alınmıştır. Fakat yardımın gönderilmesi epeyce gecikmiştir.[484]

Osmanlı Devleti, muhâcirlerin iskânı sonrasında da yardımları kesmeyerek ihtiyacı olanlara yardım etmeyi sürdürmüştür. 1904 yılına ait vesikadan anlaşılacağı üzere, Akdağmadeni Kazası, Ayvalı Karyesi'ne iskân olunana 25 hane Çeçen muhâcirinin fakir duruma düştükleri hayvan ve ziraat için alet bulamadıkları, geçen yıl ekilen tohumlardan verim alamadıkları ve yemeklik zahireye tekrar ihtiyaç duydukları, Yozgat Mutasarrıflığına bildirilmiştir. Bu hususta alınan karara göre ise her hane için 500 kuruş hesap edilerek, 12.500 kuruş hayvanat bedeli ödenmesi uygun bulunmuştur.[485] Ayrıca devlet ekmek parası veremediği zamanlarda aynî olarak da yardımlar yapmıştır. 1866 tarihli vesikada, Erzincan Sancağına iskân olunan muhâcirlere için nakit ekmek parası verilememiş, tuz, odun ve saman olarak ayni yardımda bulunulduğu belirtilmektedir.[486] Yine bu kapsamda 1861'de

---

[480] BOA. MKT.MHM. 220/66.
[481] BOA. MKT.UM. 478/10.
[482] BOA. MVL. 714/52; Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 69.
[483] BOA. MKT.MHM. 518/12.
[484] BOA. MKT.MHM. 524/39.
[485] BOA. MKT.MHM. 525/22.
[486] BOA. MKT.MHM. 369/14.

Kayseri/Köstere kazasına bağlı Harmancık köyünde sakin Çeçen muhâcirlere 1.000 kile[487] buğday yardımı yapıldığı tutanaklara geçmiştir.[488] Ayrıca 1861'de Kayseri/Pınarbaşı ilçesine bağlı Borandere'de iskân edilen 116 hane Çeçen muhâcir için hane başı 5 kileden toplamda 580 kg buğday yardımı yapılmıştır. [489]

Osmanlı Devleti bu süreçte, sadece muhâcirlere değil aynı zamanda göç işlerinin yürütülmesi için görevlendirilen memurlarda ayrı bir ücret ödemesi yapmaktaydı. Örneğin, 1865 yılına ait bir vesikada Nusret Paşa'nın idaresinde görevlendirilmek üzere ordudan subay tayin edilmiş ve aylık 10.000 kuruş maaş ve harçlık verilmesi aynı zamanda bu iş için görevlendirilecek memurlar için ise uygun maaş ve harçlık verilmesi kararı alınırken yazı işlerinin yürütülmesi için 2.000 kuruş maaşla kâtip görevlendirilmiştir. Aynı yıl farklı bir belgede ise muhâcirlerin kayıtları esnasında konsolosluklar ile yürütülecek yazışmalar için Rusça ve Fransızca bilen kâtip görevlendirilmesi içi devletten talep edilmiş ve 600 kuruş maaşla kâtip görevlendirilmiştir.[490]

Osmanlı topraklarına ilk adım attıkları andan, iskân edildikleri yerlerde kendi hayatlarını idame ettirinceye kadar devlet muhâcirlere yardım etmeye devam etmiştir. Fakat devletin ekonomik bakımdan kötü durumda olması muhâcirler için yardım komitelerinin kurulmasını ve halkın muhâcirler için seferber olmasını sağlamıştır. Halk, gelen muhâcirlerin evinin inşasında yardımcı olmuş, hatta kendi evlerinin kapılarını muhâcirlere açmış, ziraatle geçimlerini sağlamaları için hayvan ve alet edevat yardımlarını esirgememiştir. Bu durum hem Osmanlı ekonomisinin daha fazla zorlanmasını engellemiş hem de muhâcirlerin iskân bölgelerine alışmalarını kolaylaştırmıştır. Bunun yanında muhâcirlerin Osmanlı Devleti'ne gelmesi, iskân yerlerine güvenli bir şekilde ulaştırılması konusunda başta Nusret Paşa olmak üzere, bu iş için görevlendirilen memurların ve askerlerin görevini titizlikle sürdürmüş olduğu arşiv vesikalarında tespit edilmiştir.

---

[487] 40 Litrelik hububat ölçüsüdür. http://www.osmanlicaturkce.com/?k=kile&t=%40 E.T: 20/12/2020, 01:06.
[488] BOA. MKT.NZD. 384/51.
[489] BOA. ML.MSF. 16116/7.
[490] BOA. İrade Meclis-i Vala (İ. MVL. 532/23885).

3.10. Çeçen Muhâcirlerin İskânlarıyla İlgili Karşılaşılan Sorunlar

3.10.1. Göç ve İskân Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Kafkasya'dan, deniz yolu ile kışın yola çıkan muhâcirler, gemilerde açlık, susuzluk ve salgın hastalıklardan kaynaklı ölümler ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Karşılaştıkları en önemli sorun salgın hastalıklardır. Çoğu muhâcir, salgın hastalık sebebi ile gemilere alınmamış günlerce limanlarda bekletilmişlerdir. Gemilerde hayatını kaybeden cansız insan bedenlerinin ve hayvanlarının denize atılması da söz konusu olmuştur. Ayrıca deniz suyu içmek zorunda kalan muhâcirlerin farklı hastalıklarla karşılaştıkları bilinmektedir.[491] Bu gemilerdeki muhâcirlerden sadece yarısı Osmanlı Devleti topraklarına ulaşabilmiştir. Büyük bir kısmı besin yetersizliğinden, deniz suyu içmekten ve yayılan hastalıklardan hayatını kaybetmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu durumu önlemek istemişse de mevsimsel koşullar, maddi imkânsızlıklar ve politik nedenlerle çok da başarılı olamamıştır.[492]

Elbette sağlık sorunları sadece gemilerde yaşanmamıştır. Özellikle muhâcirlerin karaya çıktıkları liman kentlerinde ve geçici iskân bölgelerinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Muhâcirlerin buralarda yerel halk ile temas etmesi bulaşıcı hastalıkların ve salgınların Osmanlı topraklarına taşınmasına neden olmuştur. Zaman zaman ciddi boyutlara ulaşan bu sorunlar, yerli halkın yaşadıkları yerleri terk etmesini zorunlu kılmıştır.[493]

Bu süreçte en fazla kolera vakalarının görüldüğü vesikalara yansımıştır. Örneğin, 1865 tarihinde Poti'de 5 kişide kolera hastalığı görüldüğü 4'ünün tedavi altına alındığı 1'inin vefat ettiği rapor edilmiştir. Yine Batum mutasarrıflığına gönderilmiş olan diğer bir yazıda, Sohum'da 8 kişide kolera hastalığı görüldüğü, 3'ünün ölüm derecesinde olduğu, halkın bu durumdan tedirgin olarak başka bir yere göç etmeye başladığı belirtilmiştir. Ayrıca tedbir amaçlı olarak Sohum'a gelen gemilere karantina uygulandığı ifade edilmiştir. Bu arada devlet bütün liman şehirlerine giriş çıkışları kontrol altına almış zorunlu hâller dışında muhâcirlerin ve

---

491 Tuğba Erdem, "1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar", Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu*: *Savaş ve Sürgün*, Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2014, s. 188.

492 Özgür Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde Bir İtalyan Hekim: Dr. Barozzi'nin Trabzon ve Samsun'daki Misyonu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 28, 2014, s. 14.

493 Erdem, "1864 Kafkas Göçü Öncesinde...", s. 190-191.

diğer yolcuların şehirlere girmeleri ve şehirden ayrılmaları önlenmeye çalışılmıştır.[494]

Trabzon, Samsun ve İstanbul'a gelen muhâcirlerin hızlı bir şekilde iskân yerlerine ulaştırılamaması, buralarda da sağlık sorunlarının oluşmasına neden olmuştur. Trabzon karantina müdürü ve hekimi bu duruma çare bulmak amacıyla yerel yönetimi tedbir almaya çağırmıştır. Bunun üzerine Trabzon Valisi Mehmet Emin Paşa İstanbul'a giderek şehrin durumunu hükümete bildirmiştir. Bunun üzerine durumu yerinde görmek ve çözüm üretmek için Muhâcir Komisyonu 1. sekreteri Yaver Efendi, Jandarma Müsteşarı Tevfik Efendi, 2 kâtip ve birkaç subay Trabzon'da görevlendirilmiştir. İlk olarak Trabzon'da iskân bölgelerine gönderilmeyi muhâcir sayısının hayli fazla olması nedeniyle barınma sorunu yaşandığı için İstanbul'dan çadır talep edilmiştir. Ayrıca muhâcirlerin nakliyesi için bir buharlı gemi görevlendirilmesi istenmiştir.[495] Muhâcirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için yerel halktan ve memurlardan 21.000 kuruş toplanmıştır. Bu arada hastalığın daha fazla yayılmaması için, yeterli müdahaleyi sağlamak amacıyla tüm hekimler göreve çağrılmıştır. Muhâcirlerin büyük bir kısmı şehirin batı yakasına taşınmış, bölgedeki okul binaları da hastaneye dönüştürülmüştür.[496]

Salgının ciddi boyutlara ulaşması ve ölü sayısındaki artış nedeniyle soruna çözüm bulmak için hükümet tarafından görevlendirilen Dr. Barozzi'nin Trabzon'a gelmiştir. Barozzi ilk geldiğinde muhâcirleri şehir dışına taşımak muhâcirlere yetecek kadar yiyecek depolamak, şehirleri tamamen dezenfekte etmek, muhâcirlerin şehirlerde kalabalık oluşturmasını engellemek gibi öneriler sunmuştur. Bu öneriler yetkililer tarafından olabildiğince yerine getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca salgından ölenlerin mezarlarının üstüne daha fazla toprak atılması ve muhâcirlerin hijyen açısından su kaynaklarının bol olduğu yerlere yerleştirilmesi gibi uygulamalar da devreye sokulmuştur.[497]

Devlet muhâcirlerin bir düzen içerisinde iskân edilmesi için yoğun bir çaba sarf etmesine rağmen bazı düzensizliklerin ve hastalıkların önüne geçilememesi yerel halkın tepkisine de neden olmuştur. Daha fazla hastalık ve büyük bir salgınla

---

[494] BOA. MKT. MHM. 341/27.
[495] Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde...", s. 15.
[496] Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde...", s. 16.
[497] Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde...", s. 20.

karşı karşıya gelmek istemeyen halk muhâcirlerin memleketlerine gelmelerine tepki göstermişlerdir. Bu meyanda Varna, Giresun, Sürmene, Batum şehirlerinin sakinleri zaman zaman muhâcir taşıyan limanda bekleyerek karaya çıkmasını engellemeye çalışmışlardır.[498]

Muhâcirler sadece yol boyunca ve liman şehirlerinde değil iskân edildikleri bölgelerde de çeşitli hastalıklaar ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu durum çeşitli sebeplerden kaynaklanabilmekteydi. Örneğin; muhâcirlerin bataklık alanlara yakın bölgelere iskân edilen muhâcirler bataklık kaynaklı birtakım sağlık sorunları yaşamışlardır. 1905'te Konya/Ereğli Kazası Osmaniye Köyünde ve Beyşehir civarında iskân edilen Çeçen ve Çerkes muhâcirlerde bazı hastalıkların görüldüğü tespit edilmiştir. Hastalığın tedavisi ve nedenlerinin araştırılması için gönderilen tıp heyeti, Osmaniye köyünde 50 kişinin sıtmaya yakalandığını, Beyşehir civarındaki Çeçen ve Çerkes muhâcirlerinden ise 98 kişinin sıtmaya, 2 kişinin de tifoya yakalandığını, üç muhâcirin ise vefat etmiş olduğunu ve hastaların hemen tedavilerine başlandığını rapor etmiştir. Yapılan incelemede her iki bölgede de görülen bu hastalıkların aynı sebepten, Beyşehir civarında bulunan sazlıklardan ve Ereğli civarındaki Ayoris suyunun oluşturduğu bataklıklardan kaynaklandığı anlaşılmıştır.[499]

Bunun yanında, özellikle doğu illerine iskân edilen muhâcirlerin çocuklarında çiçek ve sıtma hastalığı yaygın olarak görülmüştür. Tedavileri ile yakından ilgilenen devlet tüm masrafları Maliye Nezaretince karşılanmak kaydıyla hekimler ve sağlık görevlileri görevlendirmiştir.[500]

Muhâcirler salgın hastalıklar ve çeşitli sağlık sorunlarının yanında özellikle göç sırasında iklim şartlarının getirdiği zorluklarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin istememesine rağmen Rusya'nın Çeçenleri özellikle kış aylarında göçe zorlaması nedeniyle ağır geçen kış koşulları hem muhâcirleri çok zorlamış hem de devletin aldığı tedbirlerin etkisini azaltmıştır. 1865 yılında Botaş Bey maiyetinde Erzurum'a iskân olmak için yola çıkan 147 hane Çeçen muhâcirleri Hatun Çukuru mevkiine geldiklerinde yağmur yağmaya başlamış ve 130 hanelik kafile Oltu Kasabası çarşısından geçerken sel meydana

---

498 Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde...", s. 17.
499 BOA. DH.MKT. 1016/26.
500 BOA. MKT.MHM. 357/81.

gelmiştir. Bu sırada çarşı içinde bulunan muhâcirlerden 15-20 hanenin araba ve hayvanları sele kapılmıştır. Kasabalı halk bellerine kadar suya batarak muhâcirleri kurtarmak için çaba sarf etse de 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Ertesi gün cenazelerin burada defnedilmiştir. Bu olay üzerine muhâcirler dört gece Oltu'da ikâmet etmek zorunda kalmışlardır. Tekrar yola çıkmaları için lazım olan erzak, malzemeler ve hayvanlar tedarik edildikten sonra beşinci gün Mamervan (Narman) Kazasına sevk edilen muhâcirler burada uygun yerlere yerleştirilmiş ve yaralı olanların tedavisi için doktor görevlendirilmiştir.[501]

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak dönemin ulaşım şartlarının zorluğu, muhaceretin kış mevsimine denk gelmesi, zaman zaman muhâcir yoğunluğunun oldukça artması nedeniyle yönetiminin zorlaşması gibi nedenler muhâcirlerin karşılaştıkları zorlukların en önemli nedenleri olarak söylenebilir.

3.10.2. Çeçen Muhâcirlerin İskân Edildikleri Bölgelerden Ayrılmak İstemeleri

Osmanlı topraklarına iskân ettirilen muhâcirler ile ilgili diğer bir problem ise muhâcirlerin, çeşitli sebeplerle Kafkasya'ya geri dönmek ya da iskân bölgelerini terk edip başka bir yere yerleşmek istemeleridir. Bu süreçte özellikle muhâcierlerin Kafkasya'ya dönme istekleri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sürekli gerginliğe sebep olmuştur. Rusya'nın baskısı altında kalan Osmanlı Devleti, istisnaî durumlar haricinde muhâcirlerin bulundukları mahalleri terk etmelerine izin vermemiştir. Örneğin; 1861 yılında Biga Kazasına yerleştirilen Çeçen muhâcirlerin tüm iskân masrafları devlet tarafından eksiksiz karşılanmış olmasına rağmen, bir kısmı aileleri ile birlikte Kafkasya'ya geri akrabalarının yanına dönmek istediklerini bildirmişlerdir.[502] Fakat devlet, bu duruma karşı çıkarak muhâcirlerin bulundukları bölgede iskân edilmelerini Biga Mutasarrıflığına bildirmiştir.[503]

Aynı yıl Manisa'nın Saruhan Sancağına bağlı köylerine yerleştirilen 274 hanede 1.300 nüfus Çeçen muhâcirden, 500-600 kişilik grup tekrar Kafkasya'ya dönmek maksadı ile İzmir'e doğru yola çıkmışlardır. Muhâcirlere, devlet yetkilileri tarafından geri dönüşlerine izin verilmeyeceği bildirilse de muhâcirler bu defa

---

[501] BOA. MVL. 712/75.
[502] Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 155.
[503] Küçük, *Biga Kazasında Muhâcir...*, s. 156.

sınıra yakın olmak ve kaçak yollardan Kafkasya'ya geçmek maksadı ile Kars ve Muş Sancaklarına yerleşmek istemişlerdir. Hükümet bu duruma karşı çıkarak, muhâcirlerin Bolu'da bulunan akrabalarının yanına iskân edilmesini bildirmiştir.[504]

Yine 1861'de İzmir'e yerleştirilen Çeçen muhâcirler bu bölgenin havasını beğenmedikleri gerekçesi ile Erzurum'a iskân olunmak istemişlerdir. Fakat bu gerekçeyi şaibeli bulan yani kaçak yollarla Kafkasya'ya gideceklerini anlayan devlet, muhâcirleri İzmir dahilinde daha havadar yerlere yerleştirilmesini İzmir Valiliğine bildirilmiştir.[505]

1867'de ise daha önceden Erzurum, Sivas, Diyarbakır taraflarına yerleştirilen muhâcirlerin Kafkasya'ya dönmek için Erzurum tarafların geçtiği ve yol boyunca yerli halk ile çatışmaya girdikleri tespit edilmiştir. Bu durumun tekrarlanmaması için devlet, Rusya'dan, Batum, Poti iskelelerine gelecek olan muhâcirlerin doğrudan Rumeli taraflarına gönderilmelerini hakkında ilgili vilayetlere talimat göndermiştir.[506]

Osmanlı topraklana yerleştirilen Çeçen muhâcirler kimi zaman çeşitli suçlara karışmış ve yakalanıp ceza almamak için de iskân bölgelerinden Kafkasya'ya kaçmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin; 1862'de 150 hanelik Çeçen muhâcir, Sivas'a yerleştirildikten sonra içlerinden bazıları, bölgede meskûn olan halk ile çatışıp birkaç kişiyi öldürdükten sonra Sarıkamış/Soğanlı Dağı'na kaçmışlardır. Bu durum Kars'ta bulunan Rus Konsolosluğu'na bildirilerek suçlu olan muhâcirlerin Rusya tarafından kabul görmemesi gerektiği Osmanlı Devleti tarafından iletilmiştir.[507]

Muhâcirlerin tekrar Kafkasya'ya dönme istekleri ile sık sık karşılaşan devlet, bu durumun önüne geçmek için yeni gelen muhâcirlere Osmanlı topraklarında kalacaklarına dair senet imzalatmıştır. Örneğin, 1902'de Şeyh Şamil takımına mensup 7 hanede 34 nüfus Çeçen muhâcir geri dönmeyeceklerine dair senet imzalatılmıştır.[508] Bunun yanında, devlet, muhâcirlere seyahat belgesi

---

[504] Ferhat Berber, "Kırımlı ve Kafkasyalı Muhâcirlerin Manisa ve Kazasında İskanı (1860-1876)", C. 11, S. 3, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, s. 44,45.
[505] Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 30.
[506] Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 80.
[507] Bolat, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 38.
[508] BOA. MKT.MHM. 517/42.

hazırlatmış ve mahalli idareleri uyararak ellerinde bu belge olmadan iskân yerini terk etmek isteyen muhâcirlere izin verilmemesini bildirmiştir.[509]

Aynı zamanda devlet, Kafkasya'ya dönmek isteyen muhâcirleri caydırmak amacı ile iskânları sürecinde kendilerine verilen tüm yardımları geri talep edeceğini bildirmiştir. Örneğin; 1861'de Çeçen muhâcirlerden 160 hane Kütahya Sancağına yerleştirilmişlerdir. Fakat bu muhâcirlerden 130 hane Kafkasya'ya dönmek üzere yola çıkmıştır. Bu durumu haber alan devlet, Konya, Ankara, Sivas, Erzurum mutasarrıflıklarına haber göndererek bu yol güzergahlarından geçerlerse durdurulmaları ve daha önce kendilerine verilen ayni ve nakdi tüm yardımların misli ile geri talep edilmesini bildirmiştir.[510]

Muhâcirler ayrıca yurt içinde de çeşitli sebeplere bağlı yer değişikliği talebinde bulunmuşlardır. Genellikle akrabalarının yanına gitme, iklim şartlarına alışamama, iskân mahallini beğenmeme ve geçimlerini temin edememe gibi durumlar yer değişikliği sebeplerin başında gelmektedir. Örneğin; 1861'de Aydın'a yerleştirilen Çeçen muhâcirler, bu iskâna razı olmayıp, iskân memurlarından ve yerli halktan, yerine getirilmesi zor bir dizi istekte bulunmuşlardır. Bu durumdan oldukça rahatsız olan halk muhâcirlere yardımı kesince, muhâcirler grup halinde Karesi Sancağına gelmişler ve buradaki devlet görevlilerinden yardım talep etmişlerdir. Eğer istedikleri yardım yapılmaz ise başka bir yere nakil olunmak istediklerini bildirmişlerdir.[511] Benzeri durumlar birçok bölgede yaşanmış ve uzun süre devletin gündemini meşgul etmiştir.

3.10.3. İskân Edilen Çeçen Muhâcirlerin Asayiş Bozucu Faaliyetleri ve Alınan Önlemler

Osmanlı topraklarına kitleler halinde gelen muhâcirlerin hızlı bir şekilde iskân edilmesi ya da tüm muhâcirlerin güvenliklerinin sağlanması Osmanlı Devleti açısından neredeyse imkânsızdı. Bu nedenle devlet muhâcirlerle ilgili hususlarda müsamahakâr davranmış, zaman zaman da inisiyatifi muhâcirlere bırakmıştır. Örneğin; muhâcirlerin savunmasız bir şekilde geldiğini düşünen devlet, bazı muhâcirlere kendilerini savunmaları için silah kullanma hakkı tanımıştır. Fakat bu

[509] Kırlı, *19. ve 20. Yüzyılda* Eskişehir'e..., s. 246,247.
[510] BOA. MKT.NZD. 355/7.
[511] BOA. MKT.MHM. 468/83.

durumu zaman zaman suiistimal eden muhâcirler, hırsızlık, cinayet, silah kaçakçılığı gibi suçlar işlemeye başlamışlardır.[512] Örneğin; 1908'de Güney Doğu Anadolu'daki Milli Aşiretlere silah satmak üzere Suriye taraflarından yola çıkan Çeçen muhâcirler, Halep Vilayeti'ne bağlı Rakka Kazası civarında kolluk kuvvetlerine yakalanmışlardır.[513]

Bunun yanında iskân sürecinde devletin vermiş olduğu yardımların gecikmesi ya da çeşitli sebepler ile yardımların muhâcirlerin eline ulaşamaması, muhâcirler arasında suç oranının artmasına neden olmuştur. Muhâcirlerin zaman zaman da yerli halk ile birlikte suça bulaştıkları görülmektedir. Örneğin; 1891'de Resulayn Kazasın'da iskân olunmuş Çeçen muhâcirler ile Musul çevresi halkından bazı kimselerin, bölgede yaşayan yerli halkın hayvan ve eşyasına zarar verdiği tespit edilmiştir.[514]

Aynı zamanda bireysel olarak işlenen suçlarda vardır. Örneğin; 1898'de Çeçen muhâcirlerinden Davut adlı kişi Mardin'de yerli ahalinin ahırından birçok kısrak kaçırmıştır. Fakat daha sonra yakalanmış ve kısraklar sahibine ulaştırılmıştır.[515]

1892 tarihli diğer bir vesikada, ise Çeçen muhâcirler, Suriye'den koyun almak maksadı ile Erzurum'a gelen şahıslara Siverek Kazasın'da saldırarak onların 1.150 lirasını, 50 mecidiye ile 150 liralık mallarını gasp edilmişlerdir. Suçluları yakalamak için devlet bölgeye askeri kuvvet göndermiş ve suça bulaşan 6 kişilik Çeçen grubu yakalanmıştır. Fakat bu muhâcirlerden 2'si Urfa'da serbest bırakılmıştır. Diğer 4 muhâcir ise vilayetlerine sevk edilmiştir.[516] Bazen de suç işleyen muhâcirlere dair herhangi bir işlem yapılmamıştır. Örneğin; 1895'de İlyas Efendi ve oğulları Mardin'e giderken Çeçen muhâcirler tarafından hayvanlarına ve eşyalarına el konulmuştur. Bu olay üzerine İlyas Efendi Zor Mutasarrıflığına şikâyette bulunmuş fakat şikâyetin üzerinden 1 ay geçmesine rağmen herhangi bir işlem yapılmamıştır. İlyas Efendi muhâcirlerin her yaptığının yanlarına kâr kaldığını belirterek, durumu tekrar ilgili makama bildirmiştir.[517] Bu ve benzeri

---

[512] Kırlı, *19. ve 20. Yüzyılda* Eskişehir'e..., s. 252.
[513] BOA. BEO. 3249/243635.
[514] BOA. DH.MKT. 1890/91.
[515] BOA. Dâhiliye Nezâreti Tesrî Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat, (DH.TMIK.M. 51/76).
[516] BOA. DH.MKT. 1943/98.
[517] BOA. DH.MKT. 430/23.

olaylarda suç işleyen muhâcirlere gereken cezaların verilmemesi ya da suçlularla ilgili takibatın gereğince yerine getirilememesi şüphesiz Çeçen muhâcirler ile yerli halkın kaynaşmasını ve birlikte yaşama kültürünün oluşumunu olumsuz etkilemiştir.

Bu süreçte devlet görevlilerinin sadece muhâcirlerin saldırganlıklarına değil, kimi zaman yerli halkın muhâcirlere karşı saldırgan tutumlarına da gereken ehemmiyeti göstermediği olmuştur. Örneğin; Salt Kazasına bağlı Ayn-ı Sublih'de iskân olunan Çeçen ve Lezgi muhâcirlerin ekinlerinin olduğu tarlalarda, bölge halkı hayvanlarını otlatmış ve muhâcirlerin tüm ekinleri telef olmuştur. Bu olay üzerine her iki taraf arasında kargaşa çıkmış ve konu muhâcirler tarafından, Salt Kaymakamlığı'na bildirilerek koruma talep etmişlerdir. Fakat kaymakam, bu konu ile ilgilenmemiştir. Bu başı boşluktan yararlanan yerli halktan 2.000 kişi, Çeçen muhâcirlere saldırarak 28 hanenin mal ve canlarına zarar vermişlerdir. Olayın yaşandığı yer merkeze bir buçuk saat uzaklıkta olmasına rağmen asayişi sağlama hususunda gereken ehemmiyet gösterilmemiş, bu da olayların büyümesine neden olmuştur.[518]

Muhâcirler ile ilgili asayiş olayları genel olarak doğu illerinde görülse de kısmi olarak batıda da bu tür olaylar ile karşılaşılmıştır. Örneğin; 1864'de Dimetoka'ya yerleştirilen Çeçen muhâcirlerden Çolak adlı kişi yerli halktan olan bir çobanın postunu çalmış ve hayvanlarını bıçaklayarak öldürmüştür. Olay üzerine çoban, mahalle meclisine başvuruda bulunmuştur. Bunun üzerine bölgede bulunan diğer Çeçen muhâcirler toplanarak yerli halka saldırmışlardır. Alınan önlemler ile olaylar daha fazla büyümeden önlenmiştir. Ayrıca bir tedbir olarak Çeçen muhâcirlerin yerli halk ile iyi geçinmeleri, ziraat ile meşgul olmaları, silahla gezmemeleri hususunda senet imzalatılmıştır.[519]

Aynı zamanda devletin muhâcirler için yapmış olduğu yardımları yetersiz bulan Çeçen muhâcirler 30 kişilik bir kuvvet toplayarak çeşitli nahiyeleri basıp yağmalamışlardır. Bunun yanında askeri iaşe ambarlarına baskın düzenleyip buradaki malları gasp ederek halka dağıtmışlardır. Halktan destek almak ve kendilerine katılımı arttırmak için yapılan bu hareket, istedikleri sonucu vermemiş

---

[518] BOA. MKT.MHM. 530/32.
[519] BOA. Y.PRK.UM. 01/02.

ve istedikleri desteği alamamışlardır. Saldırıyı düzenleyen Çeçen muhâcirlerin Çukurkışla'ya gideceği haberini alan devlet, saldırganların hiçbir yerde barındırılmamaları için Konya, Adana, Kayseri, Niğde Maraş ve Canik Sancağı Mutasarrıflıklarına yazı göndermiştir.[520] Devlet burada eşkıyalık yapan bu grubun diğer bölgelerdeki Çeçen muhâcirlerle birleşmelerini engelleyerek olayın büyük çaplı bir isyan hareketine dönüşmesinin önünü almıştır.

Osmanlı Devleti bu asayiş olaylarının önünü kesmek amacı ile çeşitli tedbirlere baş vurmuştur. Öncelikle muhâcirlere devlet kademelerinde bazı görevler verilmiş böylelikle devlete bağlılıkları arttırılmaya çalışılmış ve olaylardan uzak durmaları sağlanmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra devlet, Çeçen ve Çerkes muhâcirleri kolluk kuveti olarak görevlendirmiştir. 1904 yılında ise Jandarma ile ilgili kanununda birtakım düzenlemeler yapılarak, 250 Çerkes Jandarma ve Subay olarak görevlendirilirken, 200 Çeçen muhâcir geçici olarak seyyare taburuna alınmıştır.[521] Ayrıca aşiretlerin kendi aralarındaki çatışmalarını önlemek için Çeçen Azimet Paşa Diyarbakır Vilayeti Jandarma Alay Kumandanlığı görevine tayin edilmiştir.[522]

Ayrıca II. Abdülhamit Çerkeslerin ve Çeçenlerin at kullanmadaki maharetlerinden dolayı onlara süvari alaylarında görev vermiştir.[523] Örneğin; Eşkıyalık faaliyetleri yürüten ve "vedi"[524] vergisini vermeyen Arap aşiretlerini bertaraf etmek amacıyla devlet, mevcut askerlerin yerine geçici olarak 150 Çeçen atlısını bölgeye gönderilmiştir.[525]

Aynı zamanda devlet, iskân bölgelerinde çıkan huzursuzluğun önüne geçebilmek için kimi zaman muhâcirleri başka bölgelere nakil etmiştir. Örneğin; Resulayn ve çevresinde iskân olunan 100 hane Çeçen muhâcirin, eşkıyalık yaptıkları ve yerel halk ile çatıştıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine devlet, muhacirleri gruplara ayırarak Muş, Maraş ve Sivas'ın uygun bölgelerine

---

[520] BOA. DH.ŞFR. 82/56.
[521] Taşbaş, "Diyarbakır'da Çeçen Muhâcirler...", s. 151.
[522] Oktay Bozan, " 20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği", C. 33, S. 96, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 2017, s. 9.
[523] Taşbaş, "Diyarbakır'da Çeçen Muhâcirler...", s. 151
[524] 1879 yılında bütçe açığından dolayı devlet develerden de vergi alınmasını karralaştırmıştır. "Vedi Resmi olarak tahsis edilen bu verginin onar kuruş olarak toplanmasına karar verilmiştir. Bkz.: Ünal Taşkın, "Rüsûm-ı Örfiye", S. 14, *Tarih Okulu Dergisi*, 2013, s. 65.
[525] BOA. İrâde Şûrâ-yı Devlet, (İ.ŞD. 35/1765).

yerleştirilmelerini bildirmiştir. Fakat bu illerde de eşkıyalık arttığı için, muhâcirler 2 kişi aynı bölgeye yerleştirilmemek üzere Mamuretülaziz Vilayeti'ne gönderilmiştir.[526] Aynı şekilde Çeçen muhâcirlerin Resulayn ve çevresinde yapmış oldukları taşkınlıkların önüne geçmek için de Mardin Sancağına bağlı Telermiş karyesine gönderilmeleri ve burada kendilerine yeni bir köy kurulması bildirilmiştir.[527] Bu bölgede halâ eşkıyalık faaliyetlerini sürdüren Çeçen muhâcirlerden bir kısmı, yerel halkın hayvanlarını gasp etmişlerdir. Daha sonra suçlular yakalanmış birer hane olarak Mamuretülaziz'in köylerine iskân edilmişlerdir.[528]

Çeçen muhâcirlerin daha çok doğu bölgelerinde yerli halk ile anlaşamadıkları ve aralarında sürekli olarak çatışmalar yaşandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Doğu bölgelerinde yaşanan bu hadiselerin altında yatan en önemli neden ise özellikle Rusya'nın Çeçenlerin Doğu sırına yakın bölgelere iskân edilmelerini istememesidir. Bu nedenle özellikle Ruslar bölge halkını ve muhâcirleri devlete karşı bir tehdit unsuru haline getirerek, asayiş bozucu hareketleri desteklemiş ve muhâcirlerin batıya göç ettirilmeleri hususunda devleti baskı altında tutmuştur.[529] Yetkililer yaşanan anlaşmazlıkları ve ortaya çıkan çatışmaları çoğunlukla itidal ile karşılamış ve etkili tedbirler almaya gayret etmiştir. Adi suçların takibatında ve cezalandırmada her ne kadar zaman zaman gerektiği gibi davranılmasa da bu durum sadece Çeçen muhâcirler işe ilgili bir mesele olmayıp devletin içinde bulunduğu asayiş zafiyetlerinin bir sonucu olarak görülebilir. Halk arasında çıkan anlaşmazlıklarda ise en etkili yöntem olarak yer değiştirme sıklıkla kullanılmış, gruplardan bir farklı bir bölgede iskân edilmek üzere sürgün edilmiştir. Ayrıca sorun çıkarmaya devam eden topluluklar iskân edilirken her ailenin ayrı ayrı köylere dağıtılmasına özen gösterilmiş ve böylece birlikte hareket etmeleri önlenmeye çalışılmıştır.

526 BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları, (MV. 74/83); BOA. BEO. 193/14467;Taşbaş, "Diyarbakır'da Çeçen Muhâcirler...", s. 147,148.
527 BOA. DH.MKT. 1610/94; Taşbaş, "Diyarbakır'da Çeçen Muhâcirler...", s. 146,147.
528 BOA. BEO. 1105/82816.
529 BOA. Tercüme Odası, (HR.TO), 243/15.

SONUÇ

Rusya, Kafkaslar üzerindeki yayılmacı politikaları ile özellikle Kuzey Kafkasya'da kendilerine karşı oluşan direniş hareketlerini kırmış ve burada yaşayan başta Çeçenler olmak üzere birçok Kafkas halkını Osmanlı topraklarına zorla göç ettirmiştir. Rusların bu topraklarda üstünlük kurması, Osmanlı topraklarına ilk olarak münferit göçlerin başlamasına neden olmuş fakat bu baskıların artması ile göçler kitlesel bir boyut kazanmıştır. Göç eden nüfusun aratması iskânın aşamalı olarak yapılmasına neden olmuştur.

Muhâcirler kendi vatanlarından Osmanlı topraklarına geldiklerinde ilk olarak geçici iskân mahallerinde bir süre misafir edilmişlerdir. Daha sonra kalıcı iskân mahallerine gönderilmişlerdir. Bunun başlıca nedeni mevsim şartlarının olumsuzluğudur. Kış mevsiminde yapılan göçlerde muhâcirler önce geçici olarak iskân edilmişler havalar iyileştikten sonra kalıcın iskân mahallerine gönderilmişlerdir.

Osmanlı topraklarına karadan ve denizden giriş yapan Çeçen muhâcirler, Trabzon, Sinop, Samsun, İstanbul limanlarında kısa süreli yoğunluk oluştursalar da daha sonra sınıra en yakın bölgelere iskân edilmeye çalışılmıştır. Bu politikadaki amaç; olası Rus tehdidine karşı sınır hattında tampon bölge oluşturmaktır. Aynı zamanda uzak mahallere iskân ettirilecek muhâcirler devlete ekonomik anlamda külfet olacağından ve yol boyunca muhâcirlerin kış şartlarında sıkıntı çekecek olmalarından dolayı öncelikle yakın bölgelere iskân edilmişlerdir. Muhâcirlerin geçici iskân bölgeleri genel hatları ile Trabzon, Sinop, Erzurum, Kars iken kalıcı iskân bölgeleri ise Sivas, Elâzığ, Malatya, Mardin, Konya, Urfa, Maraş, Diyarbakır, Çanakkale, İzmir ve çevresi olmuştur.

Söz konusu yerleşim yerlerinde yoğun muhâcir yerleşimleri gerçekleştiği için zaman zaman bu bölgelerde, yerli halk ile muhâcirler arasında sorunlar yaşanmıştır. Bu nedenle devlet muhâcirleri zaman zaman toplu olarak yerleştirmekten kaçınmıştır. Fakat göçün Ruslar tarafından özellikle kış aylarına denk getirilmesi bu politikanın uygulanmasını aksatmış kimi zaman muhâcirler toplu olarak iskân edilmişlerdir. Bu toplu iskânların genel olarak ilk başlarda doğu

vilayetlerine gerçekleştirilmiştir. Devlet bu yolla bölgedeki aşiretlerin sebep olduğu olayları muhâcir yerleşimi ile azaltmayı hedeflemiştir.

Dönemin etkin devletleri olan Rusya ve İngiltere, iskân edilecek olan muhâcirlerin hangi bölgelere yerleştirileceği hususunda, Osmanlı Devleti'ni yönlendirmeye çalışmışlardır. Rusya, muhâcirlerin tekrar vatanlarına dönmemesi ve sınırda kendisine karşı bir tampon bölge oluşumunu kesinlikle istememekteydi. Bu sebeple muhâcirleri, Rus sınırından uzakta, mümkünse Anadolu'nun içlerine ya da Suriye'ye iskân edilmesi için Osmanlı Devleti ile sürekli iletişim halinde olmuştur.

İngiltere ise genel olarak Kafkas muhâcirlerini ilerleyen süreçte Rusya aleyhinde kullanmak üzere Karadeniz'in uç kısımlarına yerleştirilmesini istiyordu. Fakat bölgede Ermeni meselesi meydana gelince İngiltere bu düşüncesinden vazgeçmiştir.

Göç sürecinde Osmanlı Devleti'nin detaylı bir iskân politikasının olmadığı aşikârdır. Devlet iskân politikasının o anın şartlarına göre geçici planlar dahilinde şekillendirmiştir.

Osmanlı topraklarına yapılan Çeçen göçleri 1860-1864 yıllarında münferit olarak gerçekleşmiştir. 1865'te kitlesel göçler başlamıştır. Aralıklarla devam eden göçler, 1877/1878 Osmanlı Rus Savaşından sonra yoğunlaşmış, 1900'den sonra ise önce münferit göçlere dönüşmüş daha sonra da kesilmiştir.

Çeçen muhâcirler Osmanlı topraklarına yerleştirilecekleri zaman, genel olarak özenli davranılmıştır. Bu bağlamda, muhâcirlerin geçimlerini sağlayabilmeleri ve devlete bağımlı kalmamalı için ekim yapacakları arazilerin verimli ve büyük olmasına özen gösterilmiştir. Devlet tarafından yapılacak olan yardımlar, muhâcirlerin isteği göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Bu doğrultuda muhâcirlerin yol, yevmiye, kıyafet, tayinat vb. ihtiyaçları karşılanmış, ayrıca ev, arazi, tarım aleti ve diğer gereçlerin tedariki yapılmıştır. Bunların dışında vergi ve askerlik konusunda da imtiyaz sağlanmıştır.

İskân sırasında yaşanan sıkıntılara bakıldığında ise hem muhâcirlerden hem de yerli halktan kaynaklanan sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Muhâcirlerin çeşitli nedenler sunarak iskân mahallerini beğenmemeleri, devlet izni olmadan iskân yerlerini değiştirerek farklı bölgelere yerleşmeleri, vatanlarına tekrar dönmek

istemeleri bunların bazılarıdır. Bu sorunların temelinde aslında muhâcirlerin ekonomik anlamda zor durumda olmaları ve hayat şartlarının zorluğu yatmaktadır. Her ne kadar devlet diğer muhâcirlere olduğu gibi Çeçen muhâcirlere de birçok hususta yardımda bulunsa da içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi şartlar bu hususta gerektiği gibi bir politika izlenmesinin önüne geçmiştir.

Zor şartlarda vatanlarını bırakarak Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan diğer Kafkas kavimleri gibi Çeçenler de genel olarak geldikleri topraklara zamanla alışmışlar ve gerek I. Dünya Savaşında gerekse Millî Mücadele'de bu ülkenin diğer fertleri ile birlikte vatanlarını müdafaa etmişlerdir. Günümüzde de ülkemizin muhtelif bölgelerinde kendi kültür, gelenek ve göreneklerini muhafaza ederek yaşamlarını devam ettirmektedirler.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT. MHM.193/21; 196/13; 193/59; 201/42; 198/02; 210/55; 220/66; 331-86; 341/94; 222/38; 341/27; 514/32; 517/42; 517,21; 520/24; 524 /21; 524/39; 518/12; 525/22; 337-72, 193/21; 210/55; 530/32; 519/15; 514/25; 369/14; 357/81; 468/83.

HR.TO. 243/15.

DH. ŞFR. 71/15; 82/56.

DH.İ.UM. EK. 105/34.

İ. DH. 1389/7.

DH.TMIK.M. 51/76.

MV. 74/83.

MKT.UM. 444/80; 464/60; 468/83; 444/80; 443/80; 470/8; 456/40; 478/10.

ML-MSF. 16116/7.

MKT-NZD. 355/7; 328/80; 325/53; 384/51.

Y.PRK. UM. 1/2.

İ.MMS 30/1264.

ŞD. 405/11; 1875/23; 2213/48; 3218/13.

İ.ŞD. 35/1765.

İ.MVL. 532/23885.

MVL. 714/52; 713/105; 1052/27; 722/24; 1053/28; 712/75;

DH.MKT. 1545/82; 1016/26; 1890/91; 1943/98; 430/23; 1610/94; 1679/107.

BEO. 193/14467; 3249/243635; 3251/243767; 3253/243946; 1105/82816.

İ.HUS. 85/144.

Y.MTV. 212/99; 216/58.

Y.A.HUS. 421/18.

HR.TH. 253/107.

Kitaplar

ADIGÜZEL, Yusuf, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yay., Ankara 2016.

AHMADOV, Yavus, (Çev.: Tarık Cemal Kutlu), *Çeçen İnguşya Halkıyla Rusya Arasındaki İlişkiler*, Sorun Yay., İstanbul 2000.

AKÇORA, Ergünöz, *Geçmişten Günümüze Çeçenler*, Turan Yay., İstanbul 1996.

ALTUNAY, Nuh, *Tarihten Günümüze Çeçenistan Cihadı*, Ravza Yay., İstanbul 1996.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

AYDIN, Arzu, *Gürcistan*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 1993.

AYVERDİ, Sâmiha, *Türk Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*, Turan Neşriyat Yay., İstanbul 1970.

BADDELEY, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Kayıhan Yay., İstanbul 1995.

BARLAS, Cafer, *Dünü ve Bugünü ile Kafkas Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yay., İstanbul 1999.

BAŞER, Alev Erkilet, *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya: Şeyh Şamilden Baseyev'e Çeçenistan Dağıstan Direniş Hareketleri*, FCR Yay., Ankara 2002.

BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Eğitim Yay., Konya 2019.

BERJE, Adolf, *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*, Chiviyazıları Yay., İstanbul 2010.

Bİ, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, C. 1, Berikan Yay., Ankara 2011.

BİCE, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.

BOLAT, Ali, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Çeçen Göçü*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.

ÇATALKILIÇ, Didem, Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı: Mozdok Hattı 1552-1832, Koyusiyah Yay., Ankara 2021.

ÇEÇEN, Anıl, *Çeçenistan Dosyası*, Astana Yay., Ankara 2019.

TANRIKULU, Ebubekir, Batmayan Güneş, *Gavs'ul-Azam Abdulkadir Geylani (K.S)*, Semih Ofset Yay., Anakara 2016.

EL- KARAKÎ, Muhammed Tahir, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, İnsan Yay., İstanbul 1999.

Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2007.

ERDEM, Ufuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhâcirin Komisyonları ve Faaliyetleri*, (1860-1923) Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.

ERKAN, Süleyman*, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, KTÜ, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Yay., Trabzon 1996.

GÖKÇE, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979.

HABİÇOĞLU, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yay., İstanbul 1993.

JAİMOUKHA, Amjad *The Chechens a Handbook,* Routledge Curzon Yay., London 2005.

JANOS, Sipos ve TAVKUL, Ufuk, *Karaçay/Malkar Halk Şarkıları, Macar Halk Müziği'nin İzinde Kakasya'ya Bir Seyahat*, Bengü Yay., Ankara 2018.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

KUKUL, M. Halistin, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

KUNDUKH, Aytek, *Kafkasya Müridizmi* (*Gazavat Tarihi*), Haz.: Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yay., İstanbul 1987.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'eKadar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.

KURBAN, Vefa, vd., *Tarih Sosyo Kültürel Yapısı ve Siyasal Yönleri ile Çeçenler*, İktisat Yay., İzmir 2020.

KUTLU, Tarık Cemal, *Çeçen Direniş Tarihi*, Anka Yay., İstanbul 2005.

MANSUR, *Çeçenler*, Sam Yay., Ankara 1995.

ÇÜNATIKHO, Met Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi*, (Çev.: Fahri Huvaj), Adige Yay., Ankara 2002.

MİHMANDARLI, Nuran, *Azerbaycan*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 1992.

ORAT, Jülide Akyüz, ARSLAN, Nebahat Oran ve TANRIVERDİ, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas Göçleri (1828-1943*), Eser Ofset ve Matbaacılık Yay., Kars 2011.

ÖZBAY, Rahmi Deniz, *Gürcistan Sosyo-Ekonomik Yapısı Dünya ve Türkiye İlişkileri*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2014.

ÖZEY, Ramazan, *Ülkeler Coğrafyası*, Aktif Yay., İstanbul 2010.

SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, (Haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal), İdeal Kültür Yay., İstanbul 2018.

SARI, İbrahim, *Türk Tarihi*, Net Medya Yay., İstanbul 2016.

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK yay., Ankara 1997.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2006.

TAVKUL, Ufuk *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yay., İstanbul 2007.

TAVKUL, Ufuk, Kafkasya Çevresindeki Türk Toplulukları, *Türkler*, C. XX, Ankara 2002.

TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya'nın Kalbine Yolculuk*, Bengü Yay., Ankara 2012.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2004)*, Der Yay., İstanbul 2015.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987.

YILDIR, Erol, *Tarık Cemal Kutlu Armağanı*, Yeni Dünya Yay., İstanbul 2009.

_______, Erol, *Yitik Kule 2017 Çeçen Kültür Yıllığı*, Aryan Basım, İstanbul 2017.

_______, Erol, *Yittik Kule 2012 Çeçen Kültür Yıllığı*, Aryan Basım, İstanbul 2012.

_______, Erol, *Yittik Kule 2018 Çeçen Kültür Yıllığı*, Aryan Basım, İstanbul 2018.

Tezler

ABAZ, Selami, *19. Yüzyılda Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (Çorum İli Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019.

AKAY, Tolga, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

AKBEY, Mehmet, *Dağıstan Uleması'nın Osmanlı Devletine Göçü ve İskânı* (*1850-1917*), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2016.

ALTIN, Hakan, *XIX. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2019.

ASAN, Hakan, *Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elâzığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.

AYDIN, Atilla, *Şeyh Şamil ve Müridizm Hareketi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019.

BABAZADE, Semiha, *Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü,* Necmeddin Erbakan Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019.

BOZBIYIK, İbrahim, *Kafkasya'dan Düzce Havalisine Yapılan Göçler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2015.

ÇATALKILIÇ, Didem, Müridizm'in Pasif Direniş Örneği Olarak Kunta Hacı, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, *Osmanlı Devleti'nin Lezgiler ile ilişkileri (1700-1732)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

ÇELİK, Recep, *Maraş Bölgesine Kafkasyalı Kavimlerin İskânları (Çerkes-Çeçenler)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.

ÇİMEN, Sevilay, *Bağımsızlık Sonrası Gürcistan'ın Komşuları ile İlişkileri (1991-2003)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2020.

EKİCİ, Yunus, *II. Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939-1991)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2017.

GÖK, Fatma Yelda, *1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2008.

GÖKTEPE, Ramazan, *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2007.

GÜNEY, Beyza Gülin, *Rus Çeçen İlişkileri Bağlamında Çatışma ve İş Birliği Dinamikleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

HUSEYNOV, Ilkın, XVI-XVIII Yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya'da Yayılmacılık Politikası, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2020.

IRMAK, Alfııa, *Rus Edebiyatında Bir Doğu Düşünürü: N. K. Rerih*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2017.

İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

KALAYCI, İsa, *Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1923-2000 (Irak ve Suriye Göçleri)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2014.

KANAT, Sedat, *Osmanlı Devletine Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

KANAT, Vedat, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017.

KARADERE, Anıl, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İngilizce Seyahatnameler Işığında Kuzey Kafkaslar*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2014.

KIRLI, Engin, *19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2001.

KOCA, İbrahim, *Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersaadet Belediye Teşkilatı (Şehremaneti) (1855-1313)*, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

KÜÇÜK, Burak, *Biga Kazasında Muhâcir Yerleşmeleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2015.

MAHAEV, Ziyaudin, *Kafkasya'da Kunta-Hacı (Hayatı, Tesiri ve Tasavvufî Çizgisi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

ÖZBAL, Bekir, *Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya'da Birlik Kurma Çalışmaları (1781-2011)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2018.

ÖZPOLAT, Elvan, *Şeyh Şamil ve Ekibinin Osmanlı Devleti'ne Geliş Süreci ve Sonrasında Yaşanılanlar*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2020.

ÖZTAŞBAŞI, Yusuf, *Azerbaycan'nın Turizm Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

POLAT, Nur Kartalcı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kafkaslar*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2018.

TAŞBAŞ, Erdal, *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhâcirin-i İslamiye Komisyonu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2011.

TAŞKIN, Figen, *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğuna Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

TİRYAKİ, Şerif, *Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Kumul Dili ve Edebiyatı Tetkikleri Adlı Eseri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2012.

TURĞUT, Reyhan, *Kuzey Kafkasya Halklarının Büyük Sürgünü* (*21 Mayıs 1864*), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2019.

YERLİ, Hamza, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Sonrası Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Göçlerin Yol Açtığı Sorunlar (1877-1900)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2017

YILMAZ, Mehmet, *Konya Vilâyetinde Muhâcir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.

Makaleler

AÇMA, Bülent ve YENİŞEN, Kübra, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", C. 20, S. 2, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Manisa 2013, Ss. 131-149.

ADİLOĞLU, Adilhan, "Karaçay-Malkar Türkleri'nin Etnik oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü", S. 24, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2007, Ss. 7-30.

AĞAYEV, Elnur, "Azerbaycan'ın Etnik Yapısı", S. 53, *Yeni Türkiye*, 2013, Ss. 1030-1048.

AKBULUT, İlhan, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", S. 208, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, Ss. 333-350.

_________, İlhan, "Türk Tarihinde Ermeniler", C. 50, S. 1, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1995, Ss. 29-41.

AKÇAY Ekrem Yaşar, "Ermeni Sorun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı", Sayı. 4, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2011,

s. 20. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/7513/99005, E.T.: 23/03/2021 14:10, Ss 19-44.

ALİZADE, Orhan, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kafkasya’da İşgalcilik Politikası”, C. 4, S. 7, *Akademik Bakış*, 2010, Ss. 105-114.

ASKER, Ali ve GÜVEN, İbrahim Fevzi, “Çeçenistan’da ‘Resmi’ Mezhep: Kunta Hacı Virdi”, *Yeni Türkiye*, S. 98, Ankara 2017, Ss. 326-332.

AVCIOĞLU, Gürcan Şevket, “Türkiye’de Yaşayan Kafkas Topluluklarının Sosyo Kültürel Özelikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, S. 30, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Ss. 55-66.

AYDIN, Nurhan ve ERGÜN, Elif, “Kafkas Gazavatı ve Şeyh Şamil”, C. 6, S. 12, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2019, Ss. 87-114.

AYKUN, İbrahim, “Şirvanlı Fatih Efendi’nin 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı ile İlgili Hatıraları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 12, Erzurum 1998, SSK. 289-298.

BAŞTÜRK, Efe, “Dinsel Bağın Siyasalın Kuruluşunda Etkisi ve Şamanizm: Eski Türk Toplumu Bağlamında Değerlendirme”, C. 18, S. 1, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2018, SSK. 97-1111.

BAYRAKTAR, Hilmi, “Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaletine Yapılan Nogay Göçleri ve İskânları (1856-1861)”, S. 45, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, Ss. 45-72.

BERBER, Ferhat, “Kırımlı ve Kafkasyalı Muhâcirlerin Manisa ve Kazasında İskanı (1860-1876)”, C. 11, S. 3, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Ss. 169-192.

BOLAT, Gökhan, “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü”, C. 3, S.6, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Ss. 121-142.

BOZAN, Oktay, “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, C. 33, S. 96, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 2017, Ss. 1-46.

CHOCHİEV, Georgy, “General Musa Kunduhov’un Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler”, C. 2, S. 3, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Ss. 1-22.

ÇATALKILIÇ, Didem, "İngiliz ve Alman Seyyahların Gözünden Çeçenler ve İnguşlar", S. 50, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2016, Ss. 65-94.

ÇELİK, İsa ve YILDIRIM, Birol, "Az Tanınmış Bir Çeçen Lider: Kunta Hacı ve Onun Barışçıl Zikirizim Hareketi", C. 23, S. 2, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Ss. 685-702.

EKİCİ, Süleyman, Tuncel Gökhan, "Göç ve İnsan", C. 5, S. 9, *Birey ve Toplum Dergisi*, 2015, Ss. 9-22.

ELÇİN, Şükrü, "Konya-Vilayetinde Uzunluk Ölçüleri", C. 13, S. 37, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2001, Ss. 159-162.

ERDEM, Tuğba, "1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar", Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu*: *Savaş ve Sürgün*, Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2014, Ss. 171-200.

ERGENOĞLU, Mehtap, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Uzanan Bir Göç Öyküsü: Mersin Atlılar Köyü", 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyon, Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR Yay., İstanbul 2014, Ss. 371-399.

ERGÖNENÇ, Dilek Akbaba, "Nogay Türklerine Bakış", C. 80., *Yeni Türkiye*, 2015, Ss. 313-319.

ERKAN, Ümmet, "Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri", C. 4, S. 1, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın 2017, Ss. 52-70.

ERSOY, Ruhi, "Kafkasya'nın Kültür Jeopolitiği ve Türk Dünyası", C. 6, S. 15, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2018, Ss. 798-807.

GÖL, Hacer, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan" C. 5, S. 1, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Ss. 153-170.

İPEK, Nedim, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Dergisi*, C. 20, 1996, Ss. 273-313.

KARA, Adem, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Ss. 115-131.

KARIMOV, Hatice, “Aleksey Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya’da Pristavlık Kurumunun Kurulması ve Faaliyetleri”, C. 5, S. 10, *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, Ss. 163-186.

KAYNAR, Mete Kaan ve AK, Gökhan, “19. Yüzyılda Çok kültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği”, C. 10, S. 2, *Akademik İncelmeler Dergisi*, 2015, Ss 1-22.

KHODARKOVSKY, Michael, “Aydınlanma ve Kolonyalizm: Rusya, Kuzey Kafkasya’da, 1550-1800”, (Çev. Furkan Özkan), C. 2, S. 4, *Kafkasya Çalışmaları- Sosyal Bilimler Dergisi* 2017, Ss. 101-140.

KİMYA, Osman, “Kafkaslarda Çarlık Rusya’ya Karşı Müridizim Hareketi”, C.6, S. 3, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, Ss. 1673-1699.

KOCACIK, Faruk ve Mehmet ESER, “Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler (Sivas İli Örneği)”, C. 2, S. 1, *Zeitschrift für Die Welt Der Türken*, 2010, Ss. 187-196.

KOCACIK, Faruk, “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, C.1, S.1, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, Ss. 137-190.

LORDOĞLU, Nisan, “Byzanion ve Kalkhedon’un Şehircilik Açısından İncelenmesi: Kuruluşlarından Roma İmparatorluk Dönemi’ne Kadar”, C. 7, *CEDRUS The Journal of MCR*, 2019, Ss. 169-194.

KLEİNHHANS, Maarten G., Chris jj Buskes ve Henk W. de Regt’rra İncognita: Açıklama ve Yer Biliminde Azalma”, C. 19, S. 3, *Bilim Felsefesinde Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 2005, Ss., 289-317.

MEMİŞ, Ekrem, “Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri” C. 7, Sayı. 1. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ss. 1-11.

MUŞMAL, Hüseyin ve BENLİ Kübra, “Osmanlı Dönemi’nde Konya Vilayeti Beyşehir Kazasın’da Çeçen-İnguş Muhâcirlerinin İskânı”, Konya Kitabı XVII, Edl.: Alaattin Akgöz, Doğan Yörük ve Haşim Karpuz, Konya 2019, Ss. 107-128.

MUŞMAL, Hüseyin ve ÇETİNASLAN, Mustafa, “Beyşehir İlçe Merkezindeki Çeçen-İnguş Muhâcirlerine Ait Mezar Taşları”, S. 16, *Tarih Okulu* Dergisi, 2013, Ss. 423-469.

ORAT, Jülide Akyüz ve TANRIVERDİ, Mustafa, “Kafkaslardan Kars’a Hüzünlü Yolculuk” *Kafkas Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, Ss. 221-245.

ÖZCAN, Besimi, “1828-1829 Osmanlı Rus Harbinde Erzurum Eyaletinden Rusya’ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri”, S. 46, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2010, Ss. 196-204.

ÖZDEN, Hilmi, “Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2014, Ss. 40-45.

ÖZDER, Adem, “Avrasya Kavramı ve Önemi” *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (*AVİD*), C. 2, S. 2, İstanbul 2013, Ss. 65-88.

ÖZKAN, Melike ve YETİM, Hasan, “Çeçen Mutfak Kültürü ve Yeme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, C. 6, S. 3, *Turizm ve Gastronomi Araştırmaları Dergisi*, 2018, Ss. 352-363.

ÖZTÜRK, Ahmet ve TOPRAK, Serap, “Kafkasya’dan Muş Yöresine Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1856-1905)”, S. 43, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018, Ss. 437-458.

PANEŞ, Asker, İmam Şamil’in Çerkesya Naibi Muhammed Emin’in Kuzeybatı Kafkasya’daki Faaliyetleri (1848-1859), (Çev. Murat Topşu-Papşu), C. 4, S. 7-8, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Ss. 159-182.

PELER, Gökçe Y. Abdurrazak, “XX. Yüzyılın Başında Gönüllü Bir Türkleşme Örneği Olarak Dağıstan”, S. 45, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2015, Ss. 151-166.

PUL, Ayşe, “Tomarza’ya Gelen Çeçen Muhâcirlerinin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler” C. 1, S. 2, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu 2010, Ss. 150-167.

QULQUEJAY, Chantal Lemercler, (Çev.: Osman Türer), “Kuzey Kafkasya’da Tarikatlar”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, Erzurum 1993, Ss. 226-242.

SANDIKLI, Atilla, “Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, *Uluslararası Kafkasya Kongresi*, Kocaeli Üniversitesi Yay., Kocaeli 2012, ss. 249-260.

SATIŞ, İhsan, “Kırım Savaşı’ndan Sonra Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar”, C. 12, S. 1, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, Ss. 517-531.

SAYDAM, Abdullah, “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, C. 5, S. 1, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun 2014, Ss. 243-261.

TAŞBAŞ, Erdal, “19. Yüzyılın Sonlarında Antalya’da Göçmen İskânı (1864-1900)”, 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyon, Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR Yay., İstanbul 2014, 347-369.

TAŞBAŞ, Erdal, “Diyarbakır’da Çeçen Muhâcirler ve Sebep Oldukları Asayiş Olayları” Osmanlıdan Günümüze Asayiş Olayları, Edl.: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 2018, Ss. 137-155.

TAŞKESENLİGİL, Muhammed, “16. Yüzılda Korkunç İvan’nın Rus Tarihindeki Rolü Üzerine”, S. 36, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2017, Ss. 143-151.

TAŞKIN, Ünal, “Rüsûm-ı Örfiye”, S. 14, *Tarih Okulu Dergisi*, 2013, Ss. 55-73.

TAŞLI, Tekin Aycan, “İnguş-Oset Çatışması Tarihinde Rusya’nın Rolü”, *V. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: Tarih Güncel Siyasal Konular Görüşler ve Öneriler*, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, 6-7 Aralık 2012-Ankara, Yay. Haz.: Gül Sarıkaya, Fatma Çoban, Eko Avrasya Yay., Ankara 2014, s. 394.

TAŞLI, Tekin Aycan, “Kafkasya’da Rus İdari Yapıları”, S. 27, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2019, Ss. 73-110.

TAVKUL, Ufuk, “İslamiyet’in XIX Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Etkisi”, C. 7, S. 25, *Kırım Dergisi*, 1998, Ss. 43-46.

TEKİR, Osman, “Kuzey Kafkasya’da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları”, C. 2, S. 3, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Ss. 23-46.

TEMİZKAN, Abdullah, “Kuzey Kafkasya’da Muridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat”, S. 25, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2010, Ss. 77-92.

__________, Abdullah, “Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur”, C. 14, S. 8, *Sufi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Ss- 1-36.

__________, Abdullah, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfus Mücadelesi", C. 6, S. 2, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2006, Ss. 447, 462.

__________, Abdullah, "XVIII ve XIX. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", C. 13, S. 2, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2013, Ss. 313-336.

TURAN, Şerafettin, "1829 Edirne Antlaşması", C. 9, S. 1-2, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1951, Ss. 111-151.

ÜSTÜN, Mustafa Tayfun, "Britanya'daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu", C. 14, S. 38, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, Ss. 240-269.

YENİGÜN, Cüneyt ve BOLAT, Mehmet Ali, "Gürcistan: Yeni Dünya'nın Doğu-Batı Sınırı", C. 1, *Dünya Çalışmaları Dergisi*, 2010, Ss. 457-488.

YEŞİL, M. Murat, "19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi ve Kabileler Arasında İletişimsizlik Sorunu", C. 12, S. 19, *İnternational Periodical fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Ss. 203-232.

_____, M. Murat, "Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların, Ruslara Karşı Verdiği Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi, C. 6, S. 5, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, Ss. 2670-2690.

YILDIZ Özgür ve KARAÇAĞIL Canan, "Kırım Savaşı Üzerine Değerlendirme (1853-1856)", C. 5, S. 1, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2012, Ss. 273-285.

YILMAZ, Özgür, "1864 Kafkas Göç'ünde Bir İtalyan Hekim: Dr. Barozzi'nin Trabzon ve Samsun'daki Misyonu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 28, 2014. Ss. 5-44.

YUSUFOĞLU, Alim Emin, "Geçmişten Günümüze Kuzey Kafkasya'da Din Eğitimi", S. 10, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Merkezi*, 2020, Ss. 79-103.

YÜKSEL, Ahmet, "Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları", *Gemişten Günümüze*

Göç, Ed.: Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2017, Ss. 405-418.

________, Ahmet, "Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur, S. 32, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Anakara 2013, Ss. 171-200.

Sempozyum Bildirileri

BUDAK, Mustafa, 1853-1856 "Kırım Savaşında Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1996.

HACISALİHOĞLU, İ. Yaşar, "Jeopolitik Düzlemde Güney Kafkasya", *Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, Yay., Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2006

TAŞLI, Tekin Aycan, "İnguş-Oset Çatışması Tarihinde Rusya'nın Rolü", *V. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: Tarih Güncel Siyasal Konular Görüşler ve Öneriler*, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, 6-7 Aralık 2012- Ankara, Yay. Haz.: Gül Sarıkaya, Fatma Çoban, Eko Avrasya Yay., Ankara 2014.

Ansiklopedi Maddeleri

AYDIN, Mustafa, "Meshet Türkleri" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004.

BUDAK, Mustafa "Şeyh Şamil", TDV *İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010.

DURSUN, Davud, "Kabartaylar", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 24, İstanbul 2001.

SULTANOVİÇ, Jamuhanov Culeyman, "Çeçenler", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 8, İstanbul 1993.

ULUDAĞ, Süleyman, "Müridizm", *İslam Ansiklopedisi* (*TDV*), C. 32, İstanbul 2006.

UNAN, Fahri, "Pâye", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, İstanbul 2007.

YILMAZ, Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhâciri İskan Politikası", *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

İnternet Kaynakları

https://docplayer.biz.tr/4557014-Cerkesler-unutulmus-bir-soykirim-mi-stephen-d shenfield.html E.T:,02/04/2021, 22:29.

https://www.tdk.gov.tr/tdk/ E.t: 11/04/2021, 18:10.

https://www.gzt.com/mecra/cecenlerin-yermolov-aniti-ile-imtahani-3469993 E.T: 31.07.2020, 14:28.

http://www.cinarderekoyu.com/cecenistan-Muhâcirleri-103849 E.T: 18/12/2020, 00:40

https://www.turkcebilgi.com/mihail_nikolayevi%C3%A7_romanov E.T: 5/10/2020, 12:44.

https://www.biyografya.com/biyografi/10040 E.T: 18/08/2020, 22:42.

https://www.luggat.com/k%C4%B1yye/1/1 20/12/2020 22:22.

http://www.imarkadastro.com/userfiles/file/Osmanlica_TAPU_Terimleri_Sozlugu .pdf 23/12/2020, 02:31.

http://www.osmanlicaturkce.com/?k=kile&t=%40 E.T: 20/12/2020 01:06.

http://www.lugatim.com/s/k%C4%B1yye 24/12/2020, 14:29.

https://www.luggat.com/index.php#ceviri 24/12/2020, 14:33.

https://www.academia.edu/11940550/Kafkasyan%C4%B1n_Sava%C5%9F_Beyleri_%C3%87e%C3%A7en_%C4%B0ngu%C5%9Flar%C4%B1n_k%C3%BClt%C3%BCrel_%C3%B6%C4%9Feleri E.T: 13/06/2021, 18:43.

https://www.sanattanyansimalar.com/kafdaginin-ardindan-bir-bey-oglu-2/5143/ E.T: 26/06/2021, 15:44.

https://www.borandere.net/icerik/880/koyumuzdeki-aileler E.T: 17/12/2020, 14:51.

https://www.academia.edu/9807823/Vaynahlar_%C3%87e%C3%A7enler_ve_%C4%B0ngu%C5%9Flar_-_V.A._KUZNETSOV E.T.: 02/07/2021, 22:22.